

HIDAS
KÖZSÉG TÖRTÉNETE

1965

B e v e z e t é s.

1 9 6 5 -ben hazánk lakossága ünnepel. Ez az év hazánk husz éves felszabadulásának évfordulója. Ország-szerte, városon és falun egyaránt megemlékeznek emberek erről az évfordulóról. Fiatalok uttörő csapatok összejövetelein és ünnepélyein, serdülő fiataljaink nívós, színes kulturműsorok megrendezésével, idősebbek különféle ismeretterjesztő előadás hallgatásával, összejöveteleken való résztvétellel és ünnepélyeken emlékeznek meg erről az évfordulóról.

Sok ezer ember fáradozik azon, hogy ez a jubileumi év sikerekben gazdag legyen, minél több ünnepi megemlékezés valóban maradandó értéket nyújtson az egész lakosság részére. Általános iskoláinkban, középfoku iskolákban és felsőfoku iskolai intézményeinkben a tanítás egésze az ünnepi évforduló jegyében folyik valamilyen módon. A rádió sok-sok műsorozásba ünneplésünk azobbötételét szolgálja. Újságírókkel eszri hosszánk is előtköznek és hosszú emlékezésünk felejtgetetlen megmaradait, minsem hazánkban közület vagy közösség, mely valamilyen formában meg ne emlékezne felszabadulásunk huszadik évfordulójáról.

A megemlékezések mellett hangnacsorgalmu munka folyik az elmúlt husz esztendő eredményeinek valószínű felkutatására, értékelésre és hasznosítására. Be kell mutatni fejlődésünk jó irányát, szép eredményeit. Csak ez biztosít jó alapot ahhoz, hogy összehasonlítást tegyünk a régebbi időkkel és felelősségteljes következtetéseket vonjunk le az előttünk álló feladatok elvégzéséhez. "Fejlődött a tudomány, bővült az ismeretanyag, megváltoztak a munkamódszerek, nagyobbak az eredmények."¹ Ezeknek a tényeknek a hajtóereje lelkesítsen minket napi munkánk közben, ünneplésünk idején ahol a multa te-

H I D A S
k ö z s é g t ö r t é n e t e .

Irta:
Allinger János

Csorna Győző Megyei-Városi Könyvtár

B 0 0 0 0 0 3 7 8 4 9

Hidas, 1965.

kintünk vissza és új lendülettel indulunk a jövőbe újabb eredmények megvalósítására.

Községünkben H i d a s o n is belekapcsolódunk a 20. évforduló megünneplésébe. Általános iskolánk husz éves találkozóát rendezett a felszabadulás óta tanulmányaikat végzett tanulók találkozására. Eddig is szép rendben tartott községünk tisztaságát és jó benyomást keltő külső képét parkosítással és még több virággal szeretnénk csinosabbá tenni. A téli esték hasznos kihasználására kulturális műsorok, ismeretterjesztő előadások és rendezvények teszik színesebbé programunkat. Ebben a szerteágazó munkában különféle szakkörünk segít. Itt legyen szabad két szakkör munkáját külön is kiemelni. A Fotó Szakkör épülő-szépülő községünk fejlődését mutatja be a felszabadulási ünneppel kapcsolatban rendezett kiállításon. Honismereti Szakkörünk pedig egyrészt megírja a község multjának és az elmúlt 20 év történetét, mezőgazdaságunk átalakulását, üzemeink fejlődését. Ebben a munkában statisztikai adatokkal és ábrákkal bemutatjuk, "honnan jöttünk", mennyi munka kellett ahhoz, hogy ott legyünk, ahol ma vagyunk. Honismereti Szakkörünk emellett gyűjtőmunkát is végez egy leendő falumúzeum alapjainak a lerakására. Községünkben sok értékes emlék maradt a multból, elérkezett annak az ideje, hogy ezeket az emlékeket összegyűjtsük és megőrizzük a jövő számára. A község történetének leírása, falunk multjának bemutatását szolgáló tárgyi dokumentumainak összegyűjtése és a tervezett kiállítás megrendezése mellett díszes fényképalbumban összegyűjtjük Hidas jelen életét képekben.

Mindennek a munkának kettős célja van.

Egyrészt, szeretnénk a község multját, történetét jól megismerni és a megismert történetet minél többek közkincsévé tenni. Idetartozik az is, hogy minden adatot gondosan összegyűjtve a községi I r a t t á r b a n helyezzük el az utánunk következő nemzedékek számára. - Másrészt, ez-

zel a munkával is szeretnénk gazdagabbá tenni felszabadulási Ünneinket.

Községünk multjára vonatkozó adatot sok helyen találunk. Különböző nyomtatásban megjelent könyvben, a Községi Tanács Irattárában, egyházközségeink levéltárában, közel kétszázévesztendős anyakönyvekben, a Pécsi Állami Levéltárban, a Szekszárdi Megyei Levéltárban és az Országos Levéltárban Budapesten, hogy csak a fontosabbakat említsük. Igen sok elsárgult irat és öreg könyv található házaknál is. Ezek a mult megismerésének fontos forrásai. - Hidas község történetének egy-egy kérdésével előttünk mások is foglalkoztak. A következő ilyenirányú munkájáról tudunk:

- 1./ H a f f n e r Lajos / evang. lelkész volt itt 1862. június 29-től 1872 végéig, amikor is Sopronba ment / összeállította a P e s t h y - F r i g y e s - féle Helységnévtár számára a község történetét. ^{2.}
- 2./ S c h ö l l Lajos / evang. lelkész, volt itt 1899-től 1931-ben bekövetkezett haláláig / Die evangelische Kirchengemeinde Hidas, Baranya, 1928. ^{3.}
- 3./ R e t t m a n n Farkas / evang. lelkész volt itt 1931-től 1935 elejéig / Némethidas és Ráchidas egymáshoz való viszonya és a ráchidasi templomépítés tárgyában. 1934. ^{4.}
- 4./ A i z e n p r e i s z Dezső / evang. lelkész volt itt 1935-től 1957-ig / A Hidasai Evangélikus Egyházközség története 1900-1949-ig. ^{5.}
- 5./ K u t n y á n s z k y József: Adatok Hidas község történetéhez. Hidas, 1958. ^{6.}
- 6./ M ü l l e r Erzsébet: Hidas község multjáról, néprajzáról szakdolgozatot írt, tanárképző tanulmányai befejezésekor. 1963. ^{7.}
- 7./ R u p p e r t János: Az 1960. évi népszámlálásról írt statisztikai feldolgozásu dolgozatot 1963. ^{8.}

HIDAS KÖZSÉG FEKVÉSE, FÖLDRAJZI MEGHATÁROZÁSA.

Hidas község történetének egyik kedvelője a község fekvését röviden így írja le: " Hidas, Baranya megye észak-keleti határán fekszik".⁹ Aki csak egy kicsit is ismeri Baranya észak-keleti részét, tudja, hogy erre a vidékre jellemzőek a Mecsek nyúlványai csakúgy, mint a szomszédos tolnamegyei Völgység lankái. A dombok erdőgazdálkodást, a dombok oldalai környékünkön híres szőlőművelést és bortermelést biztosítottak, emellett van szántó és rét is a kenyérgabona megteremtéséhez és az állattartáshoz. Községünk határának a nagysága 3457 katasztrális hold / 1989 hektár /, mindig jó megélhetést biztosított a lakosságnak. Ujabban a bányaművelés, a modern Brikettgyár és Téglagyár csak emeli még lakosságunk általános életszínvonalát.

Községünk szomszédságában a következő községeket találjuk: / északon indulva - az óramutató járásával egyező irányban / Bonyhád, Cikó, Berekalja, Ófalu, Mecseknádasd, Váralja, Kismányok és Majos. Ezeket a községeket azért soroltuk fel, mert a szomszédos községek valami módon mindig hatnak egymásra. Ez a kölcsönhatás régidő óta megfigyelhető. Bonyhád például a maga piacával hosszú évtizedek óta jó alkalma a hidasiaknak is a felesleges gyümölcs, zöldség vagy tejtermék értékesítésére vagy beszerzésére. Az állatok értékesítésére pedig mindig jól jött a szomszédos Bonyhád és Mecseknádasd vására. De a szomszédos falvak egymásra való hatása nemcsak az említett kereskedelmi vonalon figyelhető meg, vagy állapítható meg haszonnal. Szabad például arra is gondolni, hogy a szomszédos n a g y m á n y o k i szénbánya hány

embernek adott keresti lehetőséget addig is, amíg a hidasi lignitbányát fel nem tárták.

Ugyanide tartozik az is, hogy a hidasi szőlőgazdák hordókat, kádjaikat sőt egyéb borászati eszközeiket is könnyűszerrel szerezhették be a mecseknádasdi kádároktól. Vagy a mezőgazdálkodásnál régebben nélkülözhetetlen favellát, fagereblyét és facipőt / klumpát / az ófalusi / és kisit távolabbi óbányai / faipar " mesterei " szállították.

Községünk egy délnyugat-északkeleti és egy ebből leágazó majd kisebb völgyágra szakadó keletnyugati völgyben épült. Az előző Mecseknádasdi Cikó irányú völgy - szélesebb. Ebben épült a Jókai ut / régi nevén Rabenschwanz /; a Kossuth Lajos utca / régebben ez volt a Deutschdorf / és Kishidas / régi német nevén Ziegelhütte, vagy Neuhidas /, valamint az 1956-ban épült bánya- és brikettlakótelep. Ebben a völgyben találjuk az 1959-re elkészült és 1964-ben modern gyárrá kibővített brikettgyárat, az 1873-ban épült Hidas-Bonyhádi vasútállomást a téglagyárral és az 1962-ben építeni kezdett Mezőgazdasági Termelőszövetkezeti tanyát.

A említett második völgy - mely körülbelül a Kossuth Lajos utca közepén indul két utcával északnyugati irányban - szűkebb. Itt van a Petőfi utca és a Vörösmarty utca. 1945 előtt ennek a falurésznek az alsó felét Raczdorf-Rácfalunak, a felső felét pedig Ungarischdortnak- magyarfalunak nevezték.

Égy-egy község élete, fejlődése szempontjából jelentős tényező úthálózat. Hidas régebbi településnyomait ugyanazok mellett az utak mellett találjuk, melyek ma is a főközlekedést bonyolítják le. Itt meg kell említeni a Bonyhád-Mecseknádasd irányú régi - a falun keresztül menő - országút, az 1952-ben épült 6-os számú országos főutvonalat, ez modern betonút és a közel 100 esztendőes Dombóvár-Bátaszék-Bajai vasutvonalat.

Községünk és községünk határának ezek a vize szintestagoltságú jellemzői. Függőlegestagoltságú jellemzői: községhatárunk legmagasabb pontja, a Petőfi utca vége feletti dombtető / ma itt van a nagymányoki kőszénbányának egyik légaknája és palahányója/, a falu legmélyebben fekvő pontja a Brikettgyár és MÁV pályaudvar közötti rétség. Községünk tengerszint feletti magassága: + 136

Falunk közigazgatásilag 1315-től valószínűleg a török hódoltság végéig tolnamegyei község volt. Azóta Baranya megyéhez tartozik.

KÖZSÉGUNK LEGRÉGIBB MULTJA.

Egy községnek a keletkezési évét nem tudjuk olyan pontosan meghatározni, mint egy-egy ember születését. Még olyan új település kialakulása is, mint pld. Komló, mely viszonylag rövid idő alatt épült, legalább évtizedekkel határozható csak meg. Községünk mai kialakulásához évszázadokra volt szükség. Emberi életnek és településnek az elsőkori falunkban az u.n. csiszolt kőkorszakra vezetnek vissza. Ez a kőkorszak 6500 évig tartott 10-15 ezer évvel ezelőtt. Az akkori embernek a szerszámai vésők, balták, parittyakövek és egyebek voltak, amiket kovakőből, agyagpalából és egyéb kövekből csiszolt és " ezek némelyikébe ragyogó technikával lyukat furt ".^{10.} Hidas községnek ezekről a legrégebb lakóiról még csak annyit, hogy ismerték a kézzel formázott agyagedénykészítést, ezeket tüznél kiégették, ismerték a főzést és földalatti rőzsével fedett, földfeletti sárral kent sövényfalú lakásokban laktak. Ezek az emberek háziállatokat tartottak és földműveléssel foglalkoztak. Honnan tudjuk, hogy Hidason ez az ember élt? A Magyar Nemzeti Múzeumban őriznek egy szerzámot községünkben ilyen leírással: " Hidasról, a Kirchhofsäcker dűlőből való csiszolt kőbalta sárgásbarna palából, hosz-

sza 9,5 cm. " 11. Erről a kőbaltáról többen is tesznek említést. V á r a d y Ferenc Baranya megyéről írt könyvében még többet ír róla: " A Kirchhofsäcker nevű dűlőben csiszolt kőbalta, sárgásbarna palából, alsó fele lapos, foka felé keskenyül, éle körszelvény idomu. Hossza: 9,5 cm. szélessége az élnél 5, vastagsága 1,8 cm. H u f n á g e l János hidasi lakos ajándéka, H o r v á t h Antal közvetítésével. A Magyar Nemzeti Múzeum érem és régiségtára növedéknaplója 98/1878, lap ". 12. Ezek az adatok önmagukért beszélnek. Hogy H u f n á g e l János ezt az értékes leletet szőntás vagy szőlőművelés közben találta-e meg, talán már sohasem tisztázható, de nem is fontos. A lényeges az, a megtalált szerszám jó helyre került és biztos támpontul szolgál nekünk Hidas első emberi életéről. Ennél régebbi emberi életről nem tudunk vidékünkön. Semmi nyoma sem maradt ránk annak, hogy a csiszolt kőkorszak előtlett volna Hidason emberi élet. Ami a csiszolt kőkorszak előtti időről tudható, az a geológiára, földtanra és kutatóira tartozik. Tőlük tudjuk, hogy a hidasi lignittelepe a föld őskorának Harmadkor idejében keletkezett hozzávetőleg 22 millió évvel ezelőtt, amikor vidékünkön a mostani afrikai hőmérséklethez hasonló meleg volt itt. Geológusok azt is kutatták, hogy a lignitréteg előtti korban rakódott le az a mészkőréteg, amelyből a hidasi melegvíz fakad. A Harmadkor utáni időből mindössze annyit tudunk, hogy " 1823-ban egy pince kiásása alkalmával rednkivüli nagyságú egyszerű szarvut találtak. Egy ölnyi közepéből kiálló szarvval." 13. A földtörténeti Negyedkornak jellegetes állata volt az orrszarvu. Érdekes lenne még tudni, hogy ez a megtalált állatkoponya csontváz hová került, mi lett a sorsa ?

Az első emberi nyomok után hosszú idő telik el, amíg újabb emberi életről kapunk hirt községünk területén. Különféle - nem Hidas község határában végzett - ásatások tapasztalata az, hogy ahol egyszer régen ember megtelepedett, ott azután is laktak emberek. Az újabb

települések valamilyen módon rendszerint egy-egy régebbi település helyén épültek. Ahol egy területen egy régebbi település a természetes védelem feltételeit /szélvédett helyek / vagy életfenntartása elemi szükségleteit, mint a vizet, tüzrakásához, kunyhó építéséhez a fát, élelmezéséül a vadászzsákmányt megtalálta, ott az utána következő ember is szívesen felverte sátrát. Régészek feladata, hogy ásatásokkal felkutassák volt-e Hidason élet a réz-, bronz- és vaskorszakban. Az előbb leirt tapasztalat és az a tény, hogy községünk határától nem messze, Zengővárkonyban és Pécsváradon Baranya megye leggazdagabb kő-, réz- és kora vaskori települések nyomait megtalálták és feltárták,¹⁴ valószínűsíti, hogy községünk területén a csiszolt kőkorszaktól napjainkig folyamatosan volt emberi élet.

Ezekből a korokból már ismerjük azokat a népeket is, akiket a " népvándorlás " sodort vidékünkre. A trákok az illireket előzték meg. Ez utóbbiak uralmát hazánkban az i.e. 590-ben hóditó kelták törték meg. V á r a d y említett könyvében községünkkel kapcsolatban e népről mindössze ezt olvassuk: " Kr.e. / Krisztus születése előtt/ kelták laktak itt".¹⁵ Azután azt is tudjuk, hogy hozzávetőleg 100 évig maradtak itt. Ha a koralakú kalyiba-lakásukat, melyet deszkából és fűzfagalyból készítettek, szalmával vagy náddal fedtek, gazdag ékszereiket, harcosaik derekátkörülvevő láncon hordott kardjait még nem is találtuk meg, bizonyos, hogy az említett korban vidékünkön kelták laktak.¹⁶

A R O M A I A K K O R A .

A harcos kelták utódai vidékünkön és községünk területén arómaiak voltak. Róluk az eddig említett népeknél sokkal többet tudunk. Életükre községünk határában is talált gazdag leletanyag derít fényt. A község-

günkre vonatkozó régi feljegyzések mind megerősítik a rómaiak itteni idejét, nyomait. Több ma is élő ember találta határunkban római pénzeket és egyéb tárgyakat. Vegyük ezeket sorba.

Az első idevonatkozó adatot **S z a l á g y i István** / élt: 1730-1796-ig / pécsi kanonok hagyta ránk, a dunántúlról írt 7 kötetre terjedő munkát. Ez a könyvsorozat Baranyára vonatkozóan is igen értékes forrásanyag. Nevezett szerző igen alaposan felkutatta Baranya római kori állapotát is. Így állapította meg, hogy a "Pons Sociorum" / társak hidja, nem egyszerűen ikerhid? / a Bonyhád melletti Hidas, mert ennek a távolsága Pécsről egyezik Pons Sociorum-ról leírt távolsággal".¹⁷ A Pons Sociorum-ról **F é n y e s Elek** is írt 1859-ben megjelent könyvében. Később **V á r a d y** bizonyítottan veszi ezt az állítást, amikor ezt írja említett könyvében: "S z a l á g y i nézetét az újabban előkerült római leletek egész sora támoatja".¹⁸ Többen említik "T r i p o n t é s t" Hidas római kori neveként. Ha ez bizonyítható is volna, egészen közel állnánk Hidas fiatalabb nevének gyökeréhez. De erre a kérdésre a következő fejezetben visszatérünk még.

A korábbi feljegyzések és leletek alapján megállapítható, hogy községünk területén a rómaiaknak tulajdonképpen két komolyabb településük volt. Az egyik a mai fürdőtől a Majos-Kismányok irányában húzódó rét melletti lankán volt, a másik a hidas téglagyár területén és ettől a vasutállomás felé húzódó domboldalon. Az előző település nagyobb volt, mint az utóbbi. Honnan tudjuk mindezt? Az első római telep helyéről marékszám került elő római pénz. Nagyobb részét **K n á b e l Vilmos** bonyhádi tanító kutatta fel és adta a Bonyhádi Állami Gimnázium gyűjteménytárába.¹⁹ Ugyanő azt is tudja, hogy első településünk helyén egy római kori fazekasműhely is volt "f o r t i s" cégjelzéssel, és hogy innen mécsesek és különféle edény-

maradékok kerültek napvilágra. Támpontul persze ennyi is elég, de a kérdés teljes tisztázására még komoly idő és fáradozás kell. Ennél biztosabb támpont D o m b a y János volt pécsi muzeumigazgató jelentése a Magyar Nemzeti Múzeumba " Innen - Hidasról római pénzek vannak a gyűjteményben, melyeket B e c k Gyula segédjegyző mentett meg. Ez azért fontos, mert Hidas szintén a régi római út mellett fekszik, amely mellett a zengővárkonyi határban két temetőt is találtam." ^{20.} Nevezett segédjegyző 1960-ban mint nyugdíjas még élt Véménden és elmondta, hogy az itt leírt első település területén a kismányoki lankán találta a D o m b a y Jánosnak átadott és így a Pécsi Múzeumba került pénzt. ^{21.}

A Pécsi Múzeum leltárában 7/1937. szám alatt Hidasról a múzeumba került 4 db. Valentinianus kisbronz érme is. Nevezett császár i.u. 370. körül uralkodott. Persze ha bizonyítható volna S c h ö l l történetének állítása, mely szerint Hadrianus-korabeliek a megtalált római pénzek, ^{22.} vagy A i z e n p r e i s z leírása, mely szerint " magam is találtam régi római pénzeket 1938-ban T r a j á n u s császár korából / Kr. u. 100 körül /." ^{23.} Ez utóbbi állítások értéktelenek, nem igazolhatók, mert az állítólag megtalált pénzeknek nyoma veszett.

A rómaiak itteni életére vonatkozó két tényről van még tudomásunk. A téglagyár mögötti földeken teljes bizonyossággal megtalálták egy római temető nyomát, ^{24.} és ismerős a régi római út maradványa is Kishidason. A felsorolt adatokkal bizonyítható a hidasi rómaikori élet. Ennél többet szakemberek által végzett komoly ásatások után fogunk tudni.

HIDAS KÖZSÉG NEVE, NEVÉNEK VÁLTOZATAI.

Nincsen tudomásunk arról, hogy a római idők előtt községünknek vagy környékünk más falvának lett volna neve, de az előző fejezetben leírtak szerint tudjuk, hogy községünk legrégibb neve, illetve település jelölése: " Pons Sociorum ". Megjegyezni kívánom, hogy latinosan még " T r i p o n t e s "- nek is említik falunk nevét, de ennek az elnevezésnek az eredetéről semmit sem tudunk. Az 1946-ig többségben ittélt németiség nevezte a falu egyrészét Dreibrücken-nek. Bizonyos, hogy a két világháború között a német elnevezést fordították vissza a latinra. Érdeemes volna kutatással ennek utánanézni.

700 évvel ezelőtt, a tatárjárás előtt IV. Béla király birtokadományozási okmányában H y d u s -ként szerepel.²⁵ Jó 100 évvel később, amikor " falunk neve a pápai adóívekben fordul elő és kisebb jelentőségű útnak állomása "²⁶. H i d u s , H y d a s -nak van írva. Ez utóbbi írásmód szerint írták azután egészen a török időkig. A P e s t y -féle Helységnevtár szerint 1660-ban egy L i p ó t -féle okmányban községünk I d o s -nak van írva, ez rác behatás. Ebben az időben már nyilván több szerb család élt itt.

A törökök kilizése után 30-40 évvel, amikor a falu már újra benépesedett, a nemzetiségek eloszlása szerint más-más nevet kap a falu újonnan betelepült része. Innen kezdve nevezik a falu egyrészét / hozzávetőleg a mai Petőfi utca közepétől még nyugatabbra eső területet / Magyarhidasnak, második részét / a Petőfi utca közepétől a Kossuth L. utcáig eső részt és a Vörösmarty utcát a Helyesvári résszel Ráczhidasnak, a falunak a Mecsek-nádasd-Cikó irányú völgyében

épült részét Némethidásnak, ennek egyik szárnya a kb. 100 éve alakult mai Kishidas, U j h i d a s néven. Másik szárnya a mai Jókai utca, régi nevén R a b e n - s c h w a n z. Hosszú utcákra tagolódó és több falurész névvel jelölt településünk 1820-ban " H i d a s " néven egy közigazgatásban egyesül. De a falu különböző részeinek a neve mind a mai napig él a nép száján.

Ehhez a fejezethez tartozik még, hogy a 240 évvel ezelőtt ide települt németység először a falu határának, kültelkének egy részét, a mostani vasútállomás környékét nevezte D r e i b r ü c k e n - nek, majd a két világháború közötti időben mindinkább elterjedt a Dreibrücken alkalmazása az egész falura. Hogy falunk német lakossága a " Drei " számot honnan vette azt nem tudjuk. Több följegyzésben szerepel a vasutkörnyékének legendáshirű " hid "-ja, de, hogy ez valamiképpen három, vagy hármas-hid lett volna az tisztázatlan. Több feljegyzés közül figyeljük meg a következőt: " Bizonyos, hogy azon hiakat, melyek a Hidas-patak vizén vannak, s a határt képezik Baranya és Tolna között, az ottani mag arok által három királyok hidjának, vagy egyszerűen királyhidnak nevezik, s két hagyomány is van róla, egyik szerint ott három király találkozott, a másik szerint Z s i g m o n d király azon ment volna mikor siklósi menedékére került. Ez utóbbi azért nem bír valószínűséggel, mert a Budáról vezető út, azon időben mint régi okmányok, s különösen a Z i c h y Codex okmányai mutatják, Bata és Villány felé ment." ²⁷. Hogy az említett legendák milyen történelmi eseményt őriznek és mennyire hűen, az talán már sohasem lesz tisztázható.

Meg kell még említeni, hogy községünk régebbi nevével kapcsolatos az a kérdés, hogy a falu "Hidas", vagy "Hidasd"-e "d" betűvel a végén. Sok feljegyzésben szerepel a szó végén a "d" betű. Ez tulajdonkép-

pen a régi magyar helyesírás szerint kicsinyítő képző, amit nyelvünk kisebb helységek jelölésénél előszeretettel használt és még ma is nem ritkán csúszik nyelvünkre, amikor a szót kimondjuk. Sok község nevének megőrizték a hasonló "d" betűt / pl: Nádasd, Kakaád /. Falunk nevének, legalábbis hivatalos írásbeli formája szerint a szövegi "d" betű lekopott.

Községünk nevének akármelyik formáját vesszük is, mind valamiképpen a " hid " szóval kapcsolatos, mégiscsak ettől kapta valamilyen módon elnevezését. A latin pons, a német Brücke ugyanazt jelenti. Ennek az alapján egybecsengő több feljegyzés, mely szerint " A helység nevét arról a sok hidról nyeri, amelyek részben a faluban, részben azon kívül a Mecsek hegységből itt összefutó víz fölött vannak." ²⁸. Amilyen jellegzetes volt a régi időben határunk alacsonyabban fekvő részére a mocsaras lág, legalább olyan jellegzetes lett az ember építette kétségkívül sok hid.

Végül még egy megjegyzés. Hidas múltjának kutatása közben mindig szemelőtt kell tartani, hogy környékünkön több " Hidas " is létezett régebben. Amikor régi datot, feljegyzést találunk, mindig fel kell tennünk a kérdést, hogy a mi Hidasunkról van-e szó, vagy másról? Hogy így mással kapcsolatos feljegyzéssel ne hamisítsuk meg községünk múltját, történetét. A többi Hidas a török időben pusztult el, és nevüket vagy csak egy régi feljegyzés, vagy a nép száján élő dülónév őrzi meg. De valamennyi folyók mentén épült. Alsó- és Felsőhidas létezett 1563 körül Mucsi-Závod-Tevel mellett, ahol még ma is tudnak egy " hidas-patakról". 1582-ben egy török kerületi / náhie / jegyzékben Gerend, Mecske, Püspöklakkal emlitenek egy Hidast. Szekszárd és Harc között pedig ismerős volt egy Nagyhidas, aminek emlékét a Harc-Sióagárd-Kakasd közti " hidas-csárda" őrzi.

Ez után a fejezet után térjünk vissza községünk történetének a rómaiak koránál abbamaradt fonalához.

A RÓMAIAKTÓL A HONFOGLALÁSON KERESZTÜL A TÜRÖKIDŐKIG.

A rómaiak és a honfoglaló magyarság közé eső időben hunok, gepidák, gótok, longobárdok és avarok telepedtek meg rövidebb-hosszabb ideig vidékünkön. Mint érdekességet legyen szabad megemlítenem, szűkebb vidékünkön a múlt század második felében a szomszédos Cikón tártak fel népvándorláskori "hun-sírmézőt" a kutatók. A honfoglaló magyarokat közvetlenül az avarok előzték meg "800-ig laktak itt." 29.

Amikor 896-ban a honfoglaló magyarság letelepedett a Kárpátmedencében, községünket és vidékünket E t e törzse kapta meg. Ettől a területtől nyugatabbra eső vidéket egy Szenté-Mágocs nevű törzs bírta. Ennél többet ebből az időből eddigi ismereteink szerint nem tudunk, és vagy három évszázadnak kell eltelnie, hogy községünkről többet és egyre többet megtudjunk. Ahogy a mi korunkhoz egyre közelebb jutunk a történelmi időben, úgy találunk egyre több adatot. Ez természetes, hisz a gazdasági élet fejlődésével egyre több feljegyzés születik. Persze a legtöbb adat is nagyon kevés ahhoz, amit a mi életünk legutóbbi évtizedeiben tapasztalunk, hogy mindenféle adatot sokféle szempontból feldolgozunk a modern tudományok segítségével. Ilyen régi adat pld., hogy "községünk 1315-ben Tolna megyéhez tartozott." 30. Egyszerűen nem állapítható meg, hogy ennek az adatnak mi a forrása. Az említett idő körül más feljegyzéseink is vannak. Így tudjuk pld. a pápai tizedlajstromokból, hogy 1333-tól községünk "a tonamegyei

főesperességhez tartozó baranyai község." 31.

Az előzőkben feljegyzett két adatból egy dolog nagyon világos és ez az, hogy bizonytalan, községünk melyik megyéhez tartozott is tulajdonképpen. Mindemellett jó reménységgel vagyunk, hogy ez a bizonytalanság hatszáz év után nem per eljárás alapja a két vármegye között.

Ennél az elhanyagolható kérdésnél viszont egy sokkal fontosabbat őriztek meg a korábban említett pápai tizedlajstromok. N é m e t h Béla: Baranya vármegye helynevei című kézírásos művében ezt írja "Hidus 1333-1335-ig pápai adóívekben fordul elő, ekkor papja: Vida". 32. Ez a feljegyzés megőrizte számunkra az eddig ismert legrégebbi hidasi nevet. Községünk - papja lévén - már nagyobb helynek számított, ebben az időben tulajdonképpen nem olyan "zárt" község volt mint ma, hanem határunk területén négy nagyobb település létezett H y d u s néven. Ezeknek - egyébként elég lazán összefüggő - "falurészeknek" a helyét a következő elrendezésben sikerült tisztázni. A mai falu legrégebbi lakott része az u.n. "helyesvári" rész a Rácfalu középső részével együtt. A második telep a mai Baricz-malom környéke, az u.n. Szentmária dűlőben. Itt templom és kolostor is volt régen. Romok még ma is látszanak. A harmadik rész a mostani fürdő feletti dombtető. / Valószínű, hogy ez a falurész volt a legkisebb a négy közül/. A negyedik pedig a mai vasutállomás és a téglagyár környéke. Ez a régi római település helyén, illetve romjain épülhetett.

Községünknek ez a négy települése nagyjából a török időkig létezett. Egy-egy telep nagysága hozzávetőleg 20-30 lakóház lehetett.

Mit tudunk még ebből a korból? "Már a 14. század végén a pécsi püspök birtoka, mi több, tartózkodási helye. 1390-ben B á l i n t pécsi püspök

Hidason állít ki egy okmánylevelet Töttös unokája, L á s z l ó részére, hogy husz méneslovat neki visszaadott." ³³. Emberi számítás szerint csakúgy mint községünk történetének jelenlegi ismerete szerint igen valószínűtlen ez az állítás " mi több a püspök tartózkodási helye." Tudjuk még, hogy a püspöki birtok gazdatisztja Hidason 1397-ben C s a p ó János, ki a püspök részéről résztvesz a pécsváradi convent elleni hatalmaskodáson." ³⁴. Községünk nagyobb gazdasági központ jellege megmaradt egészen a török időkig. Ezt többek között egy 1460-ra vonatkozó feljegyzésből tudjuk, mely szerint a nevezett évben " Hidas nagyobb gazdasági központ, mert M i k l ó s és A n d r á s püspökök néha itt szedetik össze a terményeket." ³⁵. Ugyanerre vonatkozik az a feljegyzés is, mely szerint a Hidason összeszedett terményekből egy bizonyos H u e n d l e r Vitusnak mérték ki buza és zab járandóságát.³⁶. A török hódoltság előtti magyar lakoságnak emlékét 3 magyar dülönév is jelzi a mai napig. Ezek: Helyesvár, Lucz és Marócz. Az így leírt szépen fejlődő gazdasági életnek a törökidők vetettek véget.

HIDAS A TÖRÖK HÓDOLTSÁG IDEJÉN.

Az 1526-i tragikus kimenetelű mohácsi csata után a török csapatok lassan vonultak északra. A hódító törököknek nem az volt a célja, hogy rövid idő alatt nagy területet foglaljanak el, hanem inkább arra törekedtek, hogy az elfoglalt területeket nagyon biztosan a maguk elképzelése szerint rendezzék be és tartsák meg. De hogy lassan terjeszkedtek csak, ebben egy vallási megfontolás is vezette őket. A " muzulmán hit " terjesztését is kitűzték célul. Erre az is utal, hogy Baranya megyében több eredeti török templom / mecset, dzsámi, minaret / teljes épségben

áll ma is, soknak romjai ismeretesek, vagy ha ennyi sem akkor egy-egy baranyai falunak a dülöneve őrizte meg az utókor számára a hajdani töröktemplom emlékét. Hogy milyen lassú ütemben foglalták el megyénként a török csapatok arra jellemző, hogy pld. Hidas környékét csak 15 évvel a mohácsi csata után foglalták el 1541-ben, két évvel Pécs elfoglalása előtt. Ennek, hogy községünk és vidéke előbb került török kézre, mint Pécs csak egy magyarázata van, az akkori hadműveleteknek sokkal előnyösebb volt a Duna völgye, mint a dél-baranyai dimbes-dombos táj. Vidékünket Bata és Szekszárd felől érkezve foglalták el. Területileg és elvben a falu közigazgatásilag 1542-ben még " G r y t h y József szolgabírósa alá tartozott." ³⁷. Pécs elfoglalása után természetesen az egész megye közigazgatása is feloszlott.

Hogy a török idők legelején milyen állapotban lehetett a falu, azt csak a megyékre vonatkozó általános leírásokból tudjuk. E szerint a lakosság legnagyobb része elmenekült, másokat a török hurcolt el fogolyként részben olcsó munkaerőnek, részben katonának. A falvakat felgyújtották és a megmaradt kisszámú lakosság az erdőkben és barlagokban bujkált. Ekkor pusztult el a fürdő feletti és a téglagyár környéki település egészen a Szent-mária dülőben épült település és a mai Rácfalu települése majdnem teljesen. Ebben az időben a feljegyzések török adólajstromokon / defterek/ maradtak meg. Így többször is találkozunk Hidassal. " 1554-ben a pécsváradi nahie / kerület / fejadódefterében szerepel községünk 5 házzal. Lakossága magyar." ³⁸. Négy évvel később török khász-ként / kincstári birtokként / szerepel és jövedelme 6831 akcse. Az említett 5 ház is még fogy. " 1564-ben a pécsi püspök birtoka 4 portával." ³⁹. Később török adódefterekben szerepel Lak és Kékesd

között. Ebben az időben, 1583-ban a legkisebb a falu csak 3 ház maradt. ⁴⁰. Ezután jó fél évszázad mulik el, amíg újra találkozunk Hidas feljegyzéssel. Már említettem, hogy a törökhódoltság vége felé / 1660/ községünk neve Idos. A szó eleji " h " betű lekopása rác hatására vall, anélkül, hogy tudnánk, mikor és hogyan szivárogtak ide rác-szerbek. Számuk nem lehetett nagy. Hogy a törökök mikor vonultak ki községünkől azt teljes bizonyossággal megállapítani nem lehet, de legfeljebb egy évvel a teljes kivonulásuk előtt. Községünk és egész vidékünk teljesen elpusztulva maradt vissza, amint azt több feljegyzésből tudjuk. De a külső pusztasággal egyenlő volt a török előtti kultúra teljes elpusztulása is. Az iparnak és kereskedelemnek nyoma sem maradt. De a mélypontig jutott pusztulás romjain új élet indult.

HIDAS ÚJRA VALÓ BENÉPESÜLÉSE, A TÖRÖK UTÁN.

A török hódoltság okozta romokon nehezen és lassan indult meg az új élet. A legnagyobb nehézséget jelentette, hogy nem volt munkás kéz a föld újra való megműveléséhez. Pedig a gaz felverte ugort újra fel kellett törni és az elburjánzott erdőt újra kellett rendezni és részben kiirtani. Megyénkben a törökök által elpusztult sok falu helyén nem épült fel újra falu. De községünkben a néhány megmaradt magyar és szerb család mellé csakhamar vállalkoztak különböző nemzetiségű családok letelepedésre. Ezzel az újra való betelepüléssel indult meg falunk új élete az idetelepült szerbekkel, magyarokkal és németekkel. Nézzük ezeknek a nemzetiségeknek a történetét egyenként, betelepülésük időrendi sorrendjében.

A SZERBEK KÖZSÉGÜNKBEN VALÓ MEGJELENÉSE ÉS ÉLETE.

~~Már említettem,~~ hogy 1660-ból származó irat ad támaszpontot, mely szerint már a törökök alatt is éltek községünkben szerbek. Hogy ezek hányan voltak, vagy honnan jöttek ide azt nem tudjuk. Községünknek kerekén 100 évvel ezelőtt összefoglalt történetéből tudjuk, hogy a törökidőkből megmaradt magyar és szerb lakosság mellé letelepült " 1685-ben néhány görög nem egyesült szerb család, ekkor kapja az egyik falurész a R á c h i d a s nevet." ⁴¹ Ezeknek az eredetét és létszámát sem ismerjük, de minden valószínűség szerint a törökök mögött húzódtak Szentendre és vidékéről dél felé, ugyanúgy ahogyan 150 évvel ezelőtt a török csapatok előtt menekülve jutottak el egészen Budapest fölé. Ezeknek a családoknak itteni letelepedésére valószínű az adott okot, hogy más szerb családokat találtak itt. Különben abban az időben sok zavargásnak volt kitéve vidékünk. A letelepedett szerbek jogvédelmet kérnek az őket zaklatók ellen. " Letelepedésük évében a hidasdiak egy magyar nyelven szerkesztett okmányt küldenek földesurukhoz, K é t h e l y i Jánoshoz, ki a tihanyi végvár kapitánya volt, hogy védelmezze őket a szabadhajdúk zsarolásai ellen. Ez az okmány a Perczel-család levéltárában van és aláírása: a hidasi rác jobbagyok." ⁴² Hogy földesuruktól védelmet kaptak-e nem tudható, de valószínű, mert helyükön megnyugodva indultak az újjáépítés nehéz munkájába, amikor K r a u s e megírja " Baranya település földrajzát " feljegyzzi, hogy magyarok és szerbek vegyesen lakják a falut.

Hogy ezek a szerbek kik voltak, azt már teljes bizonyossággal tudjuk, az 1695-ös faluösszeírásból. " Az összeírás az egyes községek jobbagyainak, birtokviszonyainak és a török világ utáni általános állapotának adatait igyekszik nyújtani." ⁴³ Eszerint Hidason

9 szerb család élt, névszerint: Oztoja Stavicsh, Zerdia Sravicsh, Georgius Ranizrovicsh, Kraglly Goikovicsh, Joannes Siako, Dragoila Vukovicsh, Ladinoi Vuin, Joannes Telicsh és Michael Setoianovicsh. Ezeknek a birtokállománya a családok csekély számához mérten is kicsi volt. Szőlőt műveltek, harmadost, árpát és szénát természetek kertjeik mellett és főképp állattenyésztéssel foglalkoztak. Persze igen kis állományban, együtt összesen 12 tehenük és 23 sertésük volt. Érdekesként megemlítem, hogy a kilenc szerb család közül 6 család méhészkedett, összesen 31 méhcsaláddal.^{44.} Községünk szerb lakosága további idetelepülőkkel hamarosan megszaporodott, mert csak egy évvel később az eddigi nevek mellett a következőket találjuk: Venzina, Radomia, Budinics, Jovan, Szerdinl, Kragichi, Gyurogi, Bosznia, és Ila Drugo. Ez utóbbi volt a község szerb bírója.^{45.} Ebben az évben az itt lakó magyar családokkal együtt 6 jármossal birtak 7 hold földet és 12 kapa szőlőt műveltek, 16 akó várt termésel.

Hidas volt szerb lakosairól azután hosszú ideig keveset tudunk. Annak a felkutatása, mikor, hogyan szaporodtak meg annyira, hogy templomot is építettek az további munka. Amikor 1720-tól a község földesura németeket kezdett idetelepíteni, akkor ezek a szerbek közé telepedtek le és részben a szerb házakat és vagyonokat is megvásárolták. 1745-ben, amikor a jelenlegi falu már teljesen kialakult egy írásos emlék így emlékszik meg a hidas szerb pópáról: "A pécsi püspök vikárius jó osan elzárátja a hidasí pópát, mert a szászvári plébános hatáskörébe avatkozott és ott házat szentelt fel."^{46.} Hogy a szerbeknek lelkesük volt és ezt el tudták tartani az világos abból, hogy 65 családra nőtt, a számuk, fejlett földművelésük és állattenyésztésük volt, a bor mellett szivesen fogyasztották a pálinkát. Köztük számos iparos is mesterke-

dett, egy posztós mellett 15 kézművest említenek a feljegyzések.^{47.} A szerb paplakot ma is ismerjük. A Vörösmarty u. számú háza. Hogy mikor építették az első templomukat nem tudjuk, de az 1950-es évekre teljesen romos téglatemplom előtt is volt " fonyás fallal sártapasztású templomuk" az bizonyos. Már a 18. század végén történik említés / 1780 / arról, hogy falunkban van görögkeleti szerb templom.^{48.}

Falunk szerb lakosainak száma 1825 körül volt, a legnyobb, amikor is számuk 251 lélek.^{49.} Megélhetésük biztosítva volt és ennek az alapján a hazához hűek voltak. Amikor a szabadságharc idején a karlócai görögkeleti szerb egyházközség lázító levelet ad ki, valemennyi szerb egyházközségnek önálló szerb tartomány felállításárá, melybe Baranya is beletartozott volna, ez községünkben eredménytelen maradt.^{50.}

Ennek ellenére a szabadságharc végén számuk megfogy, mert több mint fele a szerbeknek hazaköltözik Szerbiába. Számuk 1851-ben mindössze 118 volt.^{51.} Minden valószínűség szerint ekkor már papjuk sem volt, mert például a szabadságharc után 10 évvel / 1858 / egy legelőelválasztási per folyt, melyben többek között a görögkeleti Mester 2 hold a " leendő görögkeleti lelkesz " pedig 4 hold földet nyer.^{52.}

KÖZSÉGÜNK SZERB LAKOSÁGÁNAK ELFOGYÁSA ÉS

UTOLSÓ NYOMAI.

A megindult lélekszámlégyás nem állt meg addig, amíg az utolsó szerb család is elköltözött falunkból. Még néhány számszerű adatot legyen szabad említeni. 1869-ben 111-en voltak még, 1880-ban 75-en, 1890-ben 69-en, 1900-ban 56-an, 1910-ben 42-en, 1920-ban 39-en, 1930-ban 4-en maradtak. Ezt az utolsó nagy lélekszám

csökkenést az okozta, hogy az első világháború után, a huszas évek elején sokan hazamentek Szerbiába, / optálás /.⁵³ Az utolsó szerb ember 1939-ben hagyta el községünket.

Községünk szerb lakosainak az élete, mely minden bizonnyal örömmel és küzdelmekkel teli élet volt, ezzel lezárul. Emléküket őrizte az 1950-ig romokban állt templomuk. Amikor ezt a templomot lebontásra ítélték, a benne lévő szentképeket / ikonokat / a grábóci görögkeleti szerb kolostorba vitték muzeumi megőrzésre. A lebontott templom szentélyrésze 1962-ig romokban állt még, amikor is teljesen eltakarították és helyére épült K l e i n Mátyásné, született K a u f m a n n Erzsébet háza. Ugyanabban az udvarban áll még az öreg szerb paplak. Falunk határában pedig van egy öreg szerb temető, lassan-lassan olvashatatlan nevekkkel és évszámokkal. Hiszem, hogyha ezek a pusztulásnak alávetett emlékek is eltűnnek a volt hidasi szerb lakosság emléke tovább él a Ráczfalu nevében.

KÖZSÉGÜNK MAGYAR LAKOSSÁGA.

A honfoglaláskori magyar lakosságról korábban már szoltam. Az új haza elfoglalásától a török időkig csak néhány egyházi iratban találunk róluk csakély feljegyzést. Ennek a régi lakosságnak nagyobb része a török hódoltság idején elpusztult. Az a nagyon kevés, aki a 150 éves idegen uralmat átélte falunkban, neve szerint is ismert. A már említett 1695. évi összeírás Hidason 4 magyar családot talált. Ezek: Bán Gergely, Bán István, Ambrus István és Mali János. Feltehető, hogy ugyannak a négy családnak leszármazottai ezek, akiket 1564-ben említ egy törökadóösszeírás. Fennma-

radt nevezettek török utáni gazda ági adatai is. Ezek szerint 7 tehenük, 6 borjujuk, 32 sertésük volt és ketten méhészkedtek közülük, 6 család méhállománnyal. Ezekben az adatokban feltűnő, hogy magának B á n Gergelynek 14 se tése lett volna. Ez egész nagy szám abban az időben. Nagy szőlőjük volt valamennyinek, ezenkívül csak szénát természetlek, gabonát nem. ^{54.} Egy évvel később, amikor a köznégben újabb szerbek neveivel is találkoztunk, mindössze egy új magyar név jelenik meg: A p a r i Gergely.

Ezekhez a magyar családokhoz 1710-ben egyszerre egész kis falura való nép jelenik meg községünkben. Idejövetelükről ennyi maradt fenn: " Magyarhidas magyarajku lakói a református vallást követik, kiknek elődei a XVII. században a vallási üldözések elől menekültek ide, hogy honnan, az bizonytalan." ^{55.} Ennél az adatnál min is az az izgalmas kérdés, honnan jöttek? Többen ar a gondolnak, hogy mivel most a század elején a magyarhidas magyarok a Sárközbe / Ócsény, Decs/, Váraljára és Zengővárkonyba húzódtak el, kézenfekvő, hogy minden valószínűség szerint annaki lején ezekből a köznelünkben található magyar helyekről jöttek is. De ez a feltevés annál az egyszerű ténynél fogva elfogadhatatlan, hogy ezeket ahelyeket a török hódoltság ugyanúgy elpusztította, mint községünket. Váralja ebből a szempontból azó t sem jöhet számításba, mert túl közel van a falunkhoz. Elképzelhetetlen, hogy " üldözöttek " csak néhány kilométerrel arrább olyan biztonságban érezhették magukat, hogy ott falut alapítottak volna. Ezenfelül az is tudható, hogy Váralja, Máza összes népével együtt visszatért a katolikus hitre. ^{55/a.} Egyetlen feljegyzést találtam eddig az akkori vallási üldözésekről. Eszerint: " A katolikus főúr megkövetelte, hogy jobbágyai is megjelenjenek a katolikus istentiszteleteken / H o m a n n - Szekfü: Magyar történet. Bp. 1935. VI. k. 165. lap./ A kemé-

nyebbkötésű protestánsok vonakodtak eleget tenni a parancsnak. Húzódoz ak, vonakodtak, kivándorlással, szökéssel fenyegetőztek ... Kálvin követői sok munkát adtak a visszatérítőknek. Az ő rekatolizációjuknál a jezsuiták már nemcsak R a d a n a y püspökkel dolgoztak együtt, hanem J á n i Ferenc szerémi püspök, pécsváradi apáttal is, akinek apáti birtokán legnagyobb részben kálvinisták laktak. Választás elé állította jobbágyait: vagy átérnek a katolikus vallásra, vagy szabadon elköltözhetnek. Ez utóbbi az egyházi birtokokon gyakran előfordult. Egy páter, J á n i püspökkel az apátsági falvakat járta és a körút eredményeként Pécsváradon 45 család, Várkony községben 40 család, továbbá Nagypall, Boda, Geresd, Fényes és Lovászhetény előkelőbb emberei tértek meg. / Megjegyzés: Mivel ezeknek a községeknek mai lakossága majdnem egészen német, azt kell következtetnünk, hogy legtöbbje mégis elhagyta a falvakat és elfogadta a J á n i -tól felajánlott szabad elköltözést./⁵⁶ Ennek az alapján szabad feltételeznünk, hogy Magyarhidas első lakói az előbb említett községek valamelyikéből jöttek, vagy talán nem is csak egy faluból.

Az ő életükről igen sokat tudunk. Ránkmaradt első anyakönyvükben ilyen neveket találkozzunk: Ambrus János - Gyürei Éva, Molnár János - Korsós Vilma, Tamás András - Király Judit, Rémes György - Csapó Judit, Pap János - Nagyjános Kata, Zachari Máttyás - Domokos Erzsébet, Tóth István - Zachari Zsuzsa, Kiss János - Szabó Helén, Zachari István - Falábu Judit, Perkó János, bíró - Gyura Helén.⁵⁷ Számuk 30-40 családra tehető. Hogy milyen nehéz munkával vetették meg Magyarhidas alapjait arról meggyőződhetünk, ha csak egyszer is végignézünk ezen a részben. Erdőborította hegyoldalba építették első házaikat.

De az első nehézségekkel való megküzdésünknel támogatójuk és tanácsadójuk a valószínűleg velük idejött első tanítójuk: N é m e d i István / 1713-ban/.

Valószínű, hogy csak néhány esztendeig lehetett hívei között, mert " 1714-ben hozzák Hidvégről Veszprémi Mihályt tanítónak".^{58.} Letelepedésük után ugylátszik nyugdolt, fejlődő volt az életük, mert " 1718-ban református gyülekezetet alapítanak és u yenebben az évben megépítik az első református templomot. A templom egyik oszlopfőjén ez állt: Anno 1718 cura e Michael Veszprémi pri." ^{59.} Hogy a templomépítés munkálatai körül támolt-e a tanítónak nézeteltérése gyülekezetével vagy egyéb okozta-e, még ebben az esztendőben elment a tanító és helyébe E r ő d i Adámot hozzák, aki 7 évig tanítójuk. Az 1722-i évi katolikus egyházlátogatás / canonica visitatio / jegyzőkönyvében megörökíti, hogy községünkben a reformátusoknak van temploma " fonyás fallal sárral bekenve és nádfedelű." ^{60.} Érdekes, hogy ugyanaz az egyházlátogatás nem tesz említést a szerb templomról.

1725-ben E r ő d i Adámot felváltja egy D e b r e c e n i nevű tanító. Az ő gyülekezeti munkájának a megkönnyítésére érkezik az első református lelkész 1728-ban. Rőla a krónika így emlékezik meg: " Ebben az esztendőben hozzák az első - feleséges - prédikátort T a t a i Pált. Nyilvánvaló, hogy az istentiszteleteket eddig a tanítók látták el. T a t a i 1734-ig van itt." ^{61.} Az első ref. lelkésről F ő l d v á r y idézett könyvében is megemlékezik, aki a tanító és a lelkésről tud, de neve szerint S z ö l l ő s i . Nevezett Tatai ideje után második lelkészként szolgált itt, akit Tatai elmonetele után hoznak és " öreg, özvegy prédikátor." Öregségére való tekintettel rendelik mellé segédlelkészül S e r e g é l y e s i Györgyöt, aki mint hidas i prédikátor 1736. március 7-én a Sárkeresztúron tartott Conferencia istentisztelete után tesz vizsgát. Rákövetkező esztendőben Hidas rendesen megválasztott lelkészeként folytatja itteni működését és segédlelkési évével együtt 13 esztendeig osztozik Hidas magyar lakosságának sorsában.

S e r e g é l y e s i itteni szolgálatának a végén ös zekülönbözött esperesével S a l l a i András-sal. Közelebbit erről a vizsályról nem tudunk, mi okozta, mi sem. A feljegyzésekben ennyi maradt meg, hogy Seregélyesi utolsó szolgálati évében, 1748-ban Hidason " tartott superintendensi összejövétel 8. pontja alatt jelentetett, hogy Seregélyesi György hidasi prédikátor, a Seniorát: Sallai Andrást szemtől-szembe és saját lakában durván sértő szavakkal illette. Határoztatott: D á m á n y András felsőbaranyai Senior, Assessorával együtt Magyarhidason vizsgálatot tegyen." ⁶²

A vizsgálatot a lelkész ellen lefolytatták és bebizonyosodott, hogy a lelkész - nem tudni miért - espere-sének ilyen szavakat mondott: " tudd meg, hogy mindjárt Pécsre megyek, az Apáturságra citállak. Ebnél tudja jobban a könyveket sem Senior, sem püspök. Nem lesztek nékem ureim. Nem ültök az én nyakamon, sem más szegény prédikátorén. Elélhetek másképpen is ásátévalkapátéval." A lelkész ellen lefolytatott fe yelmivel nem zárult le a vizsályos kérdés. Rákövetkező évben egy esperesi hivatalvizsgálat megállapítja, hogy a lelkészt különféle kihágásai miatt véglegesen el kell mozdítani állásából. Ilyen értelmi határozatot meg is hoztak a monori consessuson. Hidasra ugyanakkor Nagy-kőrősről H a j d u Jánost rendelték lelkészül. De " az Atyáknak ezen dispositioját meghiusították a község katolikus földesurai, ugymint P e r c z e l Jó-zsef tolnamegyei alispán és K a j d o c s i Julianna urnő. Nevezett alispán ugyanis a Superintendenshez küldött illedelmes levelében különböző vádakkal terhelve a traktus Seniorát a egyszersmind mentegette Seregélyesi Györgyöt, tudatja, hogy ezt a bonyhádi eklézsiába földesuri jogánál fogva behelyezte." ⁶³ Ugyanakkor jött Bonyhárról D á l n o k i Márton Hidasra.

D á l n o k i Márton ref. lelkész idejére esik egy fontos dátum. 1749. március 30-án felfekteti az első anyakönyvet. Ez a legrégebbi külön hidasi anyakönyv.

A lelkész felesége B o r s k a Zsuzsanna. Ismerjük ugyanakkor a magyarfalui bíróját is: P e r k ó Jánost.

Hadd álljon itt az újonnan felfektetett anyakönyv néhány adata. 1750-ben 13 gyermek született,
1755-ben 11 " "
1760-ban 16 " "
1765-ben 14 " "

Ezek a számok a következő száz évben alig változtak.

A 18. század második feléből hadd jegyezzek fel néhány nevet, akik magyarhidasai bírók voltak: 1752-ben B á n Mihály; 1774-ben Öreg E l l e n d i Mihály; 1793-ban B á n András. Biróságuk idejéhez a magyarhidasiaknak egy-egy jelentős eseménye fűződik.

Csak egy pillantást kell vetnünk ennek az időnek a gazdasági feljegyzéseire és megállapítható, hogy falunkban 38 magyar ház mellett 32 német család élt és a ráccsaládok száma 57. A németiség ismerte fel legelőször az állattenyésztés fontosságát és a falu szégyenei ebben az időben a rácok-szerbek.

D á l n o k i lelkész itteni működése 1770-ig terjedt. A legrégebbi önálló anyakönyv felfektetése mellett nevéhez fűződik a lelkészlak felépítése. Ez ma is áll a Petőfi utca felső részén / 127 ház/. Az ő utóda a Fadról érkezett H e r t z e g Benjamin. Négy éves szolgálati idejének a legelején felismeri az 1718-ban épült kis templom további használhatatlanságát és a református magyarság nevében templombővítésre kér és kap engedélyt. ⁵⁴ A templom anyagi fedezetének megteremtésébe, az adományok összegyűjtésébe belefáradva már nem várja be itt a templom felépítését, ez a munka már utódjának R e g é t z i István-nak jut, aki még ideérkezésének esztendejében hozzá-

lát az építéshez, amint ezt a templomban elhelyezett emléktábla is bizonyította: " Ezen ¹stenháza építetett Fels. Mária Therezia Kegyes Engedelméből a Magyarhidas Ref. Szent Ekklézsia tulajdon költségén 1774 Üreg E l l e n d i Mihály Biróságában." ~~65.~~

Az így felépített templomot rákövetkező év karácsonyán szentelik fel hivatalosan, és használták 1834.-ig.

A magyarhidas ref. ekklézsia lelkeszi állása bizonyára nem nyújtott jó megélhetést. Ez magyarázza, hogy az itt szolgált lelkészek átlagban igen rövid ideig maradtak csak itt. A templomot építtető R e g é t z i is már 1776-ban elköltözik és helyén találjuk T a k á t s B á r t f a i Jánost. Az ő idejétől fogva újra van külön tanítója is a magyar gyerekeknek, akiket az elmúlt években - nyilván anyagiakban való takarékoskodás miatt - maga a lelkész tanított. 1777-ben a hidas reformátusok a következő levéllel fordulnak Mária Teréziához iskola-építési engedély ügyében: " Felséges Uralkodóné, Fenséges Királyné, természet szerint legkegyelmesebb Urnőnk ! Ily hosszú és szerencsés uralkodás után, amelyet Isten főképen a magyarságnak vigasztalására és előmenetelére legszentebb Felségednek adott, számos esetben tapasztalta Felséged, hogy a mi hazánkban számos vétkekkel folyik az élet. Ennek nagyrésze könnyen megmagyarázható. Ebből ered, hogy a legtöbben kocszi koruktól nincsenek hozzászokva sem a vallás alap-elemeihez, sem az Isten, király és mindazok iránti köteles tisztelet adáshoz, az iskolák hiánya miatt. X Ugyanis a legtöbb szülő vagy alkalmatlan a tanításra, vagy házi és egyéb elfoglaltsága miatt nincs idejük erre. Amikor a gyermekek már felnőnek, ha tehetik jelen vannak a szentbeszédnél, de ő fájdalom az iskolában megszokott figyelmet itt nem tanusítják, gondolatuk elkalandozik és legtöbbszörre alig fognak fel valamit. Ezért fáradozunk olyan nyilvános helyért, ahol gyer-

mekeink a vallás alapelemeibe és az Isten és Felsőbbség iránti kötelességek torén megtehessék az első lépést és a figyelmet is megszerezhetik. Mivel ebben a mi vármegyénkben ez a törekvésünk már ismeretes „egszentebb Felségedhez utasítottunk, amiért is legkegyelmesebb Felségedhez folyamodunk és könyörögve kérjük, hogy abból az anyai szeretetéből mely mindig megvan a nemzetünk iránt, méltóztassék felkarolni és engedélyezni azt a szabadságot, hogy legalább alsó / triviális / fokon iskolánk lehessen. És, hogy amit kérünk e célra megfelelő épületet emelhessünk. Ezért legfenségesebb Felséged életére és uralkodására amint szoktuk is szüntelenül, kérjük Isten kegyelmének amegnyerését, sőt törekvésünk arra is, hogy emlékezetét amennyire tölünk telik, hogy emlékezetét következő nemzedékünknek is átadhassuk. Legszentségesebb Felségednek alázatos alattvalói: A Tekintetes Baranya Vármegyébe bekebelezett Magyar-Hidas helységnek helyvét hitvallású lakosai.” ^{65/18}

Ha ezután a felterjesztés után türelmesen kellett is várni és még jó néhány levelet meg kellett szerkeszteni, az iskolaépítés engedélyét két év múlva megkapták. De az iskolaépítése még elhúzódott.

T a k á t s a gyülekezet történetét is összefoglalta és ez a régi magyar református anyakönyv elsőrgültlapjain meg is maradt az utókor számára. Az iskolamestereket nem soroljuk fel külön, mert egyrészt igen gyakran váltakoztak és nevük feljegyzése is erősen hiányos. - Mégis meg kell említeni az utolsóként itt szolgált nevét: " K i r á l y János, kinek 1860. évi április 21-i halálával megszűnt a Hidas Mestéria is. Erről a tanítóról feljegyeztetett, hogy igen becsületos, érdemes ember volt." ⁶⁶ Ez a hű tanító a magyarfalusi ref. temetőben nyugszik, egy azóta jeletlen sírban. - **T a k á t s** lelkész 1784-ben elment Szentpéterre, hogy helyét P á l i Istvánnak engedje át. Szolgálati idejére sok komoly munka elvégzése jut

és bizony nem egy kemény harcot is meg kell harcolnia. Idejövetele után néhány hónapra 1784. június 12-én leszakadt a harang és használhatatlanná vált. Ekkor vették a mohácsi ekklezsiától azt a harangot, amit 1934-ig használtak. Erre később a "haranglopással" kapcsolatban még visszatérünk. De, mert az öreg harangláb is igen rozoga volt, még ugyanabban az esztendőben felépítik az 1962-ben lebontott harangtoronyot. P á l i István még iskolát is építtetett 1786-ban. Nemcsak a külső építésben serénykedett Páli, hanem a lelkiekben is. A tanítók fegyelmezettebb munkájának az előmozdítására a következő esküszöveget rendelte el ezeknek hivatalbalelépésekor.

" É n N.N. ezen M.Hidasi Oskolának igazgatására törvényessen hivatalt vévén, esküszöm az élő Istenre, ki állatnyában egy, Személyében három. Atya, Fiu, Szent Lélek, hogy a nékem rendelt Hivatalomban az Istent félelem, Saperintendensemnek, Senioromnak, Prédikátoromnak és Pátronussimnak engedelmes leszek, Rectori hivatalomban serényen és hűségesen eljárók, Oskolában lévő Tanítványaimat az idvesség és tisztesség Tudományokra, úgy a jó erkölcsökre magános dolgaimnak félretételekkel szorgalmatosan tanítom. Az Oskolát üresítő kemény Discipulinát megvetném, a fenytéket mértékletesen követem. Tanítványaimat nem fogyatom, de minden tehetséggel szaporítani kívánom. Nem Csak az Oskolában, hanem azon kívül is tanítani és építeni akarom, azoknak megfogható elméjekhez a tanítást alkalmaztatom, mind szemem előtt, mind távol létekben a jó engedelmességben tartani igyekszem. Oskolámnak kárával szélllyel járó nem leszek, hivatalomhoz illő öltözetet viselek. Mester tárnaimat is bosszusággal nem illetem. Az Isten Házában és más helyeken az éneklést kegyesen folytatom, a mikor prédikálást szükséges tennem, tehetségem szerint örömet tselekszem. Tanítványaimnak tudomásokat rendes Examenben közönséggé teszem és valamint az

Isten dicsősége, a jó Lelki esméret és az Ekklezsiának, Oskolának ékessége kíván, mind azt tökéletes szívvvel, a nálam lévő Isteni Kegyelem és erőm szerint tselekedni kívánok. Isten engem úgy segéllyjen." 66/a.

Mindezért a jó munkáért és igyekezetért a tanítói fizetés: készpénz 10 forint, buza 10 kila, bor 8 akó, faggyu 10 font, fa 5 öl, vaj 2 mértze, só 30 font, halott temetés után 1 huszas, minden gyermek a tanításért 4 krt a fűtésért, 1 nyolcados kukoricát morzsolva, 1 tsirkét szokott adni. Minden pár ember 1 nyolcados kukoricát tsutásan. A 3 Sátoros Ünnepekre husra egy-egy font. Kenderföld, kert.

A néhány magyar ée német bonyhádi református is P á l i idején kapja az istentisztelettartás engedélyét / 1787.V.15/., mint hidasi filia. Megvédte hiveit a katolikus misére való járás és a katolikus ünnepek megtartásának kötelezettségétől. Es utóbbihoz az esperestől megszerezte a királyi leiratot, mely szerint " a ref. és evang. gyülekezet csak akkor köteles megtartani a katolikus ünnepeket ha helyben katolikus templom van illetve istentisztelet." ~~67.~~ Ilyen pedig Hidason nem volt, mert a ma is álló kis katolikus templom csak a földesur házikápolnája volt. P á l i István a 18. és 19. század fordulóját is megérte itteni helyén. Utódáról már a következő fejezetben szólnunk.

A MAGYAR LAKOSSÁG A SZABADSÁGHARC ÉVSZÁZADÁBAN.

Mindazok után amiket eddig a református magyar gyülekezetéről részletesen leirtam álljon itt még a következő idők lelkészeinek a névsora.

Ujvári Cséh József	1807 - 1820.
Szetsei János	1820 - 1828.

Gál István	1829 - 1845.
Kovács Sándor	1845 - 1884.
Széky Géza	1884- 1888.

S z é k y t Gerjenre választották meg lelkészül és ettől az időtől fogva, mivel a gyülekezet lélekszáma erősen fogyó, megengedettett a magyarhidasiaknak, hogy a lelkészi állást ezentúl adminisztrátorral tölthessék be. Ilyen minőségben szolgált itt G y ö r g y László helyetteslelkész 1888-1890-ig, utána B a b a y Béla 1890-1892-ig, aki egyben az utolsó önálló hidasi lelkész is volt. Az ő elmenetele után annyira meggyengült a hidasi magyar református egyházközség, hogy filiaként csatolták a bonyhádi ref. lelkészhez. A Bonyhádról Hidasra kijáró református lelkészek D ö m ö t ö r Lajos, helyettes 1892-1895-ig, B i c z ó Zsigmond 1895-1927-ig. És mint filia is megszűnő kicsi gyülekezetbe L o m b o s Alfréd járt ki Hidasra 1928-tól 1934-ig.

Hidas magyar lakosságáról sok egyéb emlék mellett megmaradt egy 1804-ből való vagyonleltár. Ebből amellett, hogy megtudjuk R é m e s János volt a bíró, M o z e s István a curátor és az esküdtemberek B á n János és Mihály, Á t s István és G y ü r e i János, megtudjuk, hogy ez a kis gyülekezet milyen szegénységgel küzdött. Nevezett leltárban van egy R e g é t z i lelkész ajándékozta Biblia, tanítási utasítás a tanító részére, német katekizmus, a Sellyem eresztő Bogarakról való Tanítás című szakkönyv, egy hosszátka fenyőfa asztal, két karszék, egyik sással kötött, másik fenyőfa, egy vasmataka, egy lántzotaka egy nyoszolya egyéb szegényes darabok mellett. De milyen szegényes a leltározott butor és felszerelés, ugyanolyan a "házon kívül leirt leltár is." Van egy istálló, hozzá való szénatartó pajtátskával együtt, egy hombár valami 25 Kilás, egy régi romlott kas, bu-

zának való, ha lesz belé mit tenni...^{68.} Nyugodtan folytathatnám a felsorolást, de ennyi is elég annak a megértéséhez, hogy ez a szegénység hajtotta el mind a papot, mind a tanítót. Amilyen sivár az iskola, tanítólak és paplak leltára, ugyanolyan a templomé is. Ilyen leírások szerepelnek: " Egy hajdani pamuk veres abrosz, ótska nagyon; két ótska tzin-tányér; egy egészen réz, de megkopott aranyozású pohár; egy fekete ónból való régi keresztelő edény."^{69.}

Nevezett leltárra később jegyezték rá, hogy 1821-ben a tanulóház fedelét új zsuppal kötik. A templom külső és belső falait újra vakolják és meszelik 1824-ben. Szegény volt ez a nép, de nem is tartott úgy össze, ahogyan egy kicsi gyülekezetnek össze lehetett volna tartani. 1808-ban egyházi határozatot kell hozni javadalmi földek megművelésére. Eszerint " akik ezentúl ki nem mennek az eklézsia földjére dolgozni, egy márfás bírságot fizetnek."^{70.} A széthúzás magyarázatot ad arra, hogy ennek a gyülekezetnek az élete csak nagyon vontatottan fejlődött, ha egyáltalán fejlődött. Az 1816-i egyházvizsgálat még mindig " náddal fedettnek " írja le a templomot, egyébként a gyülekezet adminisztrációját szabályosnak találják. Pedig a vezetők lelkiismeretesek és jól képzettek voltak. Például ebben az időben a Paksról jött U j v á r i C s e h József lelkész magyar, latin és német nyelvet ért. Csoládi életében pedig 6 gyermekével jó példát mutat 314 hívének. Annál többször kellett felszólítani a hivatottakat a hűségesek fizetésére, kötelességük teljesítésére. De az alkalmazottak fizetése és az épületek tataroztatási gondja / 1836 templomjavítás / egyre nagyobb terhet ró a falu magyar lakosságára. Ezeket a nehézségeket azzal sem sikerült áthidalni, hogy a falubeli német reformátusokkal közös gyülekezetet szerveztek.

Ilyen nehézségek, viaszályok és terhek mellett megindul ennek a magyar lakoságnak az elvándorlása. Ez az elvándorlás hozzávetőleg 1820-tól fogva kerekén száz évig tartott. Amíg nevezett évben még 314 lélek szerepel a feljegyzésekben, addig egy negyed évszázaddal később / 1846-ban / már csak 230 lélek van itt. Erre még vissza kell térni később.

Igy érkezünk el a szabadságharc éveéhez. Községünk ugyanúgy átélte a császári és honvédcsapatok felvonulását, mint egész vidékünk. Kevés feljegyzés maradt ránk a zavargások idejéből, de ezek igen jellemzőek. Az a tény, hogy " 1849. június 12-án a honvédség a vármegyébe innen nyomul előre Pécs felé," ~~71.~~ arra enged következtetni, hogy Hidas magyar lakosai között is voltak, akik a honvédsereghez csatlakoztak. Csak néhány nappal később jegyzi a lelkész a Ref. Egyházközség jegyzőkönyvébe: " Juni 18-án vettem Nagytiszteletű Esperes Ur futó levelét, melybe' jelenti, hogy Superintendens Gyűlés lesz Pesten július 10. napján. Mellette küldte Főtisztelendő Superintendens Ur felhívó levelét az iránt, hogy minden Lelki Pásztorok buzdítsák hiveiket az Hazának vagyonokkal és vérökkel leendő oltalmazására, továbbá, hogy ezen felhívó levél vétele utáni vasárnap tartanak a szószékből bizdító beszédet felolvassván a nyomtatásban megküldött rendelését a Superintendensnek, az azt követő vasárnap utáni szerdán hirdessenek böjtöt, megmagyarázván, hogy a böjt nem ellenkezik az református vallással. November 2-án vettem Nagytiszteletű Esperes Ur futó levelét melynek tartalma röviden ez:

1. Megszűnván a háboruk minden Egyház tetszése szerint válaszon egy napot, melyen Te Deumot tartson a Felséges Király szerentsés országlásáért esedezván.
2. A beteg katonák a ketskeméti oskolából elszállítatván, megnyilik november 1.-én." ~~72.~~

Tévednénk, ha arra gondolnánk, hogy a harcok elcsendesedése után a ref. magyar gyülekezet fellendült. A már említett elhuzódási folyamat csak folytatódott és a gyülekezet vezetőinek anyagi helyzetén már az sem segített, hogy a szabadságharc után 10 évvel /1858/ a lelkész és a mester 2-2 hold földet nyer egy legelő-felosztási per után. 1860-ban pedig K i r á l y János tanító halálával megszűnt a magyarhidasi tanítói állás. Ezen felül a jegyző és P a u l mester a lelkészt is bevádolják a Helytartó Tanácsnál valami "mocskos gyanúsítások" alapján. Az 1875. november 17-én tartott egyházvizsgálat a magyarhidasi iskolában összesen 8 iskolaköteles gyermeket talál. A magyarság megfogyása egyre gyorsuló ütemben folyik. 1880-ban már csak 193 a magyar lélekszám. Amikor pedig S z á s z Károly ref. püspök meglátogatja a gyülekezetet 80 lélekre becsülik a gyülekezet lélekszámát. Ennek az egyházlátogatásnak az oka az volt, hogy a németajku reformátusok a ráchidasi evangélikusokhoz akartak csatlakozni, pedig a teherviselés alól itt sem lesznek felmentve. Rövidebb-hosszabb tárgyalások után 1888-ban végül is esperességi határozattal egyesítik a két hidasi ref. gyülekezetet, a magyart és németet. De ugylátszik az 1886-évi püspök látogatás után csakhamar egy újabbat is kellett tartani. Így jött el újra 1889-ben S z á s z Károly püspök, hogy a magyar-német gyülekezetet létrehozza. Ez alkalommal már csak 5 magyar iskolaköteles gyermek van és a magyar lélekszám 60 fő. A püspöknek bizonyára kemény harcot kellett vívnia a két gyülekezetben, mégis a német reformátusok ellenállásán az egyesülés megbukott. A viszályokról és mőkacskodásokról sokat lehetne írni.

Végül is a kilencvenes években a falu egész lakossága gazdasági nehézségekbe sodródik / a szőlő-

ket elpusztította a filoxera, az erdőben pedig megfogyatkozott a fa / így a lélekszámában erősen megfogyott magyarság a német református gyülekezettel való egyesülés több eredménytelen kísérlete után feladja önállóságát és csatlakozik Bonyhádra. Az anyagi terhek fedezésére engedélyt kapnak a tanítói lakás eladására. Ugyanakkor 1892-ben " kéri az egyházmegyei közgyűlést, mentessanak fel a lelkész fizetése alól: ... immár kimerültünk, a filoxera tönkretette mindnyájunk - egyházunk szőlejét is. Kiapadt egyházunk főjövendelmi forrása, szegényekké, nyomorultakká lettünk, mi kevesek is, kik az egyház terheit erőfeszítéssel, de buzgó odaadással hordoztuk ... Most mindezen kiadások fedezése ránk négy 1/4 telkes, két kisház és három szellésre - kiket szintén tönkretett a filoxera - hárulna..."^{74.} Ebből a feljegyzésből - ha jól számoljuk - márcsak 9 ref. magyar család van itt. Sőt a rákövetkező évben 1893-ban " a ref. esperesség jegyzőkönyve 9. pontja szerint egy kiküldött bizottság már csak 6 magyart talál Hidason." ^{75.} Időzerű a gyülekezet vagyonának a felleltározása, ez a rákövetkező évben meg is történik, amikor a gyülekezeti anyakönyveket is átviszik váraljára, D ó c z i József lelkész felügyeletére bízva.

A század végére már alig találunk valami feljegyzést a magyarságra vonatkozóan. A templomrenoválásra sincsen már pénz, így 1899-ben csak a haranglábat javíttatják 400.- forintért. A Hidasi Magyar Református Gyülekezet ezzel tulajdonképpen teljesen megszűnik. Mégis, hirtelen, emléke még egyszer foglalkoztatja a falu későbbi lakosait csakúgy, mint az újságírókat, az egyetemi hallgatókat és a református egyházi vezetőket. De ezt a következő fejezetben írom le.

A HIDASI HARANGLOPÁS.

A haranglopás történetének leírásánál mindennek előtt le kell szögezni, hogy nem a " hidasi magyarságról " van itt szó, hanem az " hidasi református magyarság " ügyéről, mert ebben az időben másvallású magyarok is éltek a falunkban.

Az eseménynek a tisztánlátásához szükséges néhány adatot megemlíteni az előzményekről. Tudni kell, hogy a haranglopással kapcsolatban számtalan cikk jelent meg akkor különböző újságokban. Két véleményt képviseltek az újságírók. Az egyik vélemény szerint Hidason az egyke elterjedése pusztította ki a magyarságot. A másik vélemény - ez felel meg a valóságnak - falunk magyar lakossága elhúzódott magyartöbbségű községekbe. Ez utóbbi vélemény helyességének az igazolására legyen szabad néhány statisztikai adatot feljegyezni.

Már említettem, hogy 1820-ban 314 magyar él községünkben. Egy negyed századdal később / 1846-ban/ már csak 230 a magyar lakosság száma. A század vége felé a hivatalos népszámlálás 1880-ban 193, tíz évvel később 197 magyart talál itt. Érdekes megjegyezni azt is, hogy amikor 1886-ban egy református egyházlátogatás volt, az illetékes esperes mindössze 70-80 lélekre becsüli a református magyarságot. Erthetetlen, hogy ilyen nagy különbség van az említett adatok között. Világos, hogy az említett időben, már másvallású magyarok is voltak falunkban.

Amilyen sok fejtörést okoz ez az említett szám, legalább annyi megoldatlan kérdést vet fel a mi századunk első három évtizede. Az eddig fogyó tendenciát mutató magyar lélekszám most egyszerre hullámozni kezd. 1900-ban 144, 1910-ben 156 magyart jegyez fel a népszámlálás. Ez utóbbi adathoz és ettől fogva a

magyarságnak vallása szerinti érdekek felosztást is találunk. E szerint " a magyarok közül 86 római katolikus, 21 református és van 43 evangélikus magyar is." ⁷⁶. Ennél is érdekesebb, hogy az első világháború után tartott 1920-as népszámlálás a magyarságra vonatkozóan ezeket az adatokat őrizte meg: " magyar 290, ebből 167 római katolikus, 71 református és 40 evangélikus." ⁷⁷. Hogy itt 71 református lett volna az abból adódott, hogy német származású reformátusok is magyaroknak vallották magukat az első világháború után. A haranglopás előtti utolsó adatszolgáltatás 1930-ra esik. Ekkor a magyarok száma 242, és vallásuk szerinti megoszlásuk: 110 római katolikus, 30 református, 98 evangélikus, 2 izraelita és 2 egyéb. ⁷⁸. Mindezekből az adatokból világos, hogy a református magyarság tényleg megfogyatkozott, de ez a megfogyatkozás nem az egyke hódításának, hanem az elköltözés következménye. Erről a továbbiakban még többször is szó lesz.

A statisztikai adatok tanulsága mellett az előzményekhez tartozik az is, hogy a harmincas évek elején egyre komolyabb gondot jelentett a magyarhidasi református épületek fenntartása. Ez is magyarázza az akkori bonyhádi ref. lelkésznek, **L o m b o s Alfréd**nek - akire a hidasi szórvány is rá volt bízva - nyugtalankodását az épületek tataroztatása körül. Nevezett lelkész többféle módon megkísérelte, hogy különösen a nagyon elhanyagolt templomnak új gazdát szerezzen. Ezt célozta 1930-ban tett javaslata is, " hogy a magyarhidasi magyar református templom - mivel az megszűnt lelki központ lenni - alakíttassék át és legyen leventéknek, cserkészeknek és tűzoltóknak testező központja." ⁷⁹. Nincsen nyoma annak, hogy **L o m b o s** lelkésznek ez a javaslata meghallgatásra talált volna. Így a templom gondja tovább is megmaradt.

Váratlan fordulót vett a többször tárgyalt református épületekkel kapcsolatos intézkedés, amikor a haranglopás hónapjában 1934. május 6-án V á r ó c z i /Vollweiter/ János - a hidasi német reformátusok lelkésze - tanítója - kérésére a bonyhádi református gyülekezet református ifjuság számára kérte a templomot. A presbitérium nevezett ülésen elhatározta: " 1. Felkérjük lelkészünket szervezze meg a hidasi templomban tartandó bucsuistentiszteletet. 2. Az előkészületek folyamán értesítse a lelkész a Hidasról elköltözötteteket Ócsényben, Decsen, Sárpiliszen és Váralján. 3. Tartassék a magyar ref. temetőben is megemlékezés ez alkalommal. 4. A német ref. ifjuságnak át kell adni a templomot." ^{80.} Nevezett templomzáró ünnepi istentiszteletet május 27-re tűzték ki és rendezték meg.

Az istentisztelet napján L o m b o s lelkész egy kiigazító cikk megjelentetését kéri a " Magyarorszá g " című lap szerkesztőjétől. Ebből a kiigazító cikkből megtudjuk, hogy az aznap megjelent cikk címe: " Az egyke megölte a Magyarhidast." A megjelent cikk több téves adatot közöl, amit más lapok is átvettek. A megjelent ujságcikk alcímé " Holnap bezárják a magyar reformátusok templomát." A kiigazító cikkben a lelkész hangsúlyozza, hogy a hidasi református gyülekezet elköltözések folytán néptelenedett el, Sárközbe telepedtek át legtöbben a XX. század elején. Ugyanakkor vádolja a kiigazító cikk Hidas egyik vezetőjét, mert a magyarok pasztulását az egykével magyarázza. A bucsuistentiszteletre szóló meghívót a vármegye lapjai közölték, ezt a közlést meghamisítva vették át a fővárosi lapok. ^{81.}

A bucsu istentiszteleten L o m b o s lelkész visszatekint a református gyülekezet múltjára. Igehirdetése alapjául pedig aktuális textusa szolgál:

János evangéliuma 4,19-26. Az ünnepélyre a hivek megtöltötték a templomot - utoljára.

Szinte filmpergetés gyorsasága szerint következnek egymás után az események és nincsen nap, amikor valami ujság ne lenne. A templom " bezárása " után május 28-án a bonyhádi ref. lelkész levelet ír a Püspöknek, melyben sérelmezi a Magyarország című napilap előző napi cikkét és megvilágítja az ügy tényleges állását. Erre a panaszra **M i l o t a y I o t v á n** a " Magyarorság " főszerkesztője " A hidasí harangszó " címén helyreigazító cikket jelentet meg május 31-én. Ebben elismeri, hogy " egyesek a Hidasról keltezett nemzeti gyászt túlméretezett arányokig adminisztrálták, voltak, akiket a tudatos irányzatosság és az előre eltökélt lelkiismeretlenség vezetett ebben a nemzeti gyászban. Kivédi, hogy itt nem a magyar faj pusztulásáról, hanem elhuzódásáról van szó.

Magát a harang Budapestre vitelét **R o b o z Z o l t á n** Turul vezér és **T u r y G ö r g y** dr. eszelte ki. **Viszály** támadt a Turul Szövetség két pártra szakadt vezetősége körében, hogy melyik párt képviseli jobban a magyarság " létfenntartó érdekeit." Hogy **T u r y** -ék tetteikkel is bizonyítsák hűségüket kapóra jött a hidasí magyarságról megjelent ujságoikk. Május 31-én **T u r y P é c s e**re jött, összeköttetésbe lépett **A m b r u s J ó z s e f f e l** és 20 diákkal, akikkel elmentek Hidasra. Közben **R o b o z** Budapesten megszervezi **J á s z a y L a j o s**, **V a r g h a T i b o r**, **O r b á n V i n c e**, **N e m e s L á s z l ó**, **S z e p e s s y L a j o s** és **K a t o n a J á n o s t**, teherautót kapnak és Hidasra mennek, ahol a pécsi csoporttal találkoznak. Terepszemle után tévedésből majdnem leszerelik a rácshidasí evangélikus harangokat, de két éjjeliőr utbaigazítást ad nekik az igazi haranghoz. Sikerült felkutatnom, kik voltak az éjjeliőrök. Az egyik id. **S c h ä f e r J á n o s**, Petőfi u. 125 szám alatti lakos, a másik

M ü h l János, aki Németországba kitelepült. A ma is Hidason lakó volt éjjeliőr elmondta, ezek az egyetemi hallgatók nekik bejelentették, hogy a harangot elviszik, eszükbe sem juthatott, hogy lopásról van szó és hogy az elvitelhez tulajdonképpen semmi " engedélyük " sincsen. A harang leszerelése fél óráig tartott, majd elindultak és június 1-én reggel Pesten volt a harang, miután 1 Pengő és 40 fillér vámot is lefizettek a fővárosi vámnál.

Ezzel az ügy távolról sem tekinthető lezártnak. V á r ó c z i lelkész bejelenti a haranglopást bonyhádi kollégájának és a hidasi csendőrségnek. A bonyhádi lelkész táviratilag jelentést tesz R a v a s z László püspöknek. Az " Ujság " című lap pedig június 2-1 számában leírja a hidasi harang Budapestre vitéletét " Egyetemi ifjak Budapestre hozták az elnémult hidasi harangot ." A cikk alcímében már magyarázatot is adnak " Nem a Turul Diákszövetség hozatta el a hidasi harangot. Szakadók egyéni akciója volt az egész, hogy tüntessenek fővezérük ellen." Nevezett cikk további részleteket is közöl a harang Budapestre való megérkezéséről. " Fél méteres harangocskát hoztak, szélessége is körülbelül ugyanennyi. Felirata Gloria in excelsis Deo 730, Mohátsi Koclezia." 82. A harang szava már június 2-án más ujságokban is megszólal. A Református Élet című lap " A korhadt harangkötél " címén ír. Egy nappal később az " Ujság " cikke is hoz adatokat " Bonyhád táviratilag követeli vissza a hidasi harangot." Június 4-én Dr. E s z t e r h á z y aláírással igazolja a Budapestre hozott harang átvételét. Június 5-én a " Pesti Hirlap " arról tudósít, hogy " A TESz ünnepélyesen átvette a hidasi harangot." Ebből a cikkből megtudjuk, hogy az egyetemi ifjak a harangot először a Kálvin-téri templom előtt tették ki közszemlére, majd a templomban helyezték el. De már

4-én a TESSz Falk Miksa utcai székházában a Társadalmi Egyesületek Szövetsége veszi át a harangot. A cikket a harangról készült 16x10 cm-es fénykép illusztrálja. Az ünnepélyes átvételkor R o b o z Zoltán, K u b i - n y i László és B a r o s s Gábor beszédet mondott. Egyben elhatározták, hogy a harangot Budapesten nyilvánosan fel kell állítani és évenként egyszer ünnepélyesen meghúzni, hogy " felhívja a magyarság figyelmét az egyke pusztítására." Ugyanezen a napon mások is hallatják a hangjukat a vitában: R e t t m a n n Parkas, hidas evangélikus lelkész Hidas magyarérezelmét taglalja a " Magyarságban" megjelent " Nincs német világ Hidason", című cikkében. A következő napon, június 6-án az "Est" felel Rettmann cikkére. " Hidas evangélikus lelkésze magyarázza az ottani eseményeket, alcím: Miért lett aktuális Hidas ? " Legérdekesebb megjegyzése a cikknek " napok óta hangos vitatkozás folyik a kipusztult hidas magyarságról." Az evangélikus lelkész egyrészt tiltakozik a május 29-én megjelent cikk ellen és az ellen, hogy a hősök emlékművén sváb a felírás és a nevek. / Hát ez tulzás ! /. Majd kikéri magának a maga és a hidasok nevében, hogy " itt a magyar szó ebek harmincadjára jutott volna."

Június 9-én a Református Élet is foglalkozott a hidas haranggal, R a v a s z Püspök " A hidas harangszó " címén nyilatkozik a " Figyelő " rovatában. Ezután is majd minden héten hoz valami hírt a Ref. Élet. Június 16-án " Még egyszer a hidas harang " címén. Egy héttel később egy Almáskeresztúrról írt cikkben többször utal a szerző a hidas eseményre. A Ref. Élet cikksorozatát július 21-én fejezik be " Még egyszer Hidas" cikkben.

A haranglopás ügye a felsorolt ujságcikk-anyag mellett az egyház helyi vezetőit is foglalkoztatja az egyházi vezetőségnek tett jelentések formájában. A

templomzáró istentiszteleten kerül szóba a templomnak az átalakítása új rendeltetése szerint, ezt a nagy hírverés közben leállítják és V á r ó c z i jelentheti, hogy a tataroztatás még nem indult meg. Az esperes több jelentést is kér a bonyhádi lelkésztől, aki utólag a templom bezárását azzal magyarázza, hogy a templom korhadt mennyezetét kezdték széthordani.

A harangügy kivizsgálására gyorsan esperesi vizitációt tart G i l l i c z e Sándor tolnai ref. esperes Kajdacsról, már június 12-én jelenti a püspöknek, hogy " felfujtnak tartja az egész ügyet." De annyira fel volt fujva, hogy június 12-én H o m a n n Vallás és Közoktatásügyi Miniszter is tájékoztatót kér R a v a s z püspöktől az ügy lefolyásáról. A harangot végül is visszakerik a TESz-től és szeptember 1-én megbízást kap Dr. N a g y Sándor ref. egyházkerületi levéltáros és Dr. C s e k e y Sándor, Ráday könyvtár vezetője, hogy vegyék át a harangot, de erre csak november 13-án került sor, ahol " további intézkedésig őrzik." 83.

Ezzel a harangügy elcsendesedett.

Mindezeket a részleteket azért irtam le, mert abban a reményben éltem, hogy a volt hidasi harang felkutatható lesz és történetével együtt, alapítandó felumzeumunknak egyik tárgya lehet. Sajnos a harang holléte kibogozhatatlannak látszik. Ugyanis az egyik feltevés szerint a volt bukovinai református magyar gyülekezet 1936-ban kért volna harangot a püspöktől, de volt lelkészük B o g n ó c z k y Géza azt nem vette át, mert nagyon kicsinek találta. A másik hír szerint a harang mégis Bukovinába került, de Andrásfalva népének a vándorutján a harang elkallódott. Akárhogy is volt ez, feltehető, hogy hajszálhijján régi helyére, Hidásra nem került a harang, mert a bu-

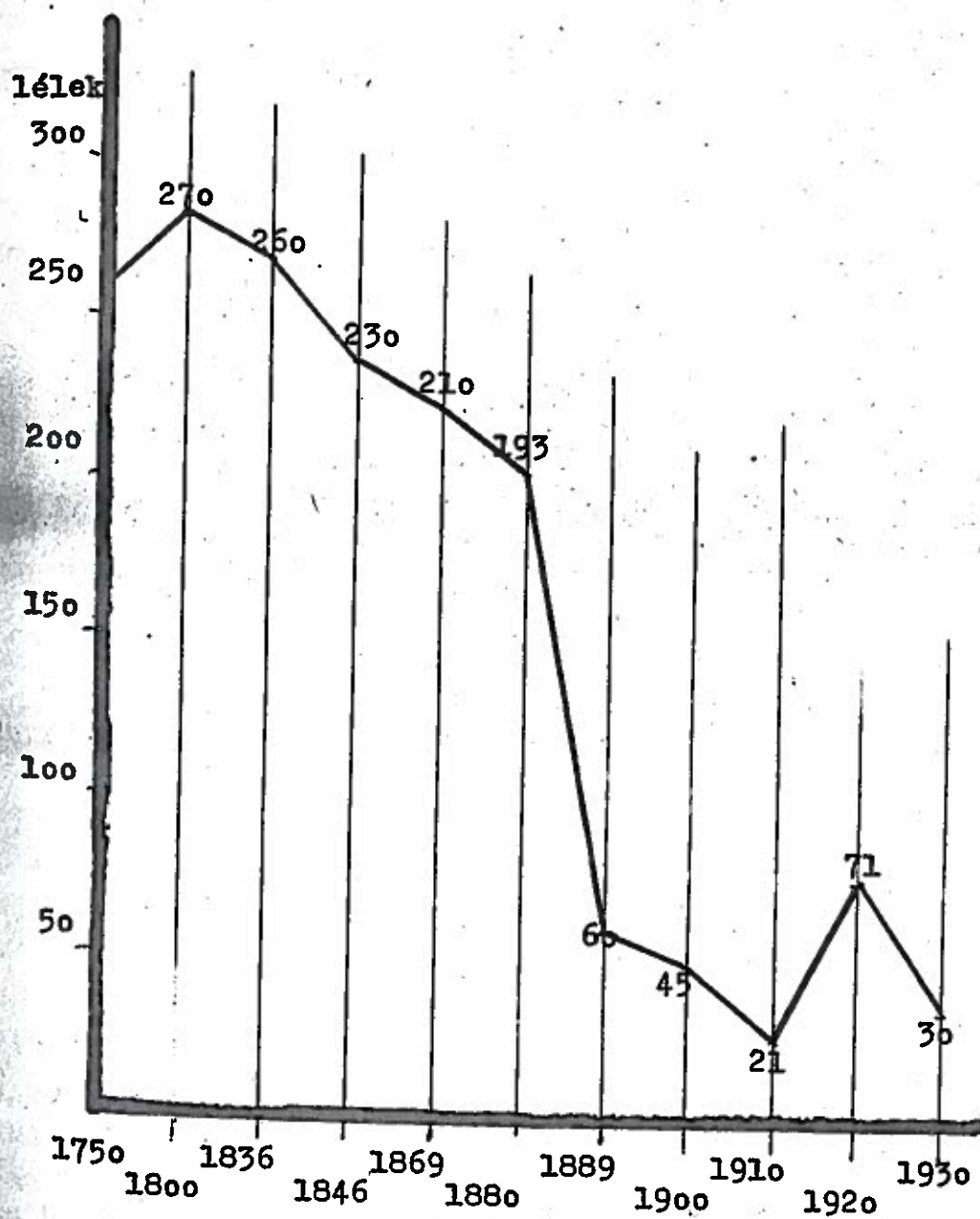
kovinai magyarság nagyrésze itt telepedett le Hidason és talált új otthonra.

Ha a harang a R á d a y levéltárba maradt a második világháborúig, akkor nyilván egyéb összegyűjtött haranggal együtt hadianyag pótlására beolvastásra került.

A HIDASI MAGYAR REFORMÁTUSOK MEGMARADT EMLÉKEI.

1954-ig még állt a bedőléssel fenyegető öreg templom, amikor is felhasználható anyagáért lebontották. Mennyezete kazettás, festett deszkamennyezet volt. - 1962-ig állt a templomtól függetlenül épített harangtorony, lebontották. Csak fényképen őrizük. Áll még a régi paplak Petőfi u. 127 számú háza / régi házszáma: 250 /, I m r e Gyula lakik benne. Ebből a paplaktól költözött el a harmincas években az utolsó magyar református család, T ó t h József. Még van még az öreg temető és a lakosság nyelvén él még a Magyarhidas falurész elnevezés.

A HIDASI REFORMÁTUS MAGYARSÁG LÉLEKSZÁM GRAFIKONJA.

HIDAS KÖZSÉG NÉMET LAKOSSÁGA.

Mielőtt községünk német lakosságának részletes történetét leírnám, vessünk néhány pillantást azokra az előzményekre, amelyek falunk lakosságának idetelepülését indokoltá tették.

Az előzményeket két csoportra oszthatjuk. Az egyik csoportba tartozik annak a bemutatása, hogy mi készítette falunk német lakosságát arra, hogy őshazáját - Németországot - a 18. század első évtizedeiben elhagyja, a másik kérdés, hogyan volt lehetséges, hogy éppen falunkban, megyénkben és a szomszédos Tolna megyében telepedtek le nagy számban? Az előző kérdés vizsgálatára támpontul szolgálnak az akkori németországi viszonyok. Németország egész lakossága néhány ezer nagybirtokos kivételével igen nagy szegénységben élt. Világos, hogy a telepítésre toborzók ígéretei könnyen csábították a német zsellér-jobbágy réteget, aki Németországból való kivándorlásától sorsának jobbrafordulását remélte. Az általános szegénység mellett a főurak kedvelt hajtóvadászata nem egyszer a szegényebb nép kis földjének a termését és szőlőit is elpusztította, letarolta. Innen érthető, hogy az amúgyis sűrűn lakott területekről tizezrével jelentkeztek az emberek, hogy - általában - nagy családjukkal kivándorolnak.

A kivándorlás, illetve Magyarországra való bevándorlás másik kérdése, hogy a török hódoltság vidéke nagymértékben kipusztult. Egy utazó korabeli feljegyzése szerint Budától Eszékig nem talált egyetlen ép házat sem. De amilyen sivár képet mutattak a korábbi települések, ugyanolyan sivár volt az elpusztult falvak határa, földje is. Mindent felvert a gaz és bozót. Emellett a siralmas kép mellett azt is tudjuk, hogy abban az időben Baranya-megye egész lakossága nem érte el a kétezret. Ez a szám különösen akkor mond sokat, ha melléje állítjuk az 1960-as népszám-

lálást, mely megyénkben 284781 lakost jegyzett fel. A török idők és a Rákóczi szabadságharc után vidékünk és falunk földesurai minden eszközt megragadtak, hogy földjeik megművelésére munkáskezet teremtsenek elő.

A szinte lakatlanná vált területekre természetesen nemcsak németeket telepítettek, hanem magyarokat is. De a kipusztult lakosság pótlására a török hódoltságtól megkimélt területek nem tudtak elég telepest biztosítani. - Meg kell jegyezni azt is, hogy az úgynevezett német-telepítés nem volt kizárólag németek telepítése. Tolna-Baranya megyében folytatott vizsgálatok nem egyszer mutatták ki, hogy az 1720-tól ide települt németek között számtalan spanyol és francia eredetű / Hidason például a Lafferthon család / betelepülő is volt. / Nagybecskerek - Nagyalföldön - ugyanabban az időben települt és kivétel nélkül spanyolokból/.

A betelepülő németek letelepítését a földesurak királyi, egyházi-püspöki vagy magán földesurak egyformán / úgynevezett " Telepítési Szerződésekkel " eszközölték. Sajnos, eddig nem sikerült felkutatni a hidas telepítési szerződést, de az első németek letelepedésére vonatkozóan komoly támpontul szolgál K u n Ferenc hidas földesurnak a majosi német telepesekkel 1720. szeptember 28-án,^{84.} valamint a mórágyi német települőkkel 1724. július 1-én^{85.} hidas irodájában kötött szerződése. A két szerződés csak néhány pontban tér el egymástól és ezek az eltérések jelentéktelenek. A telepítési szerződések szerint a földesúr kevés földet, építési engedélyt és 3 évre terjedő adó és tized-szolgáltatási engedményt adott. Minden évben borkimérési engedélyük volt egy fél évre, épületfát és tűzifát vehettek a földesúr erdejében. Szabad vallásgyakorlatot biztosított a földesúr, templomot építhettek és lekészt tarthattak. Házaikat és

vagyonkájukat a földesúr előzetes engedélye nélkül nem adhatták el. A falvelőljárósága pedig ügyelt, hogy mindenki munkáját becsületesen elvégezze, szőlőjét jól megművelje és tűzvész elkerülésére bizonyos tűzrendészeti szabályokat betartsa. A hidak és utak jókarban tartása a telepesek feladata.

MIKOR TELEPEDTEK KÖZSÉGÜNKBE NÉMETEK ?

A különböző régi feljegyzések egybehangzó tanúsága szerint községünk német lakosai három egymástól független csoportban érkeztek. Az első telepítés 1720-1722-ig zajlott le. Ezzel kapcsolatban van egy feljegyzés, mely szerint már 1711-től több földesúr telepített volna Hidasra németeket. ^{86.} Nem is lehetne elképzelni, hogy a hidasai földesúr Majosra telepített volna németeket, de hidasai birtokára nem. Az 1720-ban ideérkezettekről N é m e t h Béla "Baranya Vármegye Helynevei" című könyvében is írja, hogy ebben az évben érkeztek. Egyrésztük katolikus, másik része pedig evangélikus volt. Ezek az evangélikusok 1725-ben már Kismányok szórványaként szervezett gyülekezetben élnek. ^{87.} Sőt egy évvel korábban Kismányokon egy jegyzőkönyvben már szerepelt "egy bizonyos W a l t - h e r ú r, aki Hidason anyakönyvet is vezetett." ^{88.} Közelebbit az említett személyről nem tudunk, minthogy kismányoki evangélikus lelkész volt. Az említett kismányoki jegyzőkönyv elveszett. Ezek az első letelepült németek az ugynevezett Rácfaluban telepedtek le, ahol részben a rácoktól megvették ezeknek a házaikat és telkeit, 8-10 évig voltak itt ezek az első németek, amikor K u n Ferenc akkori hidasai földesúr újabb és most már nagyobb tömegű telepeket hozott. Hogy pedig megfelelően el tudja helyezni őket, megvetették Némethidas alapját. ^{89.} Ez utóbb érkezettek tiszta evangélikusok voltak. Első idejükben ugyanazokat a kedvezményeket

élveztek, melyeket a már itt levő német elődeik és vidékünk más falvaiban megtelepedett németek élveztek.

Az adó, robot és tized-kedvezmények esztendeinek lejárta után a letelepedett német lakosság sorsa ugyanúgy a kisházás, zsellér-jobbágy sors volt, mint falunk magyar és szerb lakosságának sorsa. Emellett különböző nehézségekkel is meg kellett küzdeniök. A telepítő földesúr, K u n Ferenc 1731-ben meghalt és birtoka négy örökösre szállt. 1736-ban kisebb, két évvel később pedig súlyosabb járvány pusztított falunk lakossága között.

A német telepesek harmadik csoportja 1740-től 1750-ig érkezett községünkbe. Valószínű, hogy ezek nagyjából református németek voltak. Református német települőkről községünkön kívül csak Mórágyon és Udvariban tudunk.

Hidas község német lakossága Württembergből, Hessenből és Elzász-Lotharingiából származik. Hogy egy-egy család pontosan honnan jött, azt további széleskörű kutatással lehetne megállapítani. Ugyanis a darmstadti állami levéltárban a mai napig őrzik azokat a névsorokat, ahol a kivándorlókat összeírták. Persze, fordultak elő olyan kivándorlások is, melyeket nem vettek névsorba. Voltak egyes kivándorlók, akik valamilyen törvényes eljárás előtt menekülve szöktek Magyarországra / például elkövetett gyilkosság utáni felelősségrevonás előtt/. De nagyobb adósságot is visszahagyva szöktek családok az új hazába. A nem törvényes kivándorlók őshazájának megkeresése igen nehéz, ha nem lehetetlen. A lajstromozott és a szökött német települők kutatásának komoly alapja ezenkívül a nyelvjárás összehasonlítása.

Az első időkből való evangélikus németek nevei:

Pfeiffer Fülöp, Paul Anna Mária, Schwaab Kristóf, Arnt Anna Katalin, Scheibner Margit, Findnagel Katalin, Forster József, Miehl Henrik, Storm Sebestyén, Rausch Pál, Schauermann Gáspár, Nedling Konrád, Haag Henrik, Stein Konrád, Kleh Fülöp, Gajer Henrik, Taber János György, Heckfuss Mária Erzsébet, Hufnagel János, Mäsner Henrik, Heineb Antal, Künkel Izsák, Kohn Fülöp, Diebel Gáspár, Kraft Fülöp, Beck Sámuel, Lukasz Mária Magdaléna, Schäffer Henrik, Helfenbein Mátyás, Sordel Adolf, Hüning Péter, Hergenräter Gáspár, Bentz Katalin, Lehn Vallentin, Wiessner Fülöp, Ritz Dániel, Kaufeld Dániel, Hess Vilmos, Kaufmann Henrik, Linwalt János, Fritzius János, Dürnpfel Keresztély, Diewald János, Miller Henrik, Schmalz Gáspár, Ritzel Dániel, Presterbach Henrik, Dörner Henrik, Schweitzer Henrik, Binder Éva, Berny Miklós, Lafferthon Frigyes és Orthledig János.

Mivel a betelepült németek egyrésze evangélikus volt, a kisebb része pedig református, ebben a két megosztásban vizsgáljuk tovább itteni életüket, fejlődésüket.

AZ EVANGÉLIKUS NÉMETSÉG.

Említtem az előző fejezetben, hogy Ráchidas német lakossága 10 évvel megelőzte Némethidas némettségét. Más-más vidékről is érkezett a két falurész német lakossága. Ezek a tények az okai annak, hogy községünk német lakossága sohasem tudott egybeforrni, sőt tudatosan is távortartották magukat egymástól és volt időszak, amikor ráchidasiak és némethidasiak egyformán inkább külközségekből házasodtak, mint a másik falurészből. Ezt a különállást a külön-külön evangélikus

gyülekezetté való szervezkedés, külön templomépítés, önálló tanítótartás és sok-sok egyéb csak mélyítette és megszilárdította. Századunk első évtizedeiben tudatosan munkálkodtak községünk vezetői karöltve a két evangélikus gyülekezet vezetőivel, hogy az 1820-ban egy közigazgatásban egyesített községet jobban összehozzák. Minden fáradozás eredménytelen maradt és valószínű, hogy nem lett volna eredményes akkor sem, ha ezt a munkát is meg nem zavarja az első világháború. Pedig különféle nehézségeket nyilván jobban lehetett volna küzdeni a nagyobb összetartással. Nehézség pedig külön-külön és együttesen is bőven volt a két gyülekezetben.

Az első idetelepülése után 18 évvel, a súlyos járvány esztendejében B e r é n y i pécsi püspök nyomására vallási türelmetlenségből " a Vármegye az ágostai vallású németek oratóriumának - imaházának - földig való lebontását rendelte. " ~~De~~ " Az emberek, ha nyíltan nem is jöhettek össze istentisztelegre, megtették ezt titokban. " Házaknál jöttek össze a gyermekek hitre való nevelésére és istentiszteletek tartására. A feljegyzések tanúsága szerint a 298. az 52. és a 105-ös számú házban tartottak ilyen összejöveteleket, melyekre az emberek, imakönyveiket zakójuk alá rejtve, a kerteken keresztül, lopva összegyülekeztek. " ~~91.~~ Hithűségüket az sem törte le, hogy 1757-ben a bonyhádi plébános alá rendelték evangélikus elődjünket, ahová - saját előljáróik eltartása mellett - egyházi adót kellett fizetni. Ez alól a kötelezettségük alól csak 1791-ben szabadultak. Községünk német evangélikus, valamint magyar-német református lakossága II. József császár Türelmi Rendeletéig ugyanazt a sorsot hordozta, mint hazánk egész nem katolikus lakossága. Az 1781-ben megjelent Türelmi Rendelet lassú, de hathatós fejlődést hozott az evangélikus gyülekezetekbe. A

rendelet megjelenése előtt 1779-ben a némethidasiak már voltak olyan erősek, hogy iskolát építhettek. Itt nemcsak a gyermekeket tanították, hanem az istentiszteleteket és bibliaórákat is megtartották. Amikor az iskolaépítés esztendejében "Hidasd lakói a földesúr kivételével mindnyájan lutheránusok lévén, tanítót kértek Mária Teréziától, a Helytartó Tanács katolikus tanítót ajánl. A királynő, tekintettel arra, hogy a folyamodók sokan vannak és kizárólag saját költségükön akarják a tanítót fenntartani, a kérést teljesíti." ^{92.} Hogy pedig K o g u t o v i t z: Dunántúl és a Kisalföld-ről írt könyvében említést tesz evangélikus templomról / 1780-ban /, bizonyítja, hogy a később és tartósabb anyagokból épült két templom előtt létezett már egyszerűbb, kisebb templom is.

A "TÜRELMI RENDELET"-TŐL A KÉT HIDASI EVANGÉLIKUS
GYŰLEKEZET ÖNÁLLÓSÁGÁIG.

A német lakosság első nagyobb csoportokban történő betelepülése után szórványosan elfőrdultak még később is bevándorlások. A két evangélikus falurész csakhamar gyülekezetté alakult és mint ilyenek a szomszédos kismányoki anyagyülekezethez csatlakoztak 1820-ig. Az 1780-as évektől kezdve nagy lelkesedéssel és igen aktívan rakták le az egyházi épületek alapjait. A némethidasiaknak már volt iskolájuk, most a ráchidasiak munkálkodnak azon, hogy nekik is legyen iskolájuk. 1785-ben teljes szabadságot kapnak és megindul a munka. "Megépítik az iskolát és ezután fél évvel haranghasználatra is engedélyt kapnak." ^{93.} Ettől kezdve a kismányoki lelkész át is járhat községünkbe, hogy a keresztelezéseket, esketéseket és temetéseket elvégezhesse.

A most már szabadon szervezkedő gyülekezetek minden évben tudnak valamit felmutatni. A tudásunk szerinti első evangélikus tanító: G a j e r János Henrik, a rácfalusi iskolához került 1786-ban. Egy évvel később megépítik a rácfalusi templomot " bejáratánál német verses felirással." ⁹⁴ Ugyanannak az évnek május 17. napján tartja benne az első istentiszteletet C h r i s t l i e b kismányoki lelkész. Ez volt tulajdonképpen a felszentelési ünnep. Ezzel most már volt iskolájuk, harangjuk, templomuk és tanítójuk.

De ugyanolyan szorgalommal dolgoznak a másik gyülekezetben is. Mivel a németfaluban nagyobb templomot terveznek, kicsit vontatottabban megy a munka. A nyolcvanas években felosztják a katolikus szerzetesrendeket, így lebontásra kerül a rossz állapotban lévő katolikus templom és kolostor a Szentmária dűlőben. Ezt az építőanyagot veszik meg a némethidasi evangélikusok és belőle építik fel 1793-ban templomukat. ⁹⁵
"1794. május 14-én N a g y István esperes még két lelkész jelenlétében felszenteli." ⁹⁶ A templomot június 22-én, Szentháromság ünnepe utáni első vasárnapján veszik használatba. Az új templomban az első házassulandók hirdetése: G a j e r János Henrik ráchidasi tanító és menyasszonya S c h w e i t n e r Margit. / Gajer első felesége 39 éves korában meghalt 1794. május 23-án/. Abban az időben még szokásban volt a temetésekhez csatlakozó istentisztelet tartása a templomban. Első ilyen az új templomban K e h l János Menyhért gyermeke felett tartottak. Az első egyházkezelő asszony A r n o l d Krisztina, első esküvői pár özv. S o m m e r Jakab és özv. H e c k e r Erzsébet volt.

A templomok megépítésével befejeződik a gyülekezetek első erőpróbája és a németek csendes lelkiületéből folyóan nyugodtan, békességben folyik a gazdálkodás.

Kisebb jelentőségű beruházások tartkítják csak a rákövetkező időt, 1809-ben a némethidasi templomba megveszik a kismányokiak kis orgonáját. 1837-ben T a t a y esperes egyházvizsgálatot tart a két gyülekezetben, ugyanakkor K i s s János püspök is meglátogatja a gyülekezeteket. A kismányoki lelkészek évenként csak négyszer jöttek á t istentisztelet tartására és úrvacsora kiszolgáltatására, egyéb munkát a tanítók végezték.

Hogy a növekvő gyülekezeteket hathatósabban ellássák és a megsaporodott munkát helyben jobban és könnyebben el lehessen végezni, 1850-től 1852-ig Bikácsra való meghívásáig - R a u Jakab kismányoki segédlelkész itt van falunkban. Szállásáról és ellátásáról a két gyülekezet együttesen gondoskodott. A hidasi evangélikusok ezalatt az idő alatt megszokták az "önálló" lelkészt és egyre többen említik a Kismányoktól való elszakadást és az önálló gyülekezet alapítását. Ennek a megvalósításánál kapóra jött, hogy a kismányokiak 1860-ban bizonyos követeléseket támasztottak a hidasiakkal szemben. Nevezetesen hozzájárulást kértek a lelkészlak fenntartásához és bizonyos hivatalos fuvarokhoz. Ezt az alkalmat ragadták meg a hidasiak, hogy az esperességtől engedélyt kérjenek önálló lelkészség megszervezésére. Persze ez nem ment olyan könnyen, ahogyan az első lelkesedés után gondolni lehetett volna. Ugyanis az esperesség kötelezte a két hidasi gyülekezetet, az eddig álló két templom helyett, 10 éven belül egy közös templomot építsen, de építsen paplakot is, vagy béreljen a paplak megépítéséig egy állandó lakást leendő lelkészének. Ebbe még valahogyan bele is mentek volna, de támadt még egy megoldásra váró kérdés. Nevezetesen a kismányoki lelkész két filiájának elvesztésével javadalmának egyrészét is elvesztette volna. Így végül is egység született, amely szerint a

hidasiak az akkori lelkésznek életfogytiglan biztosítják eddig Hidasról élvezett járandóságát, paplakot vesznek leendő lelkészüknek, de a templomépítéssel kapcsolatban kivihetetlennek látszott a kiszabott lo esztendő. Amiért is az esperes, S c h n e i d e r Jakob ez utóbbtól eltekintett, de a közös templom megépítését későbbi időben a hidasiak vállalták. Ez a tervezett templom sohasem épült meg.

Ennek a fejezetnek a befejezéseként hadd álljon itt azoknak a kismányoki evangélikus lelkészeknek a névsora, akikhez a két hidasi filia önállóságáig tartozott:

W a l t h e r	1724.
T o n s o r János Márton	1728. július 5-től 1730. júniusáig.
W i d e r András	1730. november 1-től 1731. május 15-ig
W e i s z Mihály	1732. május 21-től 1742-ig / Varsádra megy/.
V ö r ö s Zsigmond	1742. július 8-től 1749. májusáig.
W e i s z János Frigyes	1768 -tól 1775-ig.
W ü l f i n g e r János Ernő	1775-től 1778-ig. / Sopronból jött /.
K l e m e n t Dániel	1778-tól 1783-ig.
C h r i s t l i e b Frigyes	1783. december 13-től 1799. augusztus 12-ig
H i t t i g h András	1799. december 4-től 1817. április 4-ig.
F u h r m a n n János	1817. szeptemberétől 1868. augusztus 23-ig

A teljesség kedvéért hadd említsem még meg, hogy erre az időre esik egy 1838-tól 1858-ig elhúzó-dó birtokrendezési " legelőelkülönítési " peres ügy is. Amikor a husz éves huzavona után községünk földesurai végre megegyeztek a falu telkeseivel és kisházasaival, összesen 417 hold földet osztottak szét. 97.

A KÉT EVANGÉLIKUS GYÜLEKEZET ÖNÁLLÓSÁGÁTÓL 1945-ig.

Amikor a két hidas evangélikus gyülekezet végre megállapodott az önálló lelkeszi állás megszervezésére, gyakorlati lépésekre is sor került. Ennek eszterdeje: 1862. április 23-án egy gyűlésen kimondják hivatalosan is a Kismányoktól való elszakadást. Június 29-én pedig megválasztják első önálló lelkeszüket H a f f - n e r Lajos kismányoki segédlelkészt. Szeptember 7-én megveszi az önállóságot nyert két gyülekezet a jelenleg is használatban lévő evangélikus paplakot az uradalomtól. A lelkeszlakás megvételéig az első lelkesznek a 317. számú házban lakást bérel agyülekezet.

A gyülekezet első lelkeszéről nem sokat tudunk. Mindössze ennyit: új gyülekezeti anyakönyveket nyit és azokat lelkiismeretesen vezeti, a P e s t y Frigyes-féle Helységnévtár számára megírja községünk rövid történetét. A szájhagyomány szerint emberkerülő volt. Legszívesebben egyedül sétált a patak partján. Tíz évig szolgált itt, majd Sopronba ment. Itteni szolgálati idejére esett K a r s a y Sándor püspök egyházlátogatása 1868-ban. " K a r s a y vizitációjánál újra előkerült a közös templom terve, de hivatkoznak az elmúlt rossz gazdasági évre és magas adókra, amiért eddig komoly lépéseket tenni nem lehetett."^{98.} H a f f - n e r elmenetele után a két gyülekezetben viszálykodás támadt. Ennek egyik oka, hogy a közös templomépítésben nem tudtak megegyezni, de tanácstalanok voltak más kérdésekben is. Így például nem sikerült a két gyülekezetnek döntenie új lelkesz választásában. Nem maradt más hátra, minthogy újra Kismányokról járt át a lelkesz a hívek gondozására. Új fordulatot vett a két gyülekezet élete, amikor 1876-ban Ráchidas kérésére az Esperesség Ráchidast jelölte ki anyaggyülekezetnek és ennek filiája lett Némethidas. Ugyanabban az évben választották meg P é t e r Lajos györkönyi segédlelkészt.

Mivel az új lelkészt tulajdonképpen Ráchidas választotta meg, az ellentétek fellángoltak és német-hidasiak nem járultak hozzá, hogy az új lelkész a közös lelkészlakban lakjon. Ezért a másik gyülekezet a 117. számú házban lakást bérelt a lelkésznek. 1881-ig pedig majdnem kizárólag L e m l e és G ö m b ö s tanítók végezték az istentiszteletet és temették Német-hidason. Ekkor történt meg, hogy a némethidasiak végkép megmakacsolták magukat és külön adminisztrátorként meghívták H o r v á t h Dezső lelkészt. Így 1883-ig két evangélikus lelkész is volt falunkban. Az utóbb érkezett lelkész belátva a két különálló lelkész szolgálatának tarthatatlan voltát és a gyülekezetből elment. Ezután a két gyülekezet új szerződést kötött, melynek lényege, hogy a két gyülekezet önállóan vezeti tovább életét és csak a lelkészlakás és a mindenkori lelkész közös. Ez a szerződés nem hozta közelebb a két gyülekezetet, inkább nagyon is érzékenyen vigyázott mindenkivel a maga " jogaira " és önállóságára. Féltve vigyáztak kölcsönösen arra, hogy a közös lelkész véletlenül is ne szolgáljon valamivel többet az egyik gyülekezetben mint a másikban. Ha pedig az egyik gyülekezetből a másik átválasztott e y tanítót - ahogyan ez több esetben is előfordult - ez olaj volt a tűzre. A ráchidasiak mindezek ellenére még egyszer felvetették a közös templom építésének tervét, de ezt a másik gyülekezet újra elvetette. Most már nem maradt más hátra, minthogy a ráchidasiak külön új templom építésén fáradoztak, mivel az 1787-ben épült imaházuk már nagyon avult volt. Az új templomtelek céljára megvásárolták a 119. számú házat. Ez az elhatározás sem hozta meg a békes éget. P é t e r lelkész a két gyülekezet közeledését azzal is akarta munkálni, hogy közös anyakönyvet vezetett, de miután a némethidasiak feljelentették, ezért az esperes / B i t t e r István / felszólította a lelkészt a külön-külön anyakönyvek vezetésére. Ebben az időben

ugylátszik a ráchidasiaknak volt több gondjuk-bajuk. A hatóság bezáratja a bedöléssel fenyegető iskolájukat, így 1889-ben új iskolát építenek / ez ma is áll/, de halaszthatatlanná vált az imaház alapos újjáépítése is, ez az iskolaépítés utáni esztendőben meg is történt, amikor is az imaházat megnagyobbították és új orgonát is vettek.

Ezek mellett a gondok mellett mástermészetű nehézség is támadt. P é t e r Lajos ellen egyre több panasz vetődött fel mérték felitalozása miatt. Ezen ugylátszik az sem segített, hogy 1886. május 3-án megnősült, Felesége G ö n c z y Emma Vilma egyházaskozári póstamesternő volt, aki Kaposkeresztúron született 1864. szeptember 21-én / apja jegyző volt/. A lelkész ellen fegyelmet indítottak. Ennek során bizonyos pénzügyi szabálytalanságok is napvilágra kerültek és P é t e r lelkészt az állásvesztéstől csak korai halála mentette meg / 1895. március 20-án /. A ráchidasi temetőben van a kriptája. Szolgálati idejében Némethida is épített új iskolát / ma is áll/, a némethidasiak templomát renoválták és építtetésének 100. éves jubileumát ünnepelték, erre az alkalomra új orgonát is vettek. P é t e r Lajos segédlelkészei voltak: R e i c h Sándor, F r a n k Károly, S a s s Béla és S e y b o l d Károly.

A második lelkész halála után újra fellángoltak az ellentétek, amiért is új szerződést kell kötnie a két gyülekezetnek.

A gyülekezeteket S e y b o l d Károly mint adminisztrátor látja el 1886. február 5-én történt megválasztásáig. Mint rendesen megválasztott lelkész mindössze két és fél évet tölt itt. Utána érkezik községünkbe S c h ö l l Lajos 1898. november 2-án. A rákövetkező évben / március 24-én / megválasztják lelkészüknek. Hidasai szolgálata előtt pécsi segéd-

lelkész volt. Az összes ráchidasi evangélikus lelkész között S c h ö l l szolgált itt leghosszabb ideig. Szolgálatában hűséges, munkájában kitartó, intézkedéseiben határozott volt. Itteni munkálkodása idején 1912-ben hatóságilag bezáratják a teljesen megrongálódott ráchidasi imaházat. Egy évvel később le is bontották. Orgonájukat a német reformátusok veszik meg templomukba. Az imaház a Petőfi utca 19. számú ház udvarán állt. Az imaház lebontása után az istentiszteleteket a ráchidasi iskolában tartották, egészen 1945-ig. S c h ö l l elérkezettnek látta az időt, hogy a régen feledésbe ment közös templom tervét felélessze. Erre határozott lépéseket is tett. Elkészült az Evangélikus Gyülekezet Levéltárában őrzött közös templom terve. A kezdeti nekilendülésnek és a templom felépítésének az első világháború és a velejáró gazdasági nehézségek vetettek véget. A huszas évek második felében S c h ö l l is lemondott a közös templom gondolatáról, mert belátta, hogy ezt a kérdést ugyanúgy hiába feszegeti, mint tették elődei is. - Szolgálatára elején távozik az élők sorából hűséges munkatársa H e c k e r János némethidasi tanító. / 1901. április 6. / Nyugalomba vonul L a u b Sándor ráchidasi tanító / 1909-ben /, aki 4 évvel később meg is hal. - 1914-ben villám csap be a némethidasi templomba, csak kisebb kár keletkezett. - 1917-ben egy-egy harangot rekvirálnak háborús célra a két evangélikus gyülekezetből. Ugyanebben az évben megünneplik a reformáció négyszáz éves jubileumát. - 1923-ban nyugalombavonul P e t h ő Lajos, aki 40 évig volt ráchidasi tanító. - 1924-ben sikerül a némethidasiaknak két harangot venniük, ezzel pótolták a háborúba beszolgáltatott harangot és a megmaradt, de megrepedt harangot is. Egy évre rá az időszerű kisebb toronyjavítás munkáját is elvégeztetik. 1926-ban pedig az A n g s t e r - cég megújítja az orgonát.

S c h ö l l lelkész idejére is esett egyházi látogatás. K a p i Béla Dunántúli Kerületi Püspök 1927. május 18-án meglátogatta a gyülekezeteket, a gyülekezet dicsérésére nem volt különösebb oka. - 1928-ban S c h ö l l Lajos összefoglalja a gyülekezetek történetét a Gotthold-naptár számára, németül. - Ráchidas 1930-ban vett két harangot. A lelkész fáradhatatlanul dolgozott két gyülekezetéért és nagyon sok meg nem értéssel küzdött, ezek mellett mégis jutott ideje a község javára is dolgozni. Munkája elismerésül a Tolna-Baranya-Somogyi Egyházmegye gyülekezeti főesperesükké választották meg. Esperesi szolgálatának végzése közben szerzett súlyos tüdőgyulladást 1931 tavaszán és néhány napos betegskedés után, április 18-án meghalt. Temetését K a p i Béla püspök, M ü l l e r Róbert esperes végezte. Utolsó útjára sok lelkésze kísérte el. A ráchidasi temetőben nyugszik, egyik lelkészjelője mellett. Kriptáját Bonyhádon élő özvegye gondosan ápolja.

S c h ö l l Lajos esperessé való megválasztása után munkáját itt szolgáló segédlelkészeivel osztotta meg. Ezek: Wickert Lajos, Fucks János, Polster Gyula / 1925-1928/, Nágel Henrik /1928-1929/ itt bekövetkezett haláláig. Eltemették Bikalon, szülőfalujában. Knábel Imre /1929/, Purt Károly /1930/ és Rettmann Farkas / 1930-1932/ voltak. S c h ö l l esperes-lelkész hű munkatársai voltak azitt szolgáló tanítók is, róluk még megemlékezünk. A teljesség kedvéért pedig meg kell említeni Hidas egyetlen filiájának, Marázának évtizedekig hűséges tanítóját: B a k ó Bélát.

Nevezett esperes-lelkész halála után a gyülekezet nagy lelkesedéssel és egyhangulag megválasztotta R e t t m a n n Farkas segédlelkészt. Rövid időre terjedő itteni szolgálata / 1931. november 7 - 1935. március 1./ ideje alatt a gyülekezetek az agilis lel-

készít igen megszerették. A lelkész világosan látta a két különálló gyülekezet nehézségeit, de ugyanúgy ismerte a közös gyülekezet szervezésének megoldhatatlan kérdéseit is. Püspökének írt beszámolójából és elképzeléseiből legyen szabad néhány gondolatot idézni: " A ráchidasi és némethidasi egyházközség egymáshoz való viszonyának mai állapota arra kényszerít, hogy tanácsért s irányításért felsőbb egyházi hatóságomhoz forduljak, mert a további fejleményekért a felelősséget tovább nem vállalhatom... A két falu lakossága között sokszor súlyos verekedések is voltak. Némethidasinak nem volt tanácsos rácfalusi területre lépni, mert félholtra verték; de azért a némethidasiak sem maradtak adósok semmivel... A tanterem, ahol a rácfalusiak számára istentiszteletet tartunk, kicsi. Közös templom építésére a két gyülekezet nem hajlandó. Így ütött a tizenkettedik óra, hogy ráchidas külön templomot építsen 1128 hívének. A némethidasiak megemlítik, hogy őket már annyiszor aklatták a közös templom építésével, hogy már hallani sem bírnak róla. A ráchidasiak közül többen vannak, akik a közös templom mellett kardoskodnak. De csak szánalmas nyereségvágyból, mert tudják, hogy Némethidas ebbe úgyszem fog belemenni és akkor a külön templomépítés terve is elodázódik és nem kell áldozatot hozni.... A lelkész az egyik gyülekezetből siet a másikba és közben arra kell vigyáznia, nehogy valahol valamivel többet legyen, mert akkor a másik rész haragszik. Tarthatatlan így a helyzet. A lelkész minden lélekzetvételnyi idejét leköti a munka... Meggyőződésem, hogy ez a gyülekezet soha nem lesz egészséges gyülekezet, ha testvérkezet nem nyújt egymásnak." ⁹⁹ R e t t m a n n lelkésznek teljes felelősséggel leírt levelére a püspök sem tudott kielégítő megoldást ajánlani. Így a lelkész az elhordozhatatlan gyülekezeti nehézségekbe és családi nehézségeibe belefáradva, leköszönt lelkészi állásáról és az amerikai Pittsburghba vándorolt ki.

Utódként az egyházi hatóság idehelyezte
A i z e n p r e i s z Dezső tengelici misziós lel-
készt, 1935. június 15-én, akit szeptember 6-án meg is
választottak. Szolgálatára idejére esett az áldatlan má-
sodik világháború és a gyülekezetnek a kitelepítés
folytán való elnéptelenedése. A lelkész szolgálatá-
nak a végén fegyelmi eljárás alatt állt, amiért is
nyugdíjaztatását kérte.

Igy foglalta el a gyülekezet lelkészi állását
A l l i n g e r János / 1958. január 16-án / volt
magyarbólyi lelkész.

HIDAS EVANGÉLIKUS NÉMET TANITÓI 1900-ig.

A tanítók feljegyzése igen hiányos.

Ráchidason: Gajer János Henrik 1886-1794
L a u b Sándor 1857-1885 kántor ✓
L e m l e Henrik és G ü m b ü s 1876.
P e t h ő Lajos 1883-1923.X.1.
M a y e r János 1884.IX.7-
1886.XI.20-ig.
L a u b Sándor / mint nyugdíjas /
1892-1902-ig
másodtanító.
P f e n d e s a c k Lajos 1892-

Némethidason:

M e h n e r t Gusztáv Adolf 1877.X.1.-
1880.X.1-ig.
T r a p p Endre 1883.I.17 - 1896.
H a c k e r János 1898 -
/ született 1864.X.8.-án, nyugszik a
némethidasi temetőben /.

1900- TÓL AZ ISKOLÁK ÁLLAMOSÍTÁSÁIG

- Ráchidason: L ó b e l János 1909.IX.1 -1918.XI.15.
/ Született: Tófűn
1886.VI.25-én. Innen
Gerényesre ment/.
- L a g l e r József 1919.I.1.- 1923.X.
/ másodtanító /.
- L a g l e r József 1923.X - 1926. XI.25
/ Sopronba menetelég
kántor/.
- G e d ő Tibor 1924.II.24 - 1944-ig
másodtanító. Volt né-
methidasi másodtanító.
/Szül: Ráckozár 1898.
június 20. /
- S c h l e i f f e r 1927.II.15-1934.XII.15.
/Sebők/ Vilmos / Hegyeshalomra ment/.
- R e i n i n g 1935.II.10-1937.IX.26
/ Regős / Ádám kántor. / A némethida-
si gyülekezetben vá-
lasztották/.
- R e m l e r
/Radványi / Henrik 1938.I.15. -
- Némethidason: A m t m a n n János 1901.X.1-1905.VII.13.
F i t t l e r Henrik 1905.XII.1-1916.VII.1.
/ Felsőnánára ment/.
- K ó r o s s y János 1915.IX.1-1919.VII.1.
/Gadácsra megy/.
- P f e i l e r Lajos 1918.XII.1-1937.IX.1.
G e d ő Tibor 1919.X.15-1924.II.24.
W a l l e n t i n 1924.IV.15-1926.III.14.
Samu / Várpalotára megy/.
- K i s s Irma 1928.I.1 - 1948.
/ Szül: 1896.X.31-én
Potyondon/.
- R e i n i n g
/Regős/ Ádám 1937.IX.26 - 1948.

KÖZSÉGÜNK NÉMET REFORMÁTUS LAKOSSÁGA.

Korábban említettem, hogy falunkban német reformátusok is voltak a telepítés ideje óta. Az első nevei: S c h u l t h e i s z , K a i s e r , L o o s , H e s s , F a l k és M i l l . Számukat pontosan nem tudjuk, de a becslések szerint 20 családnál többen a 18. század közepén nem lehettek. Életükkel kapcsolatban egyik első feljegyzés " 1757 Szent Mihály havának 18-án vonattak a bonyhádi plébánus alá".^{100.} Innen érthető, hogy nagyobb szabású építkezésre, vagy gyülekezeti előljárók munkába állítására nem gondolhattak. Erre bizony kereken 30 esztendő kellett várniok, amikor a tanítói állást megszervezték. Ebben az időben már többen lehettek. Kicsi gyülekezetük megszervezetten a magyarhidasi ref. anyagyülekezet filiája volt. 1816-ban van tanítójuk. A magyar és a német református gyülekezet egymás szomszédságában él.

Közös volt a lelkészük. Tudjuk azt, hogy az egyik magyar ref. lelkész a németek között való szolgálótanak érdekében egy fél év alatt megtanult németül. Az ő idejétől rendszerint olyan lelkészt küldenek ide, aki németül is tud. Mégis bőven akadt surlódási felület a két gyülekezet között. Volt, hogy a német reformátusok nem fizettek a magyar ref. tanítónak, panaszkodtak, hogy a magyar lelkész őket elhanyagolja / 1842 /. Tanítóik fizetése körül mind nagyobb nehézségekkel küzdenek. Valami könnyebbséget jelent ezen a téren, hogy tanítói javadalmi földet nyernek az 1857. évi legelőfelkülönítési per során. Ebben az időben P a u l Fülöp a tanítójuk, aki különösen sokat harcol a református németek jogaiért, egy alkalommal a falu jegyzőjével együtt fel is jelentik az akkori református lelkészt. Erről a ref. lelkész ezt jegyzi fel a jegyzőkönyvbe: " 1864. jún. 15-én kaptam n.t. alespercs úr levelét P a u l és a jegyző által hamisan a Helytartó Tanáshoz felküldött

folyamodásuk kiigazítása iránt - gyönyörű két szép madár P a u l mester és P o l g á r jegyző a pap által irt folyamodást összetépték, az egyház hire nélkül hamis aláírással mást készítettek - és azt küldték fel mint szamarak nem is a rendes úton ".^{101.} Ujra meg újra rendezik a ref. tanítói fizetést, de nyugodt megélhetést a kis gyülekezet biztosítani nem tud. A nehézségek annyira felhalmozódnak, hogy 1886-ban S z á s z Károly ref. püspök száll ki a gyülekezetbe, hogy valamilyen egyességet erőszakoljon ki a kis magyar ref. gyülekezettel. A német reformátusok száma ekkor 380. A két nemzetiségű református gyülekezet békétlenségét a ráchidasi evangélikusok is szitották. Ezek templomot akartak építeni és ehhez a németajkú reformátusokat is meg akarták nyerni. A német református pénztár nemcsak azért fizetéseképtelen, mert állandóan sok a hátralékos, de azért is, mert a pénzkezelés vonalán " bizonyos rendetlenség is mutatkozik", így a köztartozásokkal is elmaradnak. A püspöknek látszólag sikerült a kedélyeket lecsillapítani. De, hogy ez mennyire csak látszat volt az is bizonyítja, hogy 3 évvel később a püspöknek újra el kell jönnie, hogy most már egyesítse a magyar és német református gyülekezetet. Emellett tárgyalják M ú l l e r tanító ügyét is, aki vád alá került, mert " borszerető ember ". Az egyesülést a német reformátusok elvetik, de belemennek a közös lelkész fizetésének vállalásába.

A múlt század vége felé jelentkezett gazdasági válságra vonatkozó érdekes adatokat találunk egy tanítói díjlevélben 1891-ben. Ebből megtudjuk, hogy " Hidas környékén az erdő megfogyatkozott és ezért a fa igen drága. Terhes a fa szállítás, mert soknak nincs igavonó jószág. A filoxera igen sanyarú időket hozott. Egy bécsi 81 / 3,5 méter / tűzifának az ára 15.- forint, ez 5 pozsonyi mérő buza ára, ugyanakkor a jó bornak hektoliterje 10.- forint." ^{102.} M ú l l e r Menyhért tanító

végül is a tanítói állásról leköszönni kényszerül, ugyanakkor a lelkészi fizetés alól is felmentik őket a szegénység miatt, hogy pedig a hosszabb huza-vonának véget vessenek, a bonyhádi ref. gyülekezethez csatlakoznak filiaként / 1893/. Ettől az időtől fogva a tanítók egy-két évet töltenek csak itt, majd odébbállnak.

1900-ban a német reformátusok kibővitik a kocsbából átalakított imaházukat és tornyot építtetnek hozzá, ahova eddigi haranglábjukról a harangokat is elhelyezik. / Ez ma is a református gyülekezet temploma/.

A kicsi gyülekezetben ezután csendesen, nehézségekkel küzdve folyik az élet. Amikor a ráchidasiak lebontják 1913-ban imaházukat, a reformátusok megveszik az orgonát. Az első világháború idején ők is háborus célokra adják két harangjukat. Ezt a veszteséget később pótolták. M ü l l e r tanító 1919-ben a Munkástanács elnöke lett, de mert többrendbeli szarolást bizonyít rá a törvény, elzárják. 1931-ben a német református iskola egyesül a 4 evangélikus iskolával.

A református németek történetének befejezése-képpen álljon itt még a tanítók névsora, akik ebben a gyülekezetben szolgáltak:

E i g e n b r o d t Miklós	1816-1845. / Innen Medinára ment/.
P a u l Fülöp	1847-1882.
M ü l l e r Menyhért	1883-1891 / először /
M ü l l e r Imre	1892-1894. / Az előző tanító fia, Mórágyról jött ide/.
K r a u s z Gusztáv	1894-1895.
N i k ó Rezső	1896-1898.VI.15. /Hegyeshalomra ment/.
G e r t h Lajos	1898-1899
P h i l i p p József / gyimótfalvi születésű /	1899-ben megválasztották, állását nem fogadta el,

Marázán maradt. Ezért M U l l e r Menyhért nyugdíjas tanító lett újra a tanító 1899-1920-ig.

G l ö c k n e r Konrád 1922-1926.
C s u t a k Lajos 1926-1932.
S c h i c k Enre /lelkészi képesítéssel/ 1932-1933.
V o l l w e i t e r
/Váróci/ János /lelkészi képesítéssel/ 1933-1946.

HIDAS 1945 ELŐTTI NÉMET LAKOSÁGÁNAK JELLEMZÉSE.

A német típusnak megfelelő, mégis sok keveredést mutató középtermetű, szőke, szürkészemű, néha se nem szőke se nem barna haju germán típus. Testalkat szerint hizásra hajlamos. De a sok gond és munka miatt mégis sovány. Bőre vékony, sápadt színű, mindig halvány. Testi ereje friss, rugalmas, munkabíró és tevékeny. Az állandó erős fizikai munka miatt különösen az asszonyok korán öregsznek. Afélénkség és a félszegecség különböző előítéleteket támaszt benne, mely nem ritkán vezetői gyűlöletében válik nyilvánvalóvá.

Gyakran hirtelen lobbanékony, sokáig nem tud felejtetni. Ez a jellemvonása szláv befolyás alatt lett sajátjává. Így hatott erre a népre a szerb-rácokkal való hosszabb együttélés ideje. Életmód szerint mértékletes és józan nép. Iszákosnak és mulatósnak nem mondható, bár bortermelése folytán állandóan fogyaszt bort. Részeges ember kevés van közte. Szőlőművelése igen magas fokon állt. ^{Ugy} számlálhatatlanul sok pincéje a faluban és a falun kívül arról tanuskodik, hogy valami-
kor sok bort termelt.

Életrevalóságának egyedüli alapja munkabírása és takarékoskodása. ^{Ugy} a földművelésben ^{mint} az állattenyésztésben csak sokszorosan kipróbált újitáso-

kat fogadott el mindig. Ezen a téren kicsit maradi. Apától tanult gazdálkodása módszereit nehezen adta fel az új, jobb módszerekért. De ha az új módszerek jobb voltáról maga is meggyőződött, akkor azokat szívesen magáévá tette. (Vérmérséklet~~et~~ szempontból higgadt, nyugodt, megfontolt és érzékeny.) Általában is lemondani tudó, ez a jellemvonása különösen öreg korában feltűnő. Rátarti, makacs, sokszor a legkézenfoghatóbb bizonyítékokat sem fogadja el, álláspontja megváltoztatására. Életszemlélete komoly, gyakran túl komoly.

↳ Érzésvilágát tekintve alapvető hajlama szerint jámbor és vallásos, de bizalmatlan ésnéha az őszinte szót sem ^{hiszt.} (ez adja őszintén) Becsületes, panaszkodó, a maga igazát kereső, de törvényre nem visz haragot, nézeteltéréseket. Az igazságszolgáltatás iránt bizalmatlan. A vagyonszerzést szerette, ebben nem mindig látta a nagyobb kényelem lehetőségét. Élete, munkája gyümölcseit nem igen élvezte öregkorában sem. A legtöbb esetben magas életkoráig csak dolgozott. Jótékonyága igen szűkkörű. Ajtaja előtt megálló cigánynak, vagy koldusnak csak egy darab kenyeret ad. Embertársain általában nem sokat segít, mert saját megélhetéséért, vagyonkája gyarapításáért dolgozott. Keveset betegeskedik, ilyenkor kipróbált háziszereit veszi elő gyógyulása érdekében. Orvoshoz keveset jár, az orvosi tudomány iránt is bizalmatlan.

Szívós és kitartó, kötelességtudó és fáradhatatlan. Izlése tekintetében rend és tisztaság szerető. Ültözködése egyszerű, szintelen, gyakorlatias. Erkölcsi felfogása szigorú. Illedelmes, nem káromkodó, ritkán kerül törvény elé. Börtönviselt embernek lenni szégyen. Kevés öngyilkosság fordul elő e nép körében.

Társas magatartásában ez a nép barátságos, be-
szédes, alkalmazkodó, nem volt vendégszerető, inkább
magának való és tartózkodó. (Nem jó katonanyag, a há-
borút szükséges rossznak tartotta.) Idegenekkel zárkó-
zott, nem egyhamar fogadja be azokat. Keveset olvassa
az újságokat, ezek nincsenek nagy hatással reá. (Nemze-
ti érzése gyenge. Érzí e nép, hogy őshazájától telje-
sen elszakadt, de az új mág nem egészen az övé. A nem-
zetiségi propaganda nem hatotta át egészen, itt józa-
nul látta, idegen érdekek szolgálatába akarják sodorni.)
Nem politizál, legszívesebben veszi, ha a zaklatott
élet valamiképpen kivüle zajlik, ő dolgozni akar.
Számszédaival jó a viszonya, érzi az egymásra utalt-
ságot. Mindenáron arra törekszik, hogy a saját portá-
ját, saját gazdaságát, saját szerzeményét jól igazgas-
sa és ápolja. Évszázadokon keresztül nem felejtette el,
hogy szegénységből küzdötte fel magát.

(Népkultura és népművészet vonalán keveset tud
felmutatni.) Jellegzetes népszokások a lakodalmakkal
/ verses kikérők/, a temetéssel / halotti tor/, szil-
veszterrel és újévvel, valamint a bucsuval kapcsolat-
ban voltak. Ezek lassan kivesztek. Régi népdalok év-
századokon keresztül megmaradtak körében csakúgy, mint
a régi népi német táncaik. Igen kedvelt zenéjük a
rezes-fúvós zenekar volt. Ezt a zenét sokan maguk is
művelték. Népművészetük, állandó munkájuk és gonduk
mellett nem fejlődött valami magas fokra, de alig
van a konyhában sarokpad, edénytartó, " tulipános
láda", szekrény, a présházakban polc vagy borászati
felszerelés, amelyen kis festett motívumok vagy fafa-
ragás ne lenne.

Szórakozásuk nagyobbára a rokonság és baráti
körökben folyt. Az idősebbek disznótórral kapcsolat-
ban vagy vasárnap délután és nagyobb ünnepek alkalmával
látogatták meg egymást. Vendéglőbe kevesen jártak, de

présházaknál szívesen összejöttek a férfiak. Ha téli estéken egy-egy rokonság vagy szomszédság beszélgetésre összejött is, magukkal vitték fonásukat, kötésüket, hogy ez az idő se vesszen kárba. A fiatalság különösen téli estéken járta sorra az azonos évfolyamú barátokat, de itt is kötéssel, kevesebb fonással, később pedig himzéssel telt az idő. Vasárnap estéenként az utcán sétálva és dalolva szórakozott az ifjuság.

Tanulása ^{ban} ~~venalán~~ is ^{igénytelen} egyszerű volt ez a nép. Az alapfokú iskolát mindenki elvégezte. A továbbtanulást mellőzték, csak a két világháború között jött ez valamennyire divatba. Az iparosok gyermekei ugyanúgy a folytatták az apjuktól-nagyapjuktól tanult mesterságot, ahogyan a földmivesek gyermekei tovább művelték a földet.

(A családi életet tekintve) Az apa tekintélyének alávetett családközösségben élt a némettség. Közösen művelték a földet és közös családi pénztárba folyt be a bevétel. A családapa tervezte a munkát, míg a családanya látta el a gyermekeket tiszta fehérneművel, főtt étellel. Ezen felül ugyanúgy kiveszi részét a mezei munkából, mint a többi családtag. Kapál, szénát forgat és gyűjt, vagy kévét hány betakarításkor a kocsi-ra. A gyermekek nemzedékeken keresztül belenőttek ebbe a rendbe és ahogyan szüleiktől a munkát megtanulták, ugyanúgy megtanulták a takarékoskosságot is. Házasságkor a legidősebb gyermek maradt szülei házában, a többi testvérnek közösen takarékoskodtak össze kis házat, vagyonkát. Községünk több vallású lévén, többször is előfordult a vegyesvallású házasság. Ritkább a nemzetiségek közti összeházasság. (Az ifjuság korán házassodott.) Legények 20-24, leányok 16-20 éves korukban ^{házassodtak.}

Lakásuk, kertjük, udvaruk fejlődött talán a legtöbbet (az évtizedek folyamán.) A telepítés idején kicsik voltak a házak, kisablakosak, szűkek. A mostani ^{XX.}

század elejétől kezdve egyre gyorsabb ütemben építenek nagyobb házakat, alkalmaznak nagyobb ablakokat. Mig régebben alig volt kerítés, az újabb időben gondosan kerítik a portákat. A "modernebb" házépítéssel és lakáskulturával együttjárt a falvédők és egyéb díszítőeszközök elterjedése is. A fejlettebb állattenyésztés hozta magával a kutásás elterjedését. Minden háznál volt kemence is a kenyérsütéshez.

(Táplálkozásukról is sokat lehetne írni.) Főétlálékuk a (megtermelt) tejtermék, a füstölt hus és szárazfőzelékek. A tejet minden formájában fogyasztották: Nyersen, Unnepnapkor ^{kávéként} tejszerű turó és éretturó formájában. Afüstölt húst nyersen és főzve eszik, bab és káposzta mellé, de egyszerűen hagymával is. Gyümölcsöt csak érés idején tőkéről, fáról szedve fogyasztanak és csak kis részét aszalják, újabban dunsztolják és kompótnak főzik. Alig volt ház, ahol dísznót ne vágta volna. (Igy a husellátás vonalán eléggé ünellátók voltak.)

Amilyen egyszerű volt étrendjük, ugyanolyan volt ruházódásuk is. Ruhájuk régebben, nagy általánosságban kender-vászon volt. A kendert megtermesztették, megmunkálták, fonták, szótták, varrták. A férfiak és a nők ruhája egyformán feketére vagy kékre festett vászomból volt. Lábukon (a megtermelt) gyapjuból kötött kapcát, harisnyát, pacskert, az asszonyok vállán pedig vállkendőt viseltek. Lábbelijük a facipő, télen és régebben csizma volt, amit csak a második világháború előtt kezdett kiszorítani a bőrcipő, bőrpapucs. A nők ruhája igen színesen fejlődött. A század elejétől izlésesen és gazdagon díszítették a női bluzokat csipkével. Gyakran előfordult, hogy a menyasszonyi ruhát díszítő csipke drágább volt, mint az egész ruha.

A HIDASI NÉMETSÉG A MÁSODIK VILÁGHÁBORU ELŐTT.

Érdekességként meg kell említeni, hogy sem falunkban sem a környékünkön nem asszimilálódott a német lakosság. Megtartotta régi szokásait, jól bevált gazdasági módszereit és ugyanígy nyelvét is. Ebben a kisebbségi helyzetében is a magyarság érdekeit, törekvéseit segítette. A magyar nép sorsdöntő történelmi eseményeiben kitűnt, hogy a német nemzetiség hazájáért harcolt a magyar lakossággal vállalva. Az első világháború idejétől egyre gyakrabban fordult elő, hogy hidasi német családok magyar családokhoz adták gyermekeiket magyarul tanulni és ezért cserébe vállalták a magyar család gyermekeit, hogy németül megtanítják őket. A történelmi hűség kedvéért meg kell említeni, hogy hazai és falunk németsége a két világháború közti időig igen jó békességben és kölcsönös megbecsülésben élt a magyar lakossággal. **T a l p a s s y** : A föld gazdát cserél című könyvének ezzel ellentétes állításait túlzottnak tartjuk.

A jó békeséget a két világháború közti nemzeti szocialista eszmék térhódítása ingatta meg. De legalább ennyit a Horthy-korszak helytelen nemzetiségi politikája is jelentett a jóviszony megromlásában. Az akkori magyar uralkodó réteg nemhogy nem gátolta a nemzeti szocialista mozgolódást, hanem azt még törvényesítette is. A német nemzetiségnek ez a mozgolódása az első időkben kulturális vonalon jelentkezett. **B l e y e r** Jakab egyetemi tanár, először megszervezi a **Volksbildungsvereint / Német Népművelő Szövetség /**, ezzel a lassan-lassan feledésbe merülő német kulturális felelevenítése volt a cél. Innen már csak egy lépést kellett megtenni ahhoz, hogy a "nagy német eszmék" és az ehhez való tartozás tért hódítson. Így jutott el falunk lakossága is a **Volksbund** időkhez. Az akkori magyar kormány részéről pedig egyre több támogatást élvezett ez a már nem is csak burkolt fasisztaszínű szervezkedés. A német

lakosság körében is voltak, akik józanságra intettek, csakhamar megalakult a Volksbund ellenpártja is a " Hűséggel a Hazához " mozgalom. A német szervezkedés erősödve, lassan minden területen elsőbbséget követelt. Az elemi iskolákban több-kevesebb sikerrel bevezették a tiszta német tanítási nyelvet. A középiskolai fokon való németnyelvű továbbtanulás biztosítására pedig középiskolákat szerveztek. Ilyen polgári iskola Hidason is létesült. A német térhódítás csúcspontja pedig az volt, hogy a németek szabadon besoroztathatták a katonakorban lévő férfiakat.

A NÉMET LAKOSSÁG KITELEPÍTÉSE.

A második világháború befejezését jelentő Potsdami Egyezmény a hezai némettség sorsa felett is döntött. Eszerint, mindazok a német származásuak, akik a Volksbundban voltak, vagy az 1941-es népszámláláskor német nemzetiségieknek vallották magukat, vagy akik magyarosított nevüket korábbi német nevükkel cserélték fel, vagy a németek oldalán önként mentek a háborúba, Németországba való kitelepítésre ítéltettek. Ennek az alapján gyűjtötték össze falunk német lakosságának nagy részét 1945. április végén, a Lengyel községben felállított gyűjtőtáborba, innen sokan visszajöttek, akiket azután kisebb házakban telepitettek össze, amíg 1946. május 31-én 900 főt kitelepítettek Németországba. Két nappal később elindult a második csoport is, mintegy 650 személy. Az utolsó kitelepítés pedig 1948. május 25-én volt, ez 90 főt érintett. Németországban a többségük ugyanarra a területre került vissza, ahonnan 220 évvel korábban őseik elindultak Magyarországra.

FALUNK CIGÁNY LAKOSSÁGA.

A török idők utáni betelepülés sorrendjében nem szabad megfeledkeznünk községünk cigány lakosságáról sem. Ez a kóbor nép a magyar honfoglalás idején indult el őshazájából Indiából és Egyiptomból és szóródott szét egész Európában. Vándorlása során hozzávetőleg a török időkben jutott el a mai Romániáig. A török idők után pedig szivárgott tovább nyugat felé. Községünkben nem tudjuk pontosan, mikor jelentek meg az első cigányok, mert régebben nem igen telepedtek le állandó jelleggel. Számuk 10-20 főnél több sohasem volt. Jellegzetes életükhöz tartozik, hogy ősnomád állapot szerint földbevájt kunyhókban laktak a sokgyermekes családok, kezdetleges tűzhelyeken főzték egyszerű ételüket, nagyobbrészüket fakitermeléssel foglalkozott, a fából különféle használati eszközöket készítették / mint teknőket, fakanalakat stb./ szegkovácsok, vagy zenészek voltak. Asszonyaik házaló kéregetésből tartották fenn családjukat, amikor is kis fakunyhókba, "pólyált" gyermeküket magukkal cipelték. A Romániában töltött évszázadok emlékeképpen megőrizték oláh nyelvüket. Különösen az asszonyok öltözködése jellegzetesen tarka, bőszoknyás. Gyűjtögető életmódjuk maradványaképpen sokszor előfordult, hogy nem tartották kellő tiszteletben ami a másé.

Hazánk felszabadulása nagy változást hozott cigány lakosságunk körében is. Munkára kényszerítették és munkára nevelték őket. Primitív lakásaikat felszámolták és megszüntették a koldulásukat. Hidason az új bányalakótelep fölött takaros egyszoba-konyhás lakásokból álló utcásort építhettek. Lakásaikat egyszerű butorokkal berendezik és tisztán tartják. Mivel pedig a férfiak többsége a hidasi bányánál és brikettgyárnál dolgozik, a bánya, vízellátásuk biztosítására, utcájukba vezette a vizet. 1962-ben utcájukba és lakásaikba a község-

fejlesztési alapból bevezették a villanyáramot. Minden lakásban van rádió, nem egy helyen lemezjátszó is. Gyermkeiket rendszeresen öltöztetik és valamennyi iskolakötelest iskolába járatnak. Az idősebb cigányok irás-tudatlanságának felszámolására pedig néhány évvel ezelőtt az esti iskola keretében külön cigány osztályt is nyitottak. Kulturális fejlődésükre jellemző, hogy a Községi Könyvtárnak rendszeres látogatói között cigány fiatalokat is találunk. Rendszeres munkájukkal és keresetükkel beleilleszkedtek a mai társadalom rendjébe és egyre kevesebb a törvénnyel való összeütközésük. Örvendetes fejlődésük mellett megmaradt régi életükből az ital és a cigánydalok szeretete.

KÖZSÉGÜNKBEN ZSIDÓK IS LAKTAK.

Községünk multjára vonatkozó régi iratokban 1781-től olyan feljegyzésekkel is találkozunk, melyeknek tanúsága szerint zsidó lakosság is megjelent falunkban. Nagy általánosságban kizárólag kereskedelemmel foglalkoztak. Az elsők P r u k Bermann, S p i t z Mózes és a B á r á n y család. Vegyeskereskedésük, rőfös üzletük és trafikjuk volt. Szoros kapcsolatot tartottak fenn a bécsi rőfösökkel. Más zsidó nevek falunkban: B a c h r a Lázár, P e r m o n Izsák, L ő b l Jakab és a szombathelyi S á m s o n i Márk, valamint B o g d á n Lázár, K a u f m a n n Jakab, G r i s s Jakab, Ö f o l l e Hirschel és Ö f ü l l e Jakab. Számuk erősen változott: 1784-ben 13, 1825-ben 19, 1851-ben 9, 1869-ben 50 / ekkor voltak a legtöbbben/; majd állandó fogyás mellett, 1930-ban 4 főre fogyott a számuk. Községünkben nem tudtak úgy meggyökeresedni, mint például a szomszédos Bonyhádon. - A második világháború kegyetlen " zsidó törvénye " községünkben zsidó lakost már nem talált.

A községünkbe elhúzódtott zsidó lakosság is ránhagyta emlékeit. Ezek: A Petőfi utca 2. számú háza volt a zsidó iskola / ^{itt volt} / és a zöldkereszt otthona és a fogorvosi rendelő; a Petőfi utca 3. számú háza pedig egyik legrégibb, de megmaradt zsidó lakóház. Ezek mellett megvan Kishidason a régi zsidó temető is.

KÖZSÉGÜNK 1945 ELŐTTI GAZDASÁGI ÉLETE.

Községünk régi lakosságának leírása után szólni kell a gazdasági életről is. Miből éltek az emberek? A földművelésről és az állattenyésztésről egyformán sok feljegyzést találunk.

A régi lakoságnak is a főfoglalkozása a földművelés volt. Ezen belül igen komoly helyet foglalt el a szőlőművelés. Mielőtt a mezőgazdaság néhány részletét ismertetném, szükséges a vagyonelosztást bemutatni. Ezen a vonalon egyik legtöbbet mondó tény, hogy régebben a község határának nagy részét a földesurak bírták és csak kevés földje maradt a jobbágyoknak, később telkeseknek. 1900-ban a község határának egész területe 3457 katasztrális hold, ha ezt elosztjuk a házak számával, egy lakóháza hozzávetőleg 10 hold föld jut. Amikor a földnek holdak száma szerinti felosztását találjuk, elég egy pillantást vetni arra és megállapítani, hogy 100 hold feletti birtoka egy személynek vagy családnak volt, 10 és 100 hold között 83, 10 katasztrális hold alatt pedig 210 birtokos volt. / 1910-ben /. Ez a kimutatás nem említi azokat, akiknek semmi vagyonuk nem volt. Ez az aránytalanság persze régebben még nagyobb volt és ezután is még sokáig tartotta magát.

A kenyérgabonatermesztés területén búzát, rozsot termesztettek. A takarmánygabona pedig árpa, zab és kukorica mellett köles termesztése. A termények között mindig sok hüvelyes is szerepel.

A zöldtakarmányok vonalán feltűnő, hogy szinte kizárólag a hajdina szerepel. Lóhere és lucerna egyáltalán nem volt. Ennek a magyarázata az, hogy községünk határában sok volt a rét és ez elég szénát biztosított az állatok nevelésére. Az amúgyis kevés szántóterületet ezért sem foglalták el zöldtakarmánnyal.

Az ipari növények termesztése ugyanakkor a földterület magas százalékát elfoglalták. Mindig sok és jóminőségű dohányt, kendert termeltek. A kender kétféle módon is volt hasznosítható. Egyrészt áztatták, törték, fonták és szőtték, így készült belőle fehérnemű és ruha. De készítettek lőtakarókat, kocsiponyvákat, pacskertalpat ugyanúgy, mint kötőféket és kötelet is. Másrészt magjáért is termesztették a kendert és ez mindig igen jó bevételi forrás volt. Minden család megtermelte krumpliszükségletét.

Idetartozik a környékünkön híres szőlőkultúra. Községünk belterületén és a szőlőkben közel 800 ázott, téglával boltozott pincét találunk. Ez mutatja legvilágosabban, hogy mindig sok volt a bor, mert a pinceásás nehéz munkáját semmi egyéb nem indokolja. Nagy szőlőterülete volt a földesurnak és 1-2 száz négyszögölnyi szőlője minden családnak. A múlt század végén a nagy és a kis szőlőket egyformán tönkretette a filoxera. A kipusztult szőlőterület nagyrészt pótolták, de 1945-ig sem sikerült a pótlás száz százalékig. A szőlőművelést és a borkezelést Hidas lakossága nagy szakértelemmel végezte. Szőlészeti, borászati felszereléseket ma is bőven találunk. A szőlőkultúrával együttjár a sok gyümölcsfa. Főleg őszibarackot és szilvát ültettek, de volt kajszli, alma, birs és egyéb is. Községünk talajviszonyai egyedül a diófának nem kedvezett. A szőlészeti-borászat melléktermékeként meg kell említeni a pálinkafőzést is. A törkölyt gondosan erjesztve, kezelve pálinkának főzötték ki.

A háztáji kertekben mindig megtermett a zöldség, a hagyma és a paprika, egyszóval, ami a konyhára kellett.

Az állattenyésztés súlyát a szarvasmarha jelentette. Több céllal tartották a sok állatot. A legfontosabb volt a tehének teje. Fontos, napi és elmaradhatatlan táplálékot biztosított. Atejből turót és tejfelt készítettek, sőt az utóbbiból vaját is házilag. A tejtermelés jó bevételt is biztosított, mert mindig sokat elszállítottak a faluból. Erre sok egyéb mellett hadd álljon egy példa: 1930-ban összesen 220 tehén volt a faluban, tejszövetkezeti tagok 204 ezer liter, nem tejszövetkezeti tagok 109,420 liter tejet szállítottak. Ez napi átlagban tehenenként valamivel többet jelent, mint 4 litert és ehhez hozzá kell számítani, amit a háznépe fogyasztott. Komoly értéket jelentettek a tehének a továbbtenyésztésért is és gyakran igavonó jószágoknak is használták. A tehének mellett mindig találunk növendékjószágot is, amit részben vágóba, részben továbbnevelésre értékesítettek. A szarvasmarha állomány 96 %-ban a vöröstarka, bonyhádi tájfajta volt.

Az állattartás második helyén a lótenyésztés állt. Igavonás és csikónevelés volt a cél. Magas százalékban a nehéztestű Muraközi lovat tartottak, mert csak ez felelt meg a domboldalak felszántásának és a teher huzásának.

A sertésstenyésztés községünkben mindig igen virágzó volt. Ez biztosította a család husellátását, de piacra is került. A sertésállomány fajtáját tekintve mindenféle fajta képviseltette magát. J J J

A juh és a kecske tartása két gyakorlati szükségletből adódott. Az előbbinek gyapját nyirták, kártoltatták, fonták és kötötték gyapjut. Egy-egy család a saját szükségleténél nem igen termelt több gyapjut. A kecskét - a "szegény ember tehenét" - tejéért tartották. A juhnak és kecskének a húsát is fogyasztották.

Mindezek mellett megemlítem a méhek, a baromfi, viziszárnyasok és galambok tartását.

A teljességhez hozzátartozik az is, hogy az állattartás a földek trágyázása miatt is igen fontos volt, mert községünk határa csak rendszeres trágyázás mellett hoz jó termést. Ugy a gazdálkodást, mint az állattenyésztést egy-egy családban apáról fiúra adta át. Modernem termelésre vagy modernebb termelőeszközöknek a beállítására nem törekedtek. A kis gazdaságok miatt erre nem is igen volt alkalom. A múlt század végén a faekérről az ekevasas szántásra való áttérés forradalmi fordulatot jelentett a földművelésben. Vetőgépek az első világháború táján jelennek meg. Kaszálógépek pedig csak a két világháború között, a harmincas években. Földműves lakosságunk a vetőmag tisztítását, nemesítését, rég idő óta ismerte. Ennek régebben a válogatás volt a módja, vagy szelelték a vetőmagot. Az első világháború óta pedig a magtisztító gépekkel végezték ezt a munkát. A vetőmagot nem csak tisztították, hanem vetés előtt csávázták is.

A HIDASI PÓSTA.

Községünk intézményei között szerény helyet foglal el postánk. Róla több oknál fogva is kell írni. Egyik oka, hogy az egyik hidasi család gondosan megőrizte az első póstamesternek azberedeti kinevezési okiratát, másrészt rendelkezésemre bocsátották a postaforgalmi adatokat és felszabadulásunk 20. évfordulója napjaiban alakítják át postánkat és alakítják át modern pósthivatallá.

Közel kilencven esztendeje annak, hogy hidasi lakos először kapott megbízatást a posta önálló vezetésére. Az első póstamester kinevezésének az irata ez "Királyi Postaigazgatóság Sopron. 9890. szám. S m i r - m u n d Lajos urnak, Hidasá. Kinevezem Önt tisztiszer-

zódás és egyszáz /:100:/ ft. készpénzbeli biztosíték letételének kötelezettsége mellett a hidasdi kir. póstahivatalhoz póstamesterré. Ezen minőségben a postaszolgálat rendes teljesítéséért évi egyszázötven /:150/ ft. fizetést, a kezeléshez szükséges szerek és szerelvények beszerzésére pedig évi negyven /:40:/ frt. iródai átalányt fog élvezni. Miről Önt f.év augusztus hó 21-én benyújtott pályázati kérvényére hivatkozva örvendetes tudomás végett azon utasítással értesitem, miszerint a kikötött biztosítékot azonnal küldje ide fel és hozza egyuttal tudomásomra: a póstakezeléshez megkívánt jártasságot melyik póstahivatalnál óhajtja sajátjává tenni, hogy az előirt vizsga letétele, a tisztiszerződés megkötése és felesketése után állomásának elfoglalása végett a szükséges további intézkedéseket annak idejében megtehessem. Sopron, 1878. szeptember hó 29-én. Aláírás, miniszteri titkár".

A valamikor két munkaerőt foglalkoztató póstahivatal - feltételezhető, hogy az első póstamesternek volt egy kézbesítője is - mai állapota szerint hét embert foglalkoztat. Ezek M e s k ó László, póstahivatal vezető, M e s k ó Lászlóné, szül: Valach Erzsébet, ellenőr, H á g e n Ferencné szül: Jucker Mária, hivatali kisegítő valamint négy kézbesítő: B a g y a r i k Jánosné, szül: Oppermann Erzsébet, B a g y a r i k János, Önböli Gizella és Riegl Jánosné /ófalú/.

A posta forgalmához tartozik 5700 darab felvett és 8200 kézbesített levél, havonta; 180 darab érkező és ugyanannyi induló postai csomag, havonta; 772 rádióelőfizető nyilvántartása, ehhez jön 150 televízió előfizető; van 350 takarékbetétkönyv összesen 5 millió forint betéttel és végül 13 telefonelőfizető. Mindehhez jön 88 féle ujság nagypéldányszámú forgalma is, ezek napi-, heti-, havi-, külföldi-, szak-, képes- és egyéb lapok.

A takarékbetét állománnyal kapcsolatban meg kell említeni, községünkben működik a Mecseknádasd és Vidéke Földművelésszövetkezetnek egy fiók Takarékszövetkezete is

egy milliós betétállománnyal. A Takarékszövetkezetben
községünk lakosai kölcsönöket is kaphatnak.

HIDAS 1945 ELŐTTI ÉLETÉVEL KAPCSOLATBAN
IRNI KELLENE MÉG.

1. A nagyobb járványokról.
2. Műemlékjellegű épületeinkről /és az első világhábo-
rú hősihalottai emlékműve, emlékoszlop a római
katholikus templomban/.
3. Hidas földesurairól.
4. A lakásépítés és fejlődéséről.
5. A lakás kulturáról.
6. Falunk villamosításáról.
7. Községünk határának helyneveiről /ezeknek emlékei/.
8. A régi német népviseletről.
9. Községünk német nyelvjárásáról.
10. Népszokásokról.
11. A téglagyárról.
12. Az evangélikus templom 1959. évi renoválása során
a templomtoronyban talált régi iratokról. I
13. A kulturális életéről /iskolaügy, ismétlődő iskola, egy-
letek élete, dalárdák/.

Községünk élete 1945-től 1965-ig.

HIDAS FELSZABADULÁSA.

1944. november második felében mindenfelé látni és érezni lehetett, hogy a sok nyomorúságot jelentő második világháború lassan-lassan a vége felé közeledik. Községünkben néhány német katona harciállást vett fel, de amikor a szovjet hadsereg ideérkezett, 1944. november 29-én minden ellenállás nélkül felszabadította falunkat. A rövid frontátvonulás ideje alatt a falu károsodást nem szenvedett. A felszabadulás gyakorlatilag a háború befejezését jelentette a falu lakosságának, ugyanakkor még folytak a harcok fővárosunk felszabadításáért és a Dunántul nyugatibb részeinek a fasisztáktól való megtisztításáért.

Hídashon csakhamar megindult az új élet. A község vezető szerve ekkor a Nemzeti Bizottság volt. Ez a bizottság munkára szólította fel a lakosságot. Amikor pedig községünk német lakosságának megindult a kitelepítése, megalakult a Földigénylő Bizottság, hogy jó rendben és szervezeten folyják a régen várt földreform. Az új földtulajdonosok többségben a bukovinai származású székely telepesek voltak. Hidas új lakói a háború folytán megindult hosszabb vándoruton jutottak ideig. Bukovinából először a Bácskában telepítették le a székelyeket, majd a közvetlen frontesemények kényszerítették újra őket, hogy sátras kocsikra rakódva induljanak tovább.

Igy a hosszú vándorutnak a során értek falunkba és jóreménységgel vagyunk, hogy itteni letelepedésük a vándorut végét is jelenti. Községünk új lakossága nagyjából római katolikus, ezeknek is a többsége Istensegíts bukovinai községből való. A kisebb rész Andrásfalváról érkezett. Ez utóbbiak magukkal hozták az azóta községünkben elhunyt /1963.I.6./, és temetőnkben pihenő lelkipásztorukat B o g n ó c z k y Gézát. Az előbbieket - a római katolikusok - gyülekezetet alapítottak, plébánost kaptak, templomuk az 1784-ben épült föld-

desuri házikápolna. Amikor községünk székely lakossága ideérkezett a száma hozzávetőleg 1900 fő volt. Külön munkaként érdekes volna a betelepülők teljes névsorát összeállítani az utókor számára.

Az új lakosság az ideérkezése utáni első években kizárólag a föld művelésével foglalkozott, de később jó munkaalkalmat jelentett az intenzívebb bányaművelés és legújában a modern briкетgyár. Amikor községünkben a mezőgazdaság áttért a nagyüzemi gazdálkodásra, a mezőgazdasági foglalkozású lakosság majdnem 100 százalékban ezt az utat választotta. Sőt több, ingatlannal nem rendelkező lakos is a TSz-ben keresett és talált munkát. A Termelő Szövetkezetben bizonyos kezdeti nehézségek után az ott dolgozók egyre inkább megtalálják számításukat, megélhetésüket.

Községünkben a visszamaradt régi lakosok és új lakók között jó a békesség. Ugyanazokon a munkahelyeken egyformán megkeresik a kenyerüket, tisztelik és megbecsülik egymást. Ami régebben szinte elképzelhetetlen volt, egyre több a különböző nemzetiségek közti összeházasodás is.

Községünk lakossága az elmúlt husz év alatt igen sokat fejlődött. Ez a fejlődés a magasabb iskolázottságon, a kulturális igényen, könyvek olvasásán, szépen be rendezett lakásokon, a "Tiszta udvar, rendes ház" mozgalmán át a jól öltözött fiataloságon és sok-sok egyéb tényen világosan le lehet mérni.

Külön fejezetben foglalkozni lehetne a székely lakosság múltjával, életének alakulásáról, vándorutjáról, régi népviseletéről, énekkincséről, népművészetéről. A régi bukovinai életről, szokásokról legyen szabad egy kis izelítőt adni a következő fejezetben és székely nyelvjárásban. Ezt a fejezetet egy magát megnevezni nem akaró volt istensegitsi ember adta át a falu történet részére.

AZ ÉN SZÜLŐFÖLDEM A BUKOVINAI ISTENSEGITS

B e v e z e t ő :

Édes atyámfia, aki ezt a tökéletlen magemlékezést olvasod, ne gondold, hogy én a tudatlan ember azért vettem írószerszámot a kezembe, hogy hırnevet szerezzek magamnak. Isten ments ! Hanem azért, hogy egy kicsit megismertesselek a mi szokásainkkal vagyis erényeinkkel és gyengeségeinkkel. Mert amióta itthon vagyunk a drága magyar földön, sok rosszat híreszteltek rólunk azok akik ellenségnek néztek minköt. Hát az biza nem igaz amit reánk mondtak a rossz szájak, mert egy kicsit bépiszkolták nevünköt, de idővel bebizonyítsuk hogy ezek rágalmak vótak s akkor mi es felemelt fővel járhatunk és mindenki láthatja hogy hü gyermeki vagyunk a drága magyar hazának.

Kedves olvasó ! a következőkben elmondom, hogy közel kétszáz évig hogyan élt egy félmároknyi székely szigetcseke a messzi idegen tengerben, a szláv, örmény, görög, román, zsidó és még az Isten tudja milyen idegen népek és nyelvek kohójában. Hát én meg-súgom neked, hogy nyelvünk és viseletünk megmaradt úgy ahogy Csikból kijöttünk, vallásunkot, hitünköt megőriztük, nem keveredtünk el az idegen népek tengerében. Megmaradtunk olyanoknak amilyenek őseink vótak a madéfalvi vérontáskor.

Kedves olvasó ! ha érdekel a bukovinai székelyek dolga úgy jere velem a Kárpátokon túl a szép Bukovinába. Ott van öt édes testvér, öt magyar falu. Az erdélyhez legközelebb eső Józseffalva. Hát ide nem megyünk, mert hideg van. Utunkba esik Fogadjisten, de itt se állunk meg, hanem sietünk haza. A mi határunkhoz érünk. Ott áll a Tancsi keresztfája. Itt a kereszt előtt keresztet vetek magamra s mondom: Istenem hála legyen neked, hogy eddig vezéreltél. Kedves olvasó ne

botránkozz meg, de nálunk ez a szokás, ha az ember messziről jó haza. No de most siessünk met minnyá otthon leszünk, még csak két kilométer van hazáig, a faluvégig. Meg es érkeztünk alszegbe, de még kell menjünk édes olvasó, met én felszegben lakom s a falu hossza majdnem 4 kilométer. No most a templomhoz értünk s minnyá elérjük a kösségházát. Megütődve olvashatod a felirást: Gemeideamt, Istensegits. No de csak neked lehet furcsa kedves olvasó, met mü immá megszoktuk sze Bukovina hosszú ideig osztrák tartomán vót.

Otthon örvendnek hogy hazajöttünk annak es ha vendég es van. Minnyá neki fognak valami ennivaló főzéséhez, met ha vendég vagy es onnan tulról Magyarországból jöttél, nagy a becsüd. Meg kell tisztelni a vendéget,. Hát megkérdezlek kedves olvasó mit iszol ? Te szabódol hogy nem azért jöttél hogy költésbe keverj de még es belé kell egyezz. De én neked megmondom, hogy itt bort nem igen lehet kapni, pedig elég korcsoma van. A bort ide messzünnen kéne hozatni, ezért erőst drága s nem nagyon vessik. Hanem jó pityókából gyártott pálinka, édesített pálinka, amit inkább a fejiérnépek szeretnek az van bőven. Van ser es de most hideg van es nem kell A sert szoktuk ugyan használni hidegben, de rumval keverve, így erőst felmelegitti az embert. Szekeresek használják inkább. No de én azt mondom kedves olvasó legjobb lesz a pálinka. Hozatok egy félliterrel, megmételjük s keménymagval esszefőzzük, olyan hogy örökké innád. No osztán enni es kell met biza erőst megehültünk. Hát kedves olvasó megkérdezem hogy mit eszel? Hát ez biza bolond beszéd gondolod magadba. Én tudom hogy tü nem ugy éltek mint mü, de nem baj, nemmaradsz étlen. A háznál van kenyér es de mü hushoz, turóhoz es tojásrántottához málét, puliszkát szoktunk főzni. Te eszel kenyérvel hust én meg eszem turós málét. Kóstold meg te es met jó. Jó zsiros juh turóval bálmost es csinálunk.

Ezt kóstold meg, tudom hogy utánna megnyalod a szájadot. No de én nem bánom gondolj amit akarsz, én megtettem a magamét. Aval nem vádolhatsz, hogy a műképünk nem vendégszeető.

Lassan este lesz. Tegondolkozol hogy vajon mien lesz a hálás? Ne busujj met ott a nagyház, van benne két nagy vetett ágy, ott szokott a vendég hálai. Mű a kocsi házba menyünk hogy a vendéget ne zagarjuk. Azt kérdeő hogy mirevaló az a sok ágyi gunya? Hát biza az kell met nálunk a leján ha férhez megy kell két danyha, nyóc németes párna, nyóc magyaros párna, két derekajj, két festékes, tizenkét lepedő. Azétt ahol három négy leján van sok gunyát kell készíteni.

Másnap reggel megkérdezlek hogy nyugodtál az éjjel. Bizon erőst dicsired hogy jól. Megvirjadtunk hát ellátom a majorságot s elviszlek magamval hogy széjjel nézz a mű szép falunkban. Eszembe jut hogy szent Erzsébet van elviszlek magamval az én nénémet megköszönteni met nevenapja van. Hát bémenyünk a házba, én így köszöntök: No édes néném adja Isten, hogy sok számos esztendőbe érhesse szent Erzsébet napját örömbe, egészségbe, s léleküdvösségbe. Néném megköszöni s leültet, mézes pálinkával tisztel meg. Hát jönnek a mozsikások es köszönteni. Az ereszben mozsikálnak vaj kettőt, akkor bėjönnek s köszöntik nénémet. Ó azokat es megtiszteli, ad nekik egy koronát s aval azok elmennek. Mű még illogatunk s osztán indulunk hazafelé. Utközben esszetalálkozunk keresztanyámval Katával, aki megkérdezi: hol jártok keresztfiam? Mondom, hogy Erzsébetet köszöntünk. Jól van keresztfijam de ne felejcsétek hogy itt van Katalin napja es. Hát ez így menyen egész télen, de Katalin tilcsa, András meg zárja a mulatságot.

Hanem ha imá idáig értünk kedves olvasó hát ne unatkozzál hanem viseld magad szépen es ami nem teszszik neked türd el, met én es eltüröm megjegyzéseidet.

Falunkot nagyjából megismerted hát most elviszlek a templomba. Elérkezett advent első vasárnapja, menyünk a hajnali misére. Ügyekeznünk kell, met hat óraker kezdődik, hétköznap fél hétker. Igaz, hogy hidegecske van, a fák zuzmarások, sze tél van, eltött szent András, de azért nem fagyunk meg met jó bundánk van. Kedves olvasó tü talán a templomotokban jobban fel vagytok ékesítve mint mü, talán gazdagabbak vagytok mint az itteniek, de nekünk így es jó. Amint látod a templom jó tágas, az oltárkép szent Gábor angyalt ábrázolja, amint köszönti Szűzmáriát. Met a bucsu napunk Mária nevenapján van. Van a templomban még Szentháromság oltár, Mária oltár, Mária Szive oltár és Jázus Szive oltár. Osztán halgasd csak meg az orgonát miken gyönyörűen szöll. Halhatod az éneket: harmatozzatok égi magasok, Üdvözlégy szent Szüz teljes malasztval. Osztán látod kedves olvasó, hogy a fejrénépek nem ülnek a férfiak padjaiba ez nálunk nem szokás. A deják a népvél énekel. A mise végén elmondjuk az urangyalát. Vasárnapokon két mise van. A déli mise előtt a másod harangszóker elmondják a Szentháromság olvasóját a rózsafüzértársulati tagok. Van vaj 15 bokor, férfiak, asszonyok a leányok. A hajnali misékre mije napokon es szépen szoktak eljárogatni. Énmagam es számon tartom hogy egész adventben ne maradjak el. Most névnapok gyakran vannak. Sok a Bibi-ánna, Ferenc, Bori, elég van Miklós es, van néhány Ambarus, Lázár. Mindenkit megszoktak köszönteni a jóbarátai. De még emellett disznó vágások es vannak. Reggel ahogy menyünk haza a hajnali miséről, halljuk hogy ölik a disznóker. Egyik másik helyen már perzselik. Béköszönünk a perzselőkernek: Jó reggelt adjon Isten. Fogadják: Adjon Isten. Akkor azt kívánjuk a gazdának: vastag legyen a szalonnája. A gazda feleli: része legyen benne.

Te kedves olvasó csak osóválod a fejed, furcsa lehet neked, de nem mü kesztük így csinálni. Így csi-

nálták nagyapáink, dédapáink, mi csak folytassuk. De még azt is meg kell mondjam, hogy mi adventbe három napot böjtölünk, szeredán, pénteken s szombaton. De nemcsak a hústól, hanem tejestől, és tartózkodunk s csak olajjal főznek az asszonyok. Olajat kendermagból s bosztán magból üttetünk a kösségben. Hogy mi a bosztán? nem érted kedves olvasó? hát a tök. Tudom, hogy a bosztán oláhul van, de mivel a töknek két értelme van, hát mi inkább bosztánnak nevezzük. Ha a fejjárnépeknek tököt mondanál erőst megpirongatnának érte. Azt gondolhatod, hogy no jó magyarok vagyunk, de ha egy kicsit gondolkozol nekünk adsz igazat.

A bosztánmagnak nagyon jó olaja van. Az asszonyok sok mindent készítenek vele.

Ha érdekel meghalghatható a karácsonyi betlehemes játékot. Alszegbe es lesz egy rend s felszegbe es egy. Most hogy közeledik karácson minden este próbálnak. De tanolnak a többi legények es. A leányokat kell karácsonykor megénekeljék. Négy rend legén fog énekelni. Mindenik rendnek külön megszikása lesz. Most tanolják a Serkenj lelkemet s az Im midőn mindeneket. A legények választanak maguk közül egy bírót két esküdtet s egy nótáriust aki az éneket vezeti.

A betlehemesek es választanak egy kirájt, kirájszolgát, szent Józsefet, 12-14 éves gyermekeket Máriának s angyalnak, hat pásztort: öreg pásztor, fejő, meddű, monyator, furujás, és panusás. S még a szállást kereső gazdát. Összesen 12 szeméjt.

Megjegyzem kedves olvasó hogy a gyermek nálunk fiú gyermeket jelent. A leány gyermek neve: lejánka. Hát a betlehemesek csak férfiak lehettek. Utóbbi időben eszt a szabályt megszegték a Máriának s angyalnak lejánkákat es bévettek.

Nagy készülődés van a kicsi gyermekek közt es, met karácson szenvedejin este ők es járnak énekelni. Alig várják hogy az innap megérkezzen. Sokszor kérdezik hogy karácsonyig még hányat kell aludni?

Hát a Luca székről halltál-e ? Hát az ugy van, hogy aki Luca napján elkezd készíteni egy széket, karácsonyig minden nap csinál valamit rajta, úgy hogy mikor kell menni az éjjéli misére akkor végzi el, elviszi az éjjéli misére ha reja ül, megláthatja hogy a sátán mit csinál. A multban egy vallásos fiatalember megcsinálta Luca széket, az éjjéli misén reja ült, s hát lássa, hogy az ördög es ott van s ír,. Egy nagy bivaj bőrre írta azoknak a nevit akik vétkeztek a templomban. Hát bétött a bivajbőr s még mindig vóna mit írjon. Hát az ördög megfogta fogával s nyújtani kezdte a bőrt. Mivel erőst hőzta afoaga közül kiszaladt a bőr s a fejit jól belé vágta a falba. Erre elkacagta magát a legén, de akkor az ördög az ő nevit es felírta. Ezt nagyanyám mondta el. El kell higgyem met nagyanyám erőst igazmondó vót.

Hát mű es készülődjünk karácsonyra. A fa erőst megfogyott. Az őszön vettem vót egy fertájt a szucsávai erőből de ojan rossz hejen vótak az őlfák hogy mind a négy kereket meg kellett kötni s még így es csak az Isten őrzött meg, hogy élve értem le. Éjjél után két óraker indultunk a méges, este lo-kor értünk haza. Osztán egy métert cseréltem képosztáért. De még ez sem elég mert hideg van s erőst fogy a fa. Pedig fiatal bükk s gyertyánfa vót aminek jó erős szene van. Hát most még elmenyek, met jó szánut van, karácsony után lesznek ojan idők, hogy még a kutyát se vered ki. Kúrtinák s nagy hófuvások idején nem jó erdőbe menni. Most nem pénzvel menyek hanem viszek vaj tiz koszoru hagymát s egy petráj törökbuza lisztet. Legalább nem kell kimenjek az erdőbe azon az istenverte

rossz úton hanem a faluban eloszerélik az oláhok. Ojan fát adnak érte amijent akarok s hamar mehetek hazafelé. Hát szógált es a szerencse met egy oláh alkunni kezdett. Ugy vettem észre hogy a törökbuza liszt de a hagyma es erőst kellett nekie. Megmutatta a fát. A fa nagyon jó volt, két méteres szerszám: a vaj huszonöt darab. Egy ló után kb. egy jó terü gondolom magamba ha ezt nekem mind ide adja jó vásárt csináltam. De az oláh kért még egy zsák pityókát. Az se lesz éok, gondolom magamba s meg es ígyirtem hogy pénteken elviszem Radaucra ha ő es ott lesz s ott oda adom neki. Megrakodom s a lovat es megabrakolom. Az oláh béhivott a házba s ételvel kínált meg. Hát mondom nekem van a tarisnyában, de az oláh nem hagyott békét, biztatott hogy egyem met erőst jó étel. Tudom mejen a tü ételek gondolom magamba, de nem utasithattam vissza met megsértődött vóna. Hát az oláhné elé az asztalszéket s arra kiboritsa a málét s aszt mongya hogy üljek meléje. A málét cérnával négy felé szeli, de kótséget nem látok. Az oláné kimegy hoz egy cseréptálba fokhagymás gombát s azt mondja: poftim muninke ! tessék egyék ! Ekkor én erőst haragudtam magamra, hogy métt tudtam bémenni a házba met ejent még soha se ettem életemben. Most mit csinájjak met nem tudom megenni. De az oláh biztat hogy nyuljak csak hozza. Hát én egyet sóhajtottam s fohászkodtam mint akit ártatlanul halálra itiltek s neki fogtam az evésnek. A málé jó vót, de a gombától erőst irtóztam. Az oláhné nem adott kalánt met ők kalán nélkül esznek. Én a szabályt nem bonthattam fel. Összefogom a hüvejk, a mutató s a középső ujjamat s ahogy ők én es ugy nyulok az ételhez. Kiszemelek egy gombát, hozza nyulok, próbálom kivenni s hát kiugrik az ujjaim közül met erőst sikos vót. Probálkozom egy másikkal es de itt se vót több szerencsém. A málé amit előbb befaltam vót már elkár-

hozott a szájamban. Ujból próbálkozom a gombával de most se sikerül.

A suj egye meg az éjen vendéglátást gondolom magamban én többet nem kénlódom. Szerencsére a ló megindult az udvaron s én kifuttam hogy megállítsam. Osztán vissza se mentem s így megszabadultam a gombától.

Béfogtam a lovat s indultam hazafelé met vaj 30 kilométer, de az semmi ijen jó szánuton. Mikor Szátulmaréba értem gondoltam arra, hogy hogyan jutok át a vizen. A Szucsáva az igaz hogy bé van fagyva, de ejen terúvel mégse merek rejamenni ajégre met hátha bészakad. Meg osztán Andron egy oláh es meg szokta lékelni a jéget, hogy ne menjenek a jégen hanem az ő huzós hidján, hogy neki fizessenek. Igaz, hogy ha valakinek nem vót pénze elvett ő egyebet es amit éppen szállítottak a szekeren. Aki malomba vitt attól lisztet, aki fát vitt attól fát, aki hagymát vaj káposztát jó volt neki a vám abból es. Gondolom a hidwa menyek, nehogy bészakadjon a jég. Pénzem nincs mondom Andron bának, hogyan viszen át a jégen? Nem baj, mondja jó lesz neki a fa es. Oda jó kiválaszt azokból a szép kétméteres szer számfákból egy jó nagyot s szépet s mondja, hogy azért átvizs. A nehézség üssön beléd, morrogom magamban sze azért pénzben számítva huszszor es át kéne vigyen azon a rossz hidon. Alkudozom vele, de ő nem enged. Nincs mit csinájjak oda kell adjam, met itt setétedem meg. Levetem a fát a szénről de akkora vót, hogy Andron bá egyedül nem bir vele, segítséget kellett hívjon. Erőst sajnálom a fát, de mit tehetek. Az oláh erőst kivette töllem a bicska-részt.

Hazaértem szerencsésen. Fa imán van, de pénzt es kéne csinálni karácsonyra. Otthon ugy egyeztünk meg, hogy Szucsávára béviszünk kétszáz koszoru hagymát met ott drágábban el lehet adni. Jó mondom csak furtina ne legyen.

Te pedig kedves olvasó jere velem mindenütt el ne maradj töllem met sok mindent ojan látsz amit nálatok nem lehet látni. Szeredán este felkészültünk hogy elmenjünk Szucsávéra. Éjfélkor el es indultunk. A szánra felpakoltunk kétszáz koszoru hagymát, szép veres hagymát. Szép nagy fejek mindenik ojan mint egy huszka feneke. Hideg van, ezért jól letakargatom, menyünk, nincs mit csinálni, hagymából csinálhatunk most pénst. Ugy gondolom nem lesz jó az Alsómezőn menni met ott nagy lesz a hó. Inkább menyek a Cibujon, met ha ott kimehetek minnyá ott van a Császár ut s ott mán jó az ut. Hát ugy es csináltam. Menegetünk, hajtogatom a lovat, met Szucsáva 30 kilométerre van. De biza a Császár uton es nagy a jó. Mire megérkeztünk Szucsávéra megviradt. No mondom imá mü se kapunk hejet a piacon, met biztoson elfoglalták a józseffalviak s a fogadjisteniek, met ugy szokták. Hát csak két szán van a piacon hagymával. Erőst megörvendtem, hogy ennyicskén vagyunk met tudtam hogy jó ára lesz a hagymának. Ugy es lett. Délig ugy eladtuk az egészet, mint a borsot. Annyi pénst kaptunk, hogy még két karácsonra es elég lett vóna. Örömben áldomást es ittunk s osztán haza indultunk. Ojan jól hajtottam, hogy kicsi vecsernyekor imá Tancsi keresztfájánál vótunk. A zsitár kajibánál kérdezősködtek hogy jártunk. Mondom erőst jól, met jól eladtuk a hagymát.

Most hogy hazaértünk huzódjunk bé a jó melegbe s vessünk számot magunkval. Fa van, van pénz es, de még hol van a liszt? anélkül nem lehet maradni. Miből sütnék az aszonyok lepént a legényeknek s perrecet a gyermekeknek? Hónap menjünk el a malomba. Ma este morzsoljunk törökbuzát, met egy járást azt es viszek a malomba. Amig a rozsot és a buzát bémérem addig szer kerül a törökbuzára. Hidd el kedves olvasó

én málé nélkül csak karácsont tudom kivárni, de imá szent Istvánkor málét kell főzzenek. Hát azért gondoskodom hogy legyen máléliszt. Gondolkozom hogy hova menjek mejik malomba met mindenütt sokan vannak ijenkor. Ugy számítottam hogy előre megnézem a nálunk lévő malmot. Szóts Anti malmában megkérdezem Gligort az oláh molnárt hogy lehetne-e törökbuzát örölni. Azt mondja nagy mérgesen: nu sze poatye, nem lehet. No gondolom magamban, elmenyek Szatumáréba. Hénnighoz a sváb malmoshoz hátha ott jobban boldogulok. Ott az a baj, hogy Andronnak ahidasnak újból fizetni kell. Ne fősvénkedj szidom magamot, ha muszáj fizess ! Andronnal megegyeztem, hogy minden átmenésért egy kiló buzalisztet fizetek, egy kiló finom liszt a másik kenyérliszt lesz. Amikor megérkezem a Hénnig malomba látom, hogy annyi az oláh, hogy alig mozognak egymástól. No fene, mondom itt még többen vannak ezek a szapora oláhok mint gondoltam. Nem baj ! Előre beszélek a gazdával, meglátom mit mond. Hát a sváb gazda bistatott, hogy egy kicsit várjak csak met intézkedik. Arra kérem, hogy előre engemet tegyen rendbe, s a svábokat met nekünk hamarabb van a karácson mint az oláhoknak. Az oláhok vizkeresztkor tarcsák a karácsont ők még várhatnak. Így osztán hozzá jutottam az őrléshez. Imá csak ott-hon kell készülni az innapokra. Sok fát kell vágni, met mű kedves olvasó négy napot innapolunk karácsonkor. Aszt mondják, hogy a régi keresztények nyolc napig innapoltak így hát mű lemaradtunk.

Karácson szenvedejin nagy készülődés van minden háznál. Sütnek, főznek az innapokra, de ma osztán ojan szigoru böjt van, hogy jóformán nem es eszünk. Azoknak a szegényeknek akiknek semmijek sincsen adni szokás, hogy nekik es legyen karánsonyik. Ilyenkor minden háznál tőtnek galuskát / tőtött káposztát / hogy legyen bővön az innapokon. Ádám s Éva napján nagy a sürgés forgás, a lepén sütés, majorság vágás,. Siet mindenki, hogy

mire megindulnak a gyermekek énekelni minden el legyen végezve. Napszentület után indulnak a gyermekek énekelni. Künn az ablaknál megállnak s így énekelnek: Paradicsom mezejibe arany szőnyeg leterítve stb. mások: Mostan kinyílt egy szép rózsavirág, vagy: Mennyből az angyal. A kisebbek akik nem tudnak énekelni s fáznak azok verset mondanak: Én kicsike vagyok, perecet várok s avar tovább állok.

Tudom kedves olvasó azt kérde, hogy mért emlegetem a perecet? Hát az nálunk mindig úgy vót, hogy karácsonkor a gyermekek részire peracet süttek ajándécul, de most imá inkább almát adnak divót, nádmézet. Ezt osztán Istenfizessével köszönik meg a sütnak tovább. Miután a künnvalót elvégeztük kerüjjünk bejjebb. Hozok bé azokból a jó bikkfa bogokból hogy főjjon a galuska. Imá az énekesek es meg kezdtek gyérülni. Megberetválnok, elé vesszük az énekes könyvet s élénekeljük a gyönyörűszép karácsoni éneket a Serkenj lellem méj álmodból s az Im midőn mindeneket vagy a Csordapásztorokat. Ha ezeket éneked úgy tetszik mint-ha most született vóna meg a kicsi Jézus. Ne lepődj meg hogy ma senki se fekszik le met jönnek a rokonok s a jóbarátok együtt töltjük az időt mig misére kell menni. Kártyázunk, de nem pénzbe hanem divóra amit a végin széosztunk a gyermekeknek. Nagy az öröm. Az első harangszókor már nagy a jövés menés az utcán. A betlehemesek mán felöltöztek úgy mennek az éjféli misére. A pásztorok az álarcot nem teszik fel met a templomba nem szabad úgy bémenni. A kiráj s az angyal a fejiken hagyják a koronát szent József pedig a kalapot. Az énekelő legények es ott vannak a misén. A bíró nagyon megparancsolja, hogy nehogy valaki valahol cserepekedjék met hónap este lesz az indulás.

Második harangszókor induljunk mű es, met ha nem si-
tünk a templomba nem férünk bé. Béharangozáskor kezdő-
dik a szentmise. A deják sorra énekei a szebbnél szebb
karácsoni énekeket. A mis végén a pap kihirdeti, hogy
hat óraker lesz a pásztormise. Hazamenyünk de mielőtt
lefeküdnénk eszünk, met eleget bőjtöltünk. A karácson
Bukovinában rendszerint fehér szokott lenni. Ha feke-
te vót a karácson akkor biztosok vótunk abban, hogy
a Husvét fehér lesz. Hát mondjuk, hogy ez a mostani
szép fejér. Eróst csipős hideg van, a fák zuzmarások
minden ojan szép, hogy az ember azt gondolja, hogy nem
es ébren van hanem álmodik. Gaurén felől hidegecske
dér ver. A hideg csipi az orrunk hegyit, bajuszunkat
megrakja fejér virággal, de mű ehhez hozza szoktunk
s még jól es esik nekünk.

Vége a pásztormisének. A gyermekek es felkeltek,
kora hajnalban futnak bé a nagyházba megnézik, hogy
mit hozott a Jézuska, mi van az asztal alatt a fészek-
ben. Karácson este Jázusnak szállást csinálunk. A
nagyház a az asztal alá egy marék szénát tesszünk, az
asszon letakarja egy innapló kendővel. Ez a Jézuska
szállása, amit hoz azt oda teszi a szénába. Játékot,
nádmezet, furuját, mézes kalácsot, divót, almát s
megymást. Szépen essze van pakolva mindegyiknek kü-
lön-külön s a nevik es reja van írva, hogy veszekedés
ne legyen.

Én ellátom a marhákot. Sokat nem dógozom met még
az este mindent elékészítettem, most csak oda adom
nekik. A ganyét nem hányom ki csak éppen esszetakarit-
tom. Menyek bé s hát megtámadnak hogy nem vittem még
aranyos vizet, met Jézust születése után megferesz-
tették ezért éjféle után aranyos viz van a kutakban.
Ebből inni kell éhomra s mosdani meg egészséget es bol-
dagságot hoz.

Ezután imádkozunk közösön és ebédelünk. Jó a közös imádság met így legalább a férfiak nem esnek tul az imádságon mint a hadiki asszon a gyónáson. Nyáron nem igen lehet megcsinálni a közös imádságot meg ojan- kor ahányan vagyunk annyi felé kell menni, de ijenkor, télen közösön szoktunk imádkozni. A déli mise előtt ebédelünk. Nem tévedésből mondom, hogy ebédelünk, met nálunk a Gobbi bukovinai magyar falukban a reggeli az ebéd, délben csak éppen falunk valamit. Este már kiadósabban étkezünk újból. Most osztán fel kell ötöz- ni. Elé a csizmákat, a harisnyát s a krecsánt s az örményes bundát. A csizmákat nemrég fejeltettem. A harisnyát magam varrtam meg Ferenc bá epen csak kiszab- ta. A kabátot nálunk krecsánnak mondjuk. Az örményes bunda amikor új szép tiszta fehér, de üdővel elszennyül azért bé szoktuk vonni posztóval s annak mondjuk bundás kabát vagyis krecsán. A fejre szép fekete kucsma jár.

Az idősebb és módosabb emberek muntján bundát szoktak csináltatni. A bundabőrt szép sejem virágokkal díszittetik s görénbőrvel bészegik. Az asszonyok lájbi bundát viselnek. Ez es szépen ki van varrva, de ojan sűrűn, hogy a bőrt nem es lehet látni. A báránbőrt megfestik feketére ha nem fekete, piros, zöd irhával díszitik, de legfőbb dísz a sok szép szines varrott virág. A módosok kozsókot csináltatnak. Ez bokáig ér s az es ki van varva. A férfiak viselnek még mejjes bundát, aminek ujjai nincsenek, s az oldalán gomboló- dik.

Imá mehetünk a templomba a déli misére. Utánna délebédelünk, majd elmenyünk a vecsernyére, met utánna indulnak a betlehemesek. "Mognézzük az első játékot met ha hibáznak én bé nem fogadom ökö. Karácson nap- ján a templomon kívül sehova se menyünk. Az énekes legények délután még esszégülnek próbára. Akik a mű

falunkbeli mozsikásokat kapták meg jó dolgik van met azokat nem kell tanyittani. De akik idegenből cigányokot kellett fogadjanak meg van gyűlve a bajuk met előbb meg kel tanyiccsák a cigányokot. Este hat órakor indulnak a legények. Először a biróhoz mennek tiszteletből. A biró megtisztelti őket mézes pálinkát ad nekik s lelkükre köti, hogy becsületesek legyenek, nehogy valami disznyóságot csinájjanak. Onnét mennek sorba a lejányos házakhoz. Előre küldnek egy legént s az megkérdezi a lejánt s a szüleit, hogy béeresztik e őket. Ha igen akkor először csak az ereszbe mennek s énekelni kezdnek mind. A biró nádpácájával megveri a gerendát hogy mindenki énekeljen. Ezt éneklük: Serkenj lelkem méj álmodból vigyázz magadra, met ma Urad jó e világra szép válcságodra. Drága kincset hoz magával orvoslásodra. Ekkor hogy az első verset élénkeltek akkor a legények elhalgatnak s kezdik a mozsikások s így felvátva végig. Utánna énekelik: Im mindön mindeneket birsággal hivatna Augusztus hogy számszerint iratna. Ezt es ugy mint az előbbit, s amikor elvégezték, akkor békopogtat a biró s e szavakat mondja: Ürvengyünk s aggyunk hálát Istennek, isteni szent feliségének, hogy megadta érnünk szent születésének napját örömben, egészségben s békességben. Aggya Isten, hogy érhessük meg a következő újesztendőt es lelkibékességben. A gazda feleli: Aggya Isten.

Az a sztal elé van készítve. Egy üveg mézes pálinka s egy lepán. Ezt a megéneklésért ajándékozza a gazda, megtisztelti őket. Isznak belőle egy kicsit s a többit belé tötik a báderkába s mennek tovább. Ha a házi lánnak valaméjik legén a szeretője, annak a kucsmájára pántikát varr fel a leján. Táncolnak egy keveset s mennek tovább.

Azoknak a lejányoknak jó, akik az elejire kerülnek, de akikhez csak hajnalban érnek el egész

éjjel át kell virasszák, nem mernek lefeküdni. Mihejt végeztek a leányokkal indulnak Istvánokat köszönteni, de mozsikások nélkül. Ezt énekelik: Ime egykor Szent István Istenben felállta. Bátorsággal zsidóknak hogy ő prédikálna. És penitenciára minden felindita amint a szentírás ezt nyilván bizonyítja. Az istvánoláskor is kijár az üveg pálinka, csak hogy azt imá nem gyűjtik báderkába, hanem megigják. Így biza amejik nem tart mértéket hamar elázik, s egy-kettőre kiesik a sorból. Szent János napja ugyancsak úgy telik el mint szent István napja. Aprószentek napjára még előző nap este reja készülnek. Mindenki csinál aprószentekelőt: hüvejk vastag csigóját megfacsrnak a közepin ojan forma lesz mint az egyik fajta ostornyél. Hajnalba kezdődik az aprószentekelés. Menyen mindenki: fiatal, öreg, leján, gyermek, egyformán. Akit elcsipnek a fenekire három csipőst vágnak. Az első ütésre mongyák: aprószentek, a másodikra Dávid, Dávid, a harmadikra jó egészségvel viseld az újesztendőt. Akit megvernek megköszöni s ha van aprószentekelője vissza-verheti. Ha nincs akkor adós marad, met a magáét senki sem adja oda. Ezzel a karácsoni innapok véget érnek.

Szilveszter este mindenki elmenyen a végvecsernyére. Ekkor a pap megmongya, hogy az évben hányan születtek, hányan haltak meg, hányan kötöttek házasságot. Vecsernye után mindenki hazamegy és kíváncsi, hogy mit hoz az újesztendő. Akik azt szeretnék tudni, hogy meddig élnek, azok garast hánynak a vizbe. Egy tálba vizet tőtnek s egy régi ezüst hatost: pili fejkét ejtenek belé magasból, ha a viz kidobja az halált jelent. Kalánokot állitanak az espár széjire annyit ahányan vannak a családban. Amejiknek a kalánya magától eldő, az meghal abban az esztendőben.

Mű evel megjártuk met mű es állogattunk a párkánra kalánokat, de éjjel a macska mind leverte. Hajnalban felkel édesanyám s hát látja, hogy a kalányok mind leestek. Jézus Márja, szent József kiált édesanyám, ebben az esztendőben mind meghalunk ! Édesapám csak mosojgot met ő tudta, hogy a macska a tettes. Nem baj, eccer úgy es meg kell halni, de ha a jövőben kalányokat állitgattok amacskát kergesétek ki a házból.

A leányok azt szeretnék tudni, hogy mikor mennek férhez s gazdag vaj szegén lesz-e a vőlegén. Ezek az újesztendő éjjelin sorompojt kötnek. Nálunk a fenyőfa hegyit mej jó bogos elhasogassák ojan karvastagságu cándrákba osztán ezt a földbe verik egymástól egy sánta araszra, a tetejin egy fél sukra lejjebb fűzfából koszorut fonnak, hogy jó keményen álljon. Éjjel ki kell mennyen a leján, bé kell hunnya a szemit, meg kell számoljon kilenc sorompojt, kilenc karót s a tizediket meg kell küsse pántikával. Oasztán korán reggel kimentek, megnézték hogy mijent kötöttek meg a setétben. Ha jó bogos vót amit megköttek, akkor nagy vót az öröm, met az gazdag legént jelentett. A leányok arra es kíváncsiak, hogy mikor mennek férhez. Ezt úgy kell megtudni, hogy éjjel kimennek a disznyópajtához, neki szólnak a göjjének: huj nye. Ha az első huj-ra röffen a göjje akkor jó met még abban az esztendőben férhez mennek. De vannak rest göjjék es, amijeket tizszer es kell biztatni mig röffen. Ijenkor nagy a bánat. Südő legén koromban a szomszédunkban vót egy öreg göjje. Kiváncsi vótam hogy a leányok mit csinálnak. Jó másfél órát vártam künn a nagy hidegben de nem jött senki. Eccer csak hallom, hogy ropog a hó s hát jó két leján. Megszóllal az egyik: hujj ! s hát a göjje hallgat. Megszóllal ujból, harmadszor, negyedszer, de semmi hang. Végre megharagszik a leján s reja kiált a göjjére:

hujj te ne hogy a rossznyavaja törjön ki átkozottja. Ingemet tört ki a kacagás, el kellett fussak, nehogy észrevegyenek. Szegén lejányokot a sirás fojtogatta, én meg kadagtam őket. Jön a szomszéd s kérdi ki jár ott? Észreveszi, hogy lejányok. Elkezdi őket szidni, hogy mit járnak éjjel az ő udvarán. Sok ribanc, inkább imádkozzatok, s ne disznyót hujogtassatok. Eltakarodjatok. Szegén lejányok erőt elszégyelték magikot s nagy bánatosan hazamentek.

Ujesztendő napján szokás köszönteni egymást. A fiatalok erőt várják a vizkeresztet, met addig nem szabad nyilvánosan táncmulatságot rendezni, csak a vizkereszt után való vasárnap. Vizkereszt napján körmenetileg átmegy a nép a plébánia udvarára, ott van a vizszentelés. Mindenki viszen haza szenteltvizet, met vecsernye után a pap megindul házszentelni, ami eltart biza vaj négy napig. Házszentelni megy pap, a deják, a harangozó, négy minisztráns. Kettő a papval s kettő előre menyen csengettyűvel, hirt adni, hogy jó a pap. A házbeliek égő gyertyával, térden állva fogadják a papot. Az asztalt leterítik fejr abrosszal s szenteltvizet tesznek egy edénybe. A kapunál a deják elkezdi: A kirájok Kirájának Jézus Krisztusnak. Amikor a házba bémennek a minisztránsok ezt mongyák: Békesség e háznak! A pap imádkozik, meghinti a házat szenteltvizvel csókra nyujtja a feszületet előbb a családfőnek, majd a többieknek es. Ezalatt a deják felírja: G.M.B. és az esztendő számot. A végén a harangozó azt kérdezi a házigazdától: mit adnak a szentkereszt nevíben? A gazda felei: Jézus nevit s minden jót. A gazda tehetsége szerint pénzt s még valami gabonát, árpát, törökbuzát, rozsot ad, néha adnak még füstölt sonkát es. Az asszon ad egy-két fej kendert vaj kendercérnát néhány tojást. Az adományt szekerre teszik met az es jár a szentelőkvel.

A házszentelésvel beáll a fársáng, imá szabad mulatni. A papot égő gyertyával kell kikésérni, hogy nagy legyen a kender. A táncot a legények rendezik. Minden csoport legénnek van egy választott előjárója, ki elmenye a biróhoz s engedéjt kér az éjjeli táncra. Osztán mozsikásokat fogad s ő gyüti fel a legényektől a pénzt amit a mozsikásoknak a házáért vagy egyébért kell fizetni. Este hét órakor kezdődik a tánc. A legények lemennek a leányokétt met a leányok hívás nélkül nem mehetnek a táncba. Minden legén a szeretejit hívja, de nemcsak hívja hanem szüleitől elkéri. Akinek nincs szeretője az csücsülhet otthon. Fiatál asszonyok s menyecskék táncnézni elszoktak menni. Amejik leján nem tudott táncolni petrezsejmet árult. Ne csodálkozz, hogy a magyar táncokon kívül mű más táncokat es járunk: válcot, hórát, estájert, polkát, ruzászkát, és még sok táncot, met körülöttünk sokféle szokást látunk.

Most pedig nézzünk meg egy lakadalmat. Éppen a szomszédban most van egy.

A lakadalem nálunk nagy dolog. Legelőbb keresnek lakadalmas gazdát. Ő kell gondoskodjon mindenről, ő a felelős mindenért. Ő hívja meg a vendégeket, akiket az örömszülők akarnak. Ő rendezi az étel s az ital dolgát es. Tehát nálunk a vőféjek nem szavalnak nem es csinálnak semmit, esetleg egyet-egyet lőnek, tanuskodnak a házasságkötésnél, hanem mindent a gazda csinál.

A lakadalom előtt mán egy hétvel nagy készülődés ven a háznál. Disznyót s marhát vágnak met sok hus kell a vendégeknek. A szakácsnék sütnék szüntelen met sok sütemény es kell.

A gazda ijen formán hívja meg a vendégeket: Dicsirjük a Szentháromságot, ki rendelte a szent házasságot. N.N. igen szépen kéri, hogy szeredán lo órakor az ő házánál jelenne meg, neki fiának / lányának /

öröme napjára és elkészíteni őket az Isten házába, a szent hit felvételére, mejet ha meg nem vetnek szüvesen várja egész háznépitől. Dicsírtessék Jézus Krisztus. Rendes lakadalomban szokott lenni 40-50 pár vendég es, de nem ritka a 80-100, de a 150 es.

A lakadalom napján 8 órakor megjönnek a mozsikások. A lakadalmas háznál minden kapusásra hosszú rudra fenyőfákat szegeznek szallagokkal felékesítik. Amikor egy vendég megjő a mozsikások marsot huznak, a gazda az ajtóban fogadja őket, mézes pálinkával megkinálja őket. Amikor már mindenki összegyűlt a gazda csendességet kér s elbucsuztatja a vőlegényt.

Két széket tesznek egymás mellé, ráültetik az örömapát s az örömanyát, elejikke letesznek egy magyaros párnát, rátérgyeltetik a vőlegént. Az megköszöni a szülők jóságát, megcsókolja szülei kezét, megcsókolja testvéreit, a mozsikások egy keservest huznak s elindul a menet. A vőlegént két nyoszójó leján kartón fogja s ugy indulnak. Elöl megy a gazda, utánna a zenészek, majd a násznép szépen sorban. Elmennek a hazai a menyasszon után. "mennyáasszonyos háznál nem akarják őket befogadni, a kapukat békötik s nem engedik őket bé. Ekkor a vőlegény gazdája vitába kezd a menyasszonéval. Több kérdést tesznek fel egymásnak. A vőlegén gazdája három fogas kérdésre kell megfeleljen. Ha megfelel jó, de ha nem tud mit mondani az nagy szégyen. Sok tusakodás után meges béeresztik őket, de a hazait eldugják. Előbb három maskarát vezetnek elé, kik erőst vének s csúfok. A vőlegén nagyon kell ügyeljen met meg akarják csókolni, ami nagy szégyen. Végre elé adják a szép bokrétás hazait s akkor a gazda megkezde az ottani bucsuztatást. A gazda itt es int a mozsikásoknak, itt es huznak egy keservest, s azután felsorakozik a

násznép. Elől a gazda, utánna a zenészek, utánna a vőlegén a két vőféjjel, utánna a menyasszon a két nyoszojával vagy négyvel, s utánna a násznép szép rendben. A templomig mozsikálnak a zenészek. A templomnál elhallgatnak. A násznép bávonul a templomba. Az esküvők bémennek a szentéjbe. Jobb oldalt áll a vőlegén, baloldalt a menyasszon, hátuk megett a két tanu. A sekrestyés meggyújtja a gyertyákat, a deják elénekeli: Jöjj el Szentlélekisten s megkezdődik az esketés. A vőlegén s a hazai hátánál a tanuk égő gyertyát tartanak. Esketés után a násznép kivonul a templomból. A zenészek indulót huznak, s amikor mindenki kijött a templom előtt az uton táncolnak egy keveset. Rendszerint ezt szokták mozsikálni: Nézd csak pajtás mit mutatok, de szép lejánt táncoltatok. Az egyik főfény a hazait táncra kéri s oda szolgálja a vőlegénnek. Osztán a vőlegén gazdája indítja a maga násznépét, a hazaié es az övét. Otthon evés ivás után a vőlegény a násznéppel elmegey a hazai után. Ujból alkudozás következik, kiadják a hazait s hazaviszik. Az ereszben várja őket a gazda, az örömapa s az örömanya kenyeret és sórt nyujtanak át az ifju párnak s az örömszülők megcsókolják őket. Szól a zene, majd megterittenek, s az asztalhoz ülnek. Az ifju párt a festékesekkel feldiszitett sarokra ültetik. Melletük ülnek a násznagyok s a leányok, azután a többi vendégek.

Hozzák az ételeket. Először huslevest. A gazda bémongya. Majd hozzák a sült hust, utánna a galuskát. Mindenki eszik iszik amennyi jól esik. Asztalbontás után táncolnak éjfélíg. Éjfélkor ujra asztalhoz ülnek. Sült hust, galuskát, keását, főtt aszaltszilvát raknak a vendégek elé. Majd pedig következik az ajándékadás. Elsőnek a gazda ad. A gazda keziben tányér s egy kalán, oda teszük az ajándékot. A gazda

minden ajándékadáskor a vőlegénhez fordul s mondja:

N.N. kedves vendégünk itt kedveskedik ijen s ijen ajándékval, de azt mondta, hogy evel ki nem fizeti hanem még sok mindenvel fogja segíteni. Akkor az ajándékadónak mongya: Az új pár igen szépen köszöni kedves ajándékát s igiri, hogy hasonló alkalommal duplán adja vissza.

Mikor befejeződött az ajándékszedés a gazda így szól:

Az örömapa s az örömanya s az új pár igen szépen köszönik a szép ajándékokat arra igirik magikat hogy mindenkinek vissza fogják szolgálni. Az örömapa s az örömanya azt mongyák, hogy ez a mulatság addig fog tartani, amig a zöd fuszujka béjön. Addig minden vendég itt kell maraggyon.

Azután fojik a mulatság hajnalig. Akik hazamentek azokhoz elmennek hajnalozni. Ijenkor három négy felöltözik maskarának. Mozsikálnak, ujjogtatva esszegyűjtik a vendégeket s vissza mennek a lakadalmas házhoz. Megint asztalhoz ülnek. Most husyal, savanyuságot kapnak ami kijózanítja a vendégeket. Azután jó a konytyolás. A násznagyné leboncsa a hazai fejről a bokkrétát, eléveszik a főköttöt, s a kontyoló ruvát, ami lepedő nagyságú rozsás kendő. Piros, kék, vaj kávészinyü. A hazai haját kontyba teszik, reja a főköttöt s arra a kontyoló ruvát s kész az új menyecske. Itt férfinek nem szabad lennie. Két hasonló nagyságú vénasszont ültetnek az új aszon mellé, leültetik őket egy padra s leteritik egy nagy lepedővel. Akkor hívják az új embert hogy találja ki mejik az övé. Ha eltalálja van öröm, de ha téved, ki kell válcsa egy vaj két liter pálinkával.

A kontyolóra eljönnek a hazai házától es a vendégek. Ajándékokkal, italval, ételvel, feldiszi-
tett tyukokkal. Asztalt csinálnak s fojik a mulato-
zás estig. Este letelik a lakadalom s mindenki haza-
megy. Másnap megint esszegyülnek gyógyulni. Mozsi-
kást visznek, megint fojik a mulatság. Sokszor eltart
egy hétig es.

Farsangon egy éjjel szoktak csinálni ajándék
táncot. Akkor nem kell fizetni, de az egész hus-
hagyatot ott kell táncolni.

Most van a kalákák üdeje. Ganyézó s egyéb
kalákák.

Gyertyaszentelőkor van a tél fele. Ha meg-
cseppen az ereszhéj akkor későre tavaszodunk. Ijen-
kor jó eltenni még az izéket es a marháknak.
A szentelt gyertya nálunk nagyon fontos, met a hal-
doklónak azt adnak a kezibe s ha nyáron valami
veszedelmes üdő jön meggyujtyák a gyertyát s közben
imádkoznak hogy a jó Isten távoztassa el a nagy
veszedelmet.

Februárban rendszerint nagy hidegek vannak. Február
azt mondta januárnak, hogy az ő hejiben még a bornyut
is megfagyasztaná a tehénben.

A hushagyat erőst nagy nap különösen a fiá-
taloknak met vége a farsangnak itt a böjt, husvétig
nem lehet mulatni. Hushagyó vasárnap délután meg-
kezdődik a tánc és tart kedd este éjfélig. Az elő-
járók vesznek két három veder pálinkát, osztán van
jó kedv. Kedden reggel mennek hajnalozni. Sokan
felöltöznek maszkurának s viszik magikval a táncjel-
ző fenyőfát. A lejányok bokkrétát tesznek a legének
kalapjába, akinek van szeretője, met az fizeti a
táncot. Nálunk a leján egyedül nem mehet éjjeli tánc-
ba, ha valaki a legének közül el nem kérte s valaki
el nem késérte.

Hushagyó kedden összegyűlt a rokonság s a komák es mulattak. Néhol mozsikásokat es keritettek s ugy vigadoztak éjjélig. Reggel mindki elment hammazásra. Hammazószerdán senki nem ett főtt ételt, szigoruan kellett böjtölni. A husmaradékot kövércsütörtökön fogyasztották el.

Sokat lehetne írni a böjtről, virágvasárnapról, husvétéről, eledel szentelésről a kösség bucsujáról, mit mária nevenapján tartunk, de tovább nem untatlak. Temetési es egyéb szokások es mind érdekesek, de azt hiszem az eddigiekből es meggyőződtem, hogy mi becsületes jó magyarok gyaunk. Ezt hirdeti a festékes, a szép szedettts és keresztaszemes párnafejek, a himesen szőtt kendőzők es még sok egyéb. De ugy vagyunk hogy aki jóindulatu itt Magyarorszagon annak nem kell sokat bizonyítani met lát, a többi ha néz es nem akar látni, oláhnak, cigánynak, csángónak, nevez bennünköt, pedig mi Bukovinába elszármazott valódi székelyek vagyunk.

Befejezésekét hallgasd meg születésem körülményeit.

1895 március 31-én születtem Istensegítsen.

Itt van egy kicsi baj, met az anyakönyvbe április 1-e van béírva. Én nem tudom, hogy ki tévedett a pap-e aki keresztelt, vaj a keresztaszülők mondták bé rosszul, de ez így nem jó. Edesanyám erőst állítja, hogy március 31-én születtem. Ezt el es hiszem met ő erőst igazmondó. De március 31-e mellett maradok azért es, met a csizió azokra akik márciusban születtek sok jót mond, de akik áprilisban azokra sok ojan rosszat, hogy még rossz kutya se venné a farkára. Én maradok tehát a márciusval. Egyébként hadiki keresztanyám Lukács Orbáné, aki keresztelni vitt, azt mondjaksokat csókolgattott, nem győzött eleget gyönyörködni bennem. Én nem tudom mi szépet látott bennem, sze már több mint 60 éves vagyok s mégsem vagyok szép. Ami kéeőbb történt azokról majd máskor írok ha érdekel kedves olvasó !

evlakip

A H I D A S I B R I K E T T G Y Á R .

Baranya és Tolna megye határán, Hidas és Bonyhád között az utóbbi években egyre több fény gyulladt ki az épülő Brikettgyár területén. Fejlődő községünknek - több új létesítménye mellett - az új Brikettgyár a legkomolyabb és legmodernebb üzeme. Ez a gyár két ütemben épült és teljes kiépítése most is folyik.

Az első részt a Komló 49. sz. Építőipari Vállalat kezdte 1957-ben. Az építés munkáját folytatta és 1960-ban befejezte a Bányászati Építőipari Vállalat. Ugyanebben az esztendőben fejezték be az eredeti tervben nem szereplő kazánház és villamoserőmű építését. Ebben az első munkáitomban megépült a brikettgyár portája, gépkocsi garageja, irodaépülete, körbuktatója, türgosztályozó épülete, felhordószalagok, szárító, tárolóbunker, présterem / gépház /, rakodó szinek, műhelyek a vízmű és a belső vasúti pályaudvar. Ezek a létesítmények egyben a brikett termelés legszükségesebb és alapvető beruházásai. Ennek az első résznek a gépeit a Német Demokratikus Köztársaság modern technológiája szerint NDK. mérnökök és szakemberek szerelték fel. Ennek a gyárrészlegnek a termelése 1959. februárjában kezdődött 169 munkással, 16 fő műszaki és 11 fő adminisztratív személyzettel. A havi termelés ekkor 4600 tonna volt.

A megindult termelés mellett folytatódtak az építkezés munkálatai is. 1959-ben a 6-os sz. országos főközlekedési útról leágazó brikettgyári bekötőutat modern betonuttá építették ki. A gyár első részének befejezése után, 1962-ben kísérleti brikettüzem is épült a gyár területén. Ennek emeltetése, a különféle

hazai szén brikettálásának a kikísérletezése. A kísérleti üzem teljesen felépült, de a Brikettgyár második - még modernebb - részének az építkezési munkálatai a komoly üzembeállítását kissé háttérbe szorították.

A brikettgyárnak ez az első része tulajdonképpen a hidasi lignitbánya termelésére, illetve ennek az alacsony kalóriájú barnaszénnek a feljavítására épült, a hazai széntüzelő bázis javítása érdekében. Először minden kötőanyag nélkül készült ez a brikett, magasnyomással. Később a brikett tárolása tette indokolttá a kötőanyag használatát. Ezzel az eljárással most már biztosítható, hogy párás, nedves helyen való tárolás esetén sem porlik szét az elkészült brikett.

A gyár első részének a megépítését megelőzte az ugynevezett brikettgyári lakótelep építése. 1955-ben kezdődött ez a munka. Két évvel később pedig 17 épületben 32 lakást adtak át rendeltetésének. A lakások teljesen közművesítettek, van bennük fürdőszoba, vízvezeték és szennyvizelvezetés is. Az egyik épület klubhelyiség, ovoda, ez a kulturotthon a brikettgyár kulturális életének a központja. A lakótelepnek van gépkocsimosója is.

A brikettgyár első igazgatójának neve:

C z i f f e r s z k y I s t v á n .

A termelő brikettgyár kapacitásában igen jelentős változást jelentett a gyár kibővítése, illetve új gyárrészleg megépítése. Mivel az első rész megépítése után a járulékos beruházások, mint a gőz, pályaudvar, erőmű és bővítési terület adva voltak, az illetékes minisztérium választása a brikettipar fejlesztésénél Hidasra esett. A brikettipar fejlesztését pedig a lakosság növekvő igénye tette indokolttá. Ha valahol az új részt külön megépítették volna, a járulékos beruházással együtt a gyár 120 millió forintot emésztett volna

fel, így pedig csak 46 milliós beruházás volt szükséges. Ennek a résznek az építését 1963-ban kezdték meg. Az új brikettprést a nyugatnémet K ö p p e r n - cég gépgyára szállította és szerelte fel; a modern szárítóberendezést az ugyancsak nyugatnémet B ü t t n e r - cég építette. Az új rész 127 új munkás beállítását tette szükségessé. Ez viszonylag kis létszám, de elegendő, mivel az egész gyár teljesen automatizált. A technológiailag teljesen modern üzem a szocialista országokban egyedülálló és európai szinten áll. A kibővített termelés nem mennyiségi vonalon mutatható ki elsősorban, hanem a minőség vonalán. Ezen a téren 50 %-os fejlődést jelent az új üzem. Az új részben a termelés 1964. szeptemberében indult meg.

Az új részrel kapcsolatban megépült a készlettéri szalaghíd, az új présterem épület, ezeket az Épület-és Gépszerelő Vállalat építette. A bunkerokat / széntárolók /, szalagfolyosót és az új fűrdőt pedig a Bányászati Építőipari Vállalat építette. A brikett alapanyag 60 %-ban behozatali kőszén, a Szovjetunió donyeci szénmedencéjéből, 7 % kohlói kőszén, 25 % tatal barnaszén és 8 % kötőanyag / bitumen és szurok/. Az új gyárnak 30 tonna az óránkénti termelése. Modern berendezése közül külön említésre méltó a füstgáz-szárítója. A gyár területén két hétre való nyersanyag tárolására van lehetőség.

A két gyárrész állóeszköz állománya együtt: 180 millió forint.

A teljes gyár munkáslétszáma 331 fő. Munkáslétszáma 1959. februárjától 1965. márciusáig pontosan kétszerezésére emelkedett. Az egyes évek munkáslétszám alakulása a következő:

1959. II. hó	169	munkás,	16	műszaki	és	11	admin.
1960. I. hó	194	"	15	"		12	"
1961. I. hó	193	"	7	"		7	"
1962. I. hó	202	"	7	"		8	"

1963. I. hó	205	munkás,	7	műszaki	és	8	adm.
1964. I. hó	243	"	10	"	"	8	"
1965. I. hó	338	"	16	"	"	10	"

A gyár dolgozói Hidasról, Bonyhádról és Mecseknádasdról adódnak. A külterületeken lakókat autóbuszok szállítják. A gyár munkásai igen magas százalékban rendszeres, fegyelmezett, munkájukat becsületesen elvégző dolgozók. A fiatal gyár egész kollektívája jól összehozott, együttes jó munkájuk eredménye, hogy a tervet 100 %-on felül teljesítik. A szocialista brigádmozgalom kifejlesztése most van folyamatban.

A termelés alakulása az elmúlt években:

1959 év végén	8000	tonna			
1960 havi átlag	7600-8600	tonna,	114	%-os	tervtelj.
1961 " "	8600-9000	"	105	%-os	"
1962 " "	9000	"	101	%-os	"
1963 " "	9000	"	103	%-os	"
1964 " "	9660	"	102	%-os	"

A gyár rövid életéhez és történetéhez három halálos baleset is tartozik.

1. Az építkezések idején egy dolgozót maga alá temetett a leomló föld.
2. 1964. október 20-án ifj. Horváth János, hidasi lakos.
3. 1965. március 17-én Pál József, mecseknádasdi lakos.

EMLEKÜKET ŐRIZZÜK !

A BRIKETTGYÁR MŰSZAKI ÁLLOMÁNYA.

1. Aszmann Géza	technológus
2. Bátfai László	főmérnök
3. Bogyay Béla	építész technikus
4. Borsós Mihály	műszakvezető
5. Csegezy Szilárd	műszakvezető
6. Fejes Lajos	műszakvezető
7. Gáspár Aladár	gépészmérnök
8. Hangyási Lajos	műszakvezető
9. Joós Mihály	munkaügyi főelőadó
10. Koncz Sándor	TMK. vezető /technikus/
11. Kónya János	műszakvezető
12. Köves Imre	tervelőadó
13. Mihályi Gyula	műszakvezető
14. Putzer László	gépészmérnök
15. Rudnyánszky László	állószerkesztő nyilvánt.
16. Sáska Lászlóné	MEO vezető.

ADMINISZTRATÍV ÁLLOMÁNY.

1. Csegezy Szilárdné	pénztáros
2. Csike Irméné	SZTK. ügyintéző
3. Domokos Erzsébet	gépiró
4. Koncz Sándorné	bérelszámoló
5. Marton Mária	titkárnő
6. Simó Ferencné	adminisztrátor
7. Valach Mátyásné	szállítási vezető
8. Zárday Károly	adminisztrátor

Párttitkár: Csegezy Szilárd

Ü.B. titkár: Szemán András.

A brikettgyár modern épületformái, de még inkább a gyárban folyó munka, mint szocialista életünk egy-egy jellemző motívuma művészekre is tevékenítőleg hatott, pl: H o r v á t h Olivér pécsi főiskolai tanár több festményen is megörökítette fiatal üzemünket.

A HIDASI BRIKETTGYÁR MUNKÁSLÉTSZÁMÁNAK FEJLŐDÉSE;

HIDAS BÁNYA TÖRTÉNETE;

Összeállította:

**Dr. Murányi Imre,
Hartmann Béla,
Molnár Tibor.**

H I D A S B Á N Y A T Ö R T É N E T E .

Az emberiség már évszázadok és évezredek során arra törekedett, hogy a föld mélyében rejlő kincseket napfényre hozza és ezzel életét könnyebbé, jobbá, gazdagabbá tegye.

Mint szerte a világon mindenütt, úgy hazánkban is, s itt nem utolsó sorban a Mecsekben és környékén is már századok óta folyik, a mészégetésre, utak burkolására szolgáló kövek, vasérc, kőszén és barnaszén stb. ásványi anyagok felkutatása és bányászata.

A Mecsek-hegység barnaszén - lignit - kutatásának és bányászatának jelentős helye Hidas község, miután a többi környező községben a talált lignit csak részben került furásokkal megkutatásra, a kibányászásra csak Hidas községben valósult meg.

Ennek a mi bányánknak - a Hidas Bányának - történetét kívánjuk tanulmányunkban papírra vetni, fejlődését, működését ismertetni és a hidasi lignittel kapcsolatban általános ismertetést kívánunk nyújtani.

A szénmező a Mecsek keleti részén kifejlődött középső Miocén kora / torton-emelet / lignit telepekhez tartozik. A telepsorozat a Mecsek tektonikai mozgásában részt vett, amit a telepek töredezettsége, s gyakori vetődések bizonyítanak. A telepsorozat mély fekéje helvét konglómerát, közvetlen fekéje cca. 0,5 m-es szürke csillámos bitumenes palás agyag, majd 0,9-től 1,10 m-es sötétbarna palás agyag, s alatta 2,50-től 4 m-es szürke csigás agyag. Magasabb fedője zöldesszürke, kis-

és csillámos kövületes agyag Ostracoda, Cardium, Ervilia, Tápes, Species-el szrmata emeletből, közvetlen fedője torton emeleti zöldesszürke csillámos, homokos, meszes, kövületes agyag Ostacoda, és Cerithium speciessel.

Az üzem 7 telepet tart számon, melyek fedőtől fekü felé haladólag számozva a következők:

Legfedőbb telep az 1-es, mely csak szénzsínorok alakjában van meg 0,2-től 0,6 m-es vastagságban. Nem műrevaló. Alatta 2-től 5 m-es agyagos márgaréteg után következik a 2-es sz. telep, melynek vastagsága 1,8-től 2,2 m között változik. Az 1-től 2 m-es agyagos márgaréteg alatt cca. 1,5 -től 2 m-es vastagságú 3-as telep következik, majd 6-től 8 m-ig terjedő ugyancsak agyagos márgaréteg után következik a 4-es telep 4 m-től 10 m-ig vastagságban. Ennek feküje 1-3 m-es homokos márga, mely alatt 1,8 től 3 m-es 5-ös telep következik.

Feküje 4-5 m-es kovaföldes barna, homokmárga és alatta helyeskedik el a 6-os számú telep 1,8-től 2,5 m-es vastagságban. Ez a telep az üzem legalsó műrevaló telepe. A 6-os telep után mintegy 12-től 15 m-es barna agyagos márgaréteg alatt települ az igen szennyezett 1,2-től 1,8 m vastagságú 7-es telep, melyben a meddőbe ágyazott / omlós, homokos agyag / összvastagsága cca. 0,8-től 1,4 m-t tesz ki, s így ez fejtve nincs.

Alábbiakban adjuk könnyebb áttekinthetőség végett táblázatban foglalva az üzem műre való telepeinek jellemzőit:

A telep száma	Közvetlen fedű anyaga	Talpvas-tagság m.	Közvetlen fekü anyaga, beagy.vastagsága	Fűtőértéke Kcal/kg.
2.	Szürkésöld agyag	1,8-2,2	világosbarna márga 1-2 m.	1700-1900
3.	Szürke meszes agyagos pala	1,5-2,0	sárgásszürke kova pala 6,8 m.	1650-1800
4.	Szürke csilámos, hom. agyag	4,10	sárgásszürke agyagos homokmárga 1,3 m.	1900-2100
5.	Sötétbarna palás agyag	1,8-3,0	kova földesbarna homokmárga 4-5 m.	1800-2000
6.	Kövületes márgás barna homokos agyag	1,8-2,5	barna agyagpala 12-15 m.	1750-1900

Penti táblázatban látható, hogy a 4-es telep az üzem főtelepe. A telepsorozat Észak - Északkelet - Dél - Délnyugat irányú nyomás hatására meggyűrődött és két antiklinális / réteghát / és két szinklinális / telepteknő / keletkezett. Ezen gyűrődés folytán a telepek igen változatos dőlést foglaltak el. Ezen tény teszi megvalósíthatatlanná egységes fejtésrendszer kialakítását.

A bánya művelődése és fejlődése a multban és jelenben nagy mértékben különbözik egymástól, ezért a Hidas Bánya történetét két fejezetben kívánjuk tárgyalni.

A két fejezet két korszakban mutatja meg bányánk életét. E két korszak: a kapitalizmus kora és a szocializmus építésének kora.

A K A P I T A L I Z M U S K O R A .

A Mecsek vidéki barnaköszén, nevezetesen a hidasi lignit felé a magyarországi ipari kapitalizmus első szakában irányult először figyelem. Az első feltárás R i e g e l Antal nevéhez fűződik, kora egyik legjobb bányamérnöke volt. Prágában született és Nagymányokon halt meg. A váraljai, nagymányoki és hidasi bányákat ő vezette, sokat fáradozott az északmecseki kőszénbányák fellendítésével és sokat dolgozott a szénvidék vasutvonalának megépítése érdekében.

R i e g e l 1860-ban 3 m vastag lignit-telepet tárt fel Hidason a " kivágott erdő " nevű legelőn és e részre 4 darab bányamértékű bányatelek adományozását kérte. A bányatelek adományozás " Sarolta " védnével 1861-ben történt és az adomány Hidás község nevére szólt, R i e g e l haszonbérletére kebelezve.

A bányászást R i e g e l Hidason később nem szorgalmazta, mert minden anyagi erejét és figyelmét a nagymányoki liasz ányászat vette igénybe. Így a Sarolta táróból R i e g e l idejében csak kis mennyiségű lignit került külszínre, a termelés sem volt folyamatos, a gyenge igényhez alkalmazkodott. A munkáslétszám is kicsiny volt, és az év nagy részében csak néhány bányász járt le a bányába, fenntartás elvégzésére. Nagy érdeme volt azonban R i e g e l -nek abban, hogy K a r l Petters osztrák geológus, pesti egyetem tanára 1861-ben megvizsgálta a hidasi barnaköszén előfordulá-

sát és az első szakvéleményt megírta a hidasi lignitről.

1866-ban egy 3 tagu társaság **S c h r o l l** József, **M a r t i n e k** Ferenc és **Z á m o n** Bertalan fogott a hidasi lignit kitermeléséhez. Ez együttes 1866-ban 900, 1867-ben 500, 1868-ban 1000, 1869-ben 2700 tonna szenet termelt ki. Ennek az ára általában 10 krajcár volt mázsánként.

1870-ben pécsi tőkésék még egy bányatársulatot alakítottak Hidasi Bányatársulat néven. Ezek kis kapacitással dolgoztak, minek jellemzője az, hogy 1872-ben átlagosan évi 5 fő munkással 560 tonna lignitet termeltek. 1874-től ismételten munkaszüneteltetéssel éltek. Később újból és újból megindították a termelést, de csak az előbbi mértékben, sőt 1892-ben átlagosan 2 fő dolgozott a bányában és termelésük 15 tonna volt mindösszesen, 10,50 Ft. értékben.

A milléneumi évtizedben **R o s e n f e l d** Bernát bécsi tőkés szerzett szénjogot, amit 1897. VII. 22-án kötött szerződésben és 1898. XI. 29.-i megállapodásban a Dél-Magyarországi Kőszénbánya Részvénytársaságnak adott át. Így egyidejűleg Hidas területén - más-más - helyre több kutatási és bányaindító engedély volt érvényben.

1900-ban a Hidasi Bányatársulat újból hallat magáról. Hidas községgel újabb egyezséget köt. A megállapodás szerint a község mint minimális bért - még üzemszüneteltetés esetén is - 10 koronát kap, üzemelés esetén a termelt szén 5 %-át, vagy 100 koronát. Ezek után egy tárot építenek közvetlenül a falu mellett. A munkások a falu németajku lakosságából kerülnek ki.

A Bányatársulat működése most is igen egyenetlen volt és 1904-től kezdődően évről-évre szüneteltetésre kért engedélyt. 1903-1904-ben G r o s Ábris az Esztergom - Szászvári Kőszénbánya RT. nagymányoki igazgatója a Sarolta tárót dűledező félben találta és a tárót magát is alig tudta megközelíteni. Leírása szerint a táró, légguritók, beomlottak, a táróhoz vezető utat felszedték. A Társulat akkor sem fejtett ki tevékenységet, mikor a Baja- Bátaszék vasuti hid 1909-ben megépült, pedig ettől az Észak-Medseki bányák kivétel nélkül mind sokat vártak, mert így az alföldi városok kisebb vasuti fuvar költséggel voltak elérhetőek. A bánya szüneteltetése annyira kirívó volt, hogy a Budapesti Bányakapitányság 1913-ban elrendelte, a bánya üzemeltetését. Azonban az újabb kérelemre további két évre újból engedélyezték a szüneteltetést.

Az Esztergom-Szászvári Kőszénbánya RT., mely mint a Dél-Magyarországi Kőszénbánya RT. 1898-ban már bányanyitási jogot szerzett Hidason, az I. világháború alatt a kőszénben mutatkozó hiány következtében Hidas-i Kőszénbánya RT. név alatt új részvénytársaságot alapított a hidas-i lignit kitermelésére. Ennek az új részvénytársaságnak részvénypakettje többségben az Esztergom-Szászvári Kőszénbánya RT. birtokában maradt. Az új RT. arra törekedett, hogy megszerezze a Hidas-i Bányatársulat által birtokolt jogosítványokat és a bányát. Ez azonban nem sikerült a főrészvényesek ellenállása következtében.

Ami nem sikerült a Hidas-i Kőszénbánya RT-nek, az sikerült K o v á c s József orvosnak, ki az idegbeteg Z s o l n a i Miklóstól megvette a Hidas-i Bányatársulat részvényének 50 %-át, és ezenkívül még Hidason egyéb területet is szerzett a bányászatra. Azonban az ellene megindult szervezett támadás eredménye az

volt, hogy a megye törvényhatósága K o v á c s József orvos laikus voltára hivatkozva - ki mint ilyen, a Hidasi Lignitbánya fejlődését biztosítani nem tudja - a községgel kötött szerződést megsemmisítette. Így a Hidasi Szénbánya RT. maradt az úr a hidasi szénmezőn.

A Hidasi Szénbánya RT. csak addig növelte a termelést, míg a piac fogadta a lignitet. A gazdasági pangás a profit lehetőséget csökkentette, s ez magával hozta a termelés csökkenését.

A Hidasi Szénbánya RT. termelése 1920 és 1924 között az alábbi volt:

1920-ban	1188 tonna
1921-ben	16065 "
1922-ben	24142 "
1923-ban	30053 "
1924-ben	19961 "

Az Esztergom-Szászvári Kőszénbánya RT. 1925-ben beleolvadt a Salgótarjáni Kőszénbánya RT.-ba és ez magával vitte a hidasi szénjogkegy részét is. Salgó sokáig nem játszott szerepet a lignitbányászat területén. A hidasi lignit bányászatával csak a kisebb magánbánya vállalkozók törődtek, kik megelégedtek egyéb üzemeik önköltségű szénrel való ellátásával, valamint a környék lakosságának szénigény kielégítésével.

1929 év végén K r a u s z Salamon bonyhádi szénnagykereskedő haszonbérleti szerződést kötött Hidasi községgel lignitkutatás és kitermelés céljára 50 esztendő határidőre. K r a u s z további szerződéseket is kötött és 1936-ban az új szerződésben a régi szerződéseket hatálytalanították azzal, hogy 6 havi szüneteltetés esetén a bérbeadó felmondhat, a

bérlőnek azonban felmondási joga nincs. Így Krausz az 1929.évi szerződés alapján 1930-ban a Hidasi Szénbánya RT. által 1924-ben feladott területen kezdett kutatáshoz. K r a u s z az adományozást 1938-ban kapta meg és ez 1987-ig szólt.

A K r a u s z -féle bánya főleg a tulajdonos hidasi és bonyhádi téglagyárát látta el tüzelővel. Kisebb mennyiségben szállított a Pécsi Téglagyáraknak is. A napi termelés 3-4 vagon között mozgott. K r a u s z bányamérnöke először D ö m ö t ö r János, majd S c h a r l János volt.

K r a u s z csak akkor találta kifizetőnek a bányászkodást, ha minden lehetséges módon a nagyobb lignittelepeket tárja fel, ezért a bányában rablógazdálkodás folyt. A munkáslétszám napi átlagban 20-40 fő között mozgott.

A bánya haszonbérletét 1940-ben öröklés címén K r a u s z Simon vette át. A fasiszta zsidótörvény gazdaságkorlátozó szerepe következtében a bányában fokozatosan megszűnt a termelő munka és a táró már 1943-ban bejárhatatlanná vált.

A Salgó most egyedül termelt a hidasi lignitmezőn. A háborus konjunkturát megpróbálta a maga hasznára fordítani, de az eredmény csekély volt. Ennek magyarázata, hogy a bányát a nagymányoki liasz központhoz csatolta, és innen látta el a legszükségesebb anyaggal és szakemberrel.

Termelése:	1940-ben	250 tonna
	1941-ben	7621 "
	1942-ben	23888 "
	1943-ban	22695 "

A Salgó 1944. május 7-én új szerződést kötött a hidasi széntulajdonosokkal, minek során 2577 kataszt-rális holdat kitevő terület volt már. Ez a szerződés 60 évre szólt, egyszeri 20 esztendőss meghosszabbíthatósággal.

A Salgó megbízásából 1944. elején **V i t á l i s** Sándor megvizsgálta a hidasi lignit területet. Jelen-tése hangoztatta, hogy nem csak egyetlen 6 m vastag telepre lehet itt számítani, hanem több telepre, minek vastagsága együtt 10-14 méter, kiterjedése 10 km². és reménybeli szénvagyona 100 millió tonna. Ez oly szén-vagyon, melyre gazdasági fellendülés esetén a profitot nézve értéket képez.

Összefoglalva a kapitalizmus korára eső hidasi bányászatot és levonva annak tanulságait, megállapít-hatjuk, hogy a hidasi bányaművelési jogengedélyért a nagy vállalatok és kisebb tőkések között sok harc és küzdelem folyt, de maga a bányászat csak igen kis mér-tékű volt és az is rablógazdálkodással történt. A nagy bányavállalatok nem láttak benne komoly profit-lehetőséget és a kutatási jogot csak azért szerezték meg, nehogy mások kezébe jutva a jog az alacsony lignit-ár következtében a drágább liasz-szénnek a lakosság kö-rében erős konkurenciát csináljon. A másik ok az volt, hogy várták a nagyobb gazdasági fellendülést, ami a lignitbányászatot is profitálóvá tenné.

A kis tőkések viszont csak annyi szenet ter-meltek, ami más üzemeik önköltségi szénrel való ellá-tását biztosította, egyéb vevőik legfeljebb a lakos-ság kis részéből regrutálódott. Ezek bányászkozása - az önköltség csökkenésére törekedve - rablógazdálkodás volt.

Ennek következtében a község és annak lakossága volt a vesztes, mert rendszeres bányaművelés esetén nagyobb létszámú bányászok a lakosság körében - ha viszonylagosan is - jobb megélhetési lehetőséget biztosított volna. A község a bányajogdíj növekedésével gazdagodott volna és a községben kulturáltabb életviszonyok valósulhattak volna meg.

A S Z O C I A L I Z M U S É P I T É S É N E K K O R A .

A II. világháború után közvetlenül a szétzilált szénbányászat nem tudta kielégíteni az ország szén-szükségletét. Az ipari üzemek - hogy termelhessenek - szívesen láttak minden ásványtüzelő anyagot és a háztartások is ugyancsak szénre vártak. Így Hidas ismét az érdeklődés előterébe került, s a hidasi bánya üzemeltetését a kormány is sürgette. Erre Baranya megye kormánybiztosa a Salgó figyelmét külön is felhívta.

1945. végén az Iparügyi Miniszter felhatalmazta a Salgót arra, hogy a széntermelés fejlesztése érdekében Hidason újabb kutatófurásokat végezzen, de egyben figyelmeztette arra, hogy a K r a u s z jogutódok jelentkezése esetén a furási eredményeket szolgáltatassa ki K r a u s z é k n a k.

A Salgó a kártérítési pertől félve a furásokat vonakodva indította meg és a K r a u s z örökösök jelentkezésekor azt le is állította. Így végeredményben az a helyzet állott elő, hogy az örökösök nem foglalhatták el a bányát, Salgóék a kutatással leálltak és 1945-ben összesen 15906 tonna lignitet bányásztak.

Erre a huzavonára tett pontot végezetül a bányák 1946 június 26-i államosítása, s ez hozta meg a hidasi bánya fellendülését, ami Magyarország népi demokratikus korszakában kezdődhetett csak meg igazán.

1. SZERVEZETI FELÉPÍTÉS.

Hidas bánya 1947-től 1950-ig - a feltárás tartama alatt - a Mecseki Szénbánya Vállalat Nagymányoki Üzemének segédüzeme / beruházási részlege / volt csupán. A felelős vezető is Nagymányokról irányította időnkénti kiszállásokkal a feltárást. A fúrás időszakában **K r e f f l y** Gábor bányamérnök irányítása mellett **E i c h b e r g e r** Henrik furómester vezette a munkát. 1947-ben **P a p p** János bányamester, majd utána 1950 szeptemberéig **R u d o l f** Mihály bányamérnök a nagymányoki üzem vezetője volt a hidasi feltárás irányítója is.

1950-ben megalakult a Nagymányoki Szénbánya Vállalat, melynek egyik üzeme lett a Hidas Bánya is. Az új üzem első főmérnöke **V a s s** László bányamérnök volt.

Vass Lászlótól a bányauzem vezetését 1950. márciusában **H a l m á g y i** János bányamester - elölzetesen a nagymányoki üzem vezetője - vette át.

1954-ben a Nagymányoki Szénbánya Vállalat feloszlott. A Hidas Üzem először a Középdunántúli Szénbányászati Tröszt Várpalotai Vállalatához, 1954. augusztusában a Várpalotai Szénbányászati Tröszthez lett csatolva. / 1954. augusztusában a Várpalotai Szénbánya Vállalatot mint új trösztöt a Középdunántúli Szénbányászati Trösztől leválasztották.

Az átcsatolással Hidason új szervezési forma lépett életbe. Az üzem élére igazgatót neveztek ki M ó k a István - volt Nagymányoki Szénbánya Vállalat igazgatója - személyében, a bánya főmérnöke Z á t o n y László bányamérnök lett. 1954. szeptemberétől az üzem élére - mint igazgató - T a k á c s István került.

1957-ben az ellenforradalom után a főmérnöki állásból Z á t o n y László bányamérnököt leváltották és új főmérnökké P á s z t o r Gyula bányamérnököt neveztek ki, 1957. február 1-én ideiglenes megbízással.

1957. április 1-el a Hidasi Bányauzemet a Nehézipari Minisztérium a Várpalotai Szénbányászati Trösztől lekapcsolta és Hidasi Szénbánya Vállalat néven önálló vállalattá alakította ki. Ennek oka a Várpalota és Hidas közötti nagy távolság volt, mely az anyagszállítást, a felügyeletet, a jelentések határidős felküldését szinte lehetetlenné tette. Az új vállalat élére igazgatóként újból T a k á c s Istvánt neveztek ki és főmérnökké - most már végleges hatállyal - P á s z t o r Gyula bányamérnököt neveztek ki.

1960. évben a Hidasi Magasnyomású Brikettgyárat a brikettgyárak közös vállalatvezetése érdekében a Brikett- Termelő és Széndúsító Vállalathoz csatolták és ugyanoda kapcsolták célbányaként a Hidasi Bányauzemet is, mely ezzel önállóságát elveszítette. Az átszervezés során T a k á c s István igazgatót ezen megbízása alól felmentették és a Hidasi Bánya, Brikettgyár, valamint a nagymányoki brikettgyár személyzeti vezetőjének neveztek ki. A Bánya és Brikettgyár élére üzemvezetőnek F e s s e l Tibor volt pécsi bányamérnököt állították. A bányauzem főmérnöke új megbí-

zással továbbra is P á s z t o r Gyula bányamérnök maradt.

A bányauzem jelenleg is a Brikett- Termelő és Széndúsító Vállalat / Budapest VIII., Mária u. 10./ egyik üzeme. Üzemvezetője - ki egyben a hidasi brikettgyár üzemvezetője is - F e s s e l Tibor bányamérnök, főmérnöke; P á s z t o r Gyula bányamérnök.

2. S Z É N V A G Y O N .

A szénvagyongutatók - furások - igen kedvező képet adtak arról, hogy Hidason nagyüzemi bányászat induljon meg. K a r l Petters bécsi geológusnak 1861. évi jelentésétől kezdve a hidasi bányamezők megkutatása, ha rendszertelenül is, de folyt. V i t á l i s Sándor 1944-ben S a l g ó megbízásából vizsgálta meg a hidasi szénterületet és a reménybéli szénvagyont 100 millió tonnára becsülte. A bányák államosítása után a hidasi lignit-vagyon felmérésének irányítását és ellenőrzését újból V i t á l i s Sándor vezette. 1946-ban egy, 1947-ben két Craelius furóberendezésük volt. / Kisebb teljesítményű furóberendezés/. A lignitmezők észak és kelet felől eső szárnyait akarták kikutatni, miután a lignitmedencét ezeken az oldalakon még nem határolták el. Ehhez a két évben a megvizsgált terület nagysága 2 km²-t tett ki.

Fenti becsléseket a részletes kutatások - amelyek 1963-ban nyertek befejezést - úgy módosították, hogy először is a hidasi lignitterületet 3 részre, éspedig hidasi működő, hidas dél és észak területekre osztották. Ezeknek a szénvagyona a reménybéli szénvagyont nem igazolta. Az Észak és Déli területek kibányászásához

új aknákat kellene lemélyíteni, amire az első javaslatot négy alternatívában még 1952-ben terjesztette elő a bánya vezetősége. 1957-ben a hidasi lignitre épülő brikettgyár építésének megkezdésekor - az Északi mező feltárására a bánya üzemzetősége újabb javaslattal élt a BÁTI. közreműködésével. A tanulmányt 1958. február 18-án a minisztérium főbizottságának ülésén tárgyalták, azonban az új bánya megépítésének tárgyában döntés nem történt. Ugyanis akkor még a Déli terület, mellyel az Északi összehasonlítható lett volna, fúrásokkal nem volt megkutatva. Ez utóbbi feltétlenül szükségessként jelentkezett.

A Déli mezők kutatása 1958-ban indult és a kutatási tervnek megfelelően 1959-ben fejeződött be. A fúrások kiértékelésekor / 1960-ban / azonban kiderült, hogy a terület zavartsága miatt még további sűrítő fúrásokra van szükség, melyek 1961-ben le is lettek mélyítve. Így multak az évek anélkül, hogy valamilyen pozitív eredmény született volna, az új bánya megépítése tárgyában. A nehéz helyzet ezután még csak súlyosbodott, mert a korábbi években megkutatott Északi terület fúrásaiból nyert adatok 1961-ben már nem feleltek meg a fúrásokkal szemben támasztott újabb követelményeknek. Így itt is további fúrásokra volt szükség, amelyek 1962-ben meg is történtek.

A működő bányüzem feltérését már 1947-ben egy a + 150-es szintről kiinduló lejtakna építésével megkezdtek, mellyel 1949-ben a + 100-as szintet elérték. Ez a lejtakna a tartosság és biztonság érdekében nagyrészt ki is lett falazva. 1958-ban megkezdődött a + 67-es szint feltárása és fejtési előkészítése, ami 1960-ban nyert befejezést.

Látva az új bánya megindítása ügyében felvetődő késleltető tényezőket, ill. a működő bánya egyre csökkenő szénvagyont, a bányauzem újabb beruházási javaslatokkal élt, mely a működő mező mélység felé való további kiterjesztésére vonatkozott. E javaslat magában foglalta a működő mező -3-as és +67-es szintje közötti részének, ill. a Déli mező + 67-es szint feletti részének feltárását. A program jóváhagyást nyert és a feltárási munkák 1961-ben 20.400.- eFt. beruházási költséggel megindultak. Azonban a vágatok kihajtása közben nem tervezett komplikációk / iszapbetörés, vizbetörés, nagy nyomás stb./ következtében a fenti összeg módosításra szorult, mintegy további 7.569.- eFt. összegben.

A -3-as szint feltárása 1963 júniusában befejezést nyert.

A Déli mező kutató feltárásánál az alábbi komoly problémák vetődtek fel:

1. A tényleges kitermelhető szénvagyont meg sem közelíti a tervezett.
2. A terület rendkívül savart / vetők sorozata és telep elvékonyodások /, ennek folytán a telepek műrevalósága ki van zárva. Így az itt tervezett 980 eto / ezer tonna / helyett csak 45 eto kitermelhető szénvagyonnal számolhatunk. És ami e pontnál a legmeglepőbb, hogy az említett csekély mennyiségű szénvagyont feltárására és széntelepek jelenlétének tisztázására kihajtottunk beruházási költségből 1105 folyómétert és üzemi költségre 860, összesen: 1965 fm vágatot. Ez ráfordításban 9.990.- eFt-t, ill.
 $9.990/45 = 222.- \text{ Ft/t}$ fajlagos ráfordítást jelent.

3. A Déli terület I. sz. antiklinálisának átharántolása után jelentős vízhozamú betörések jelentkeztek, melynek fogadására az üzem nincs berendezve.
4. A 3-as pontban említett antiklinális harántolás után a feltáró vágatok a magas fedűbe / szarmata / értek, ami azt jelenti, hogy a széntelepes csoport eléréséig még további, a +110-es szinten 175, míg a +67-es szinten 285 m, ill. összesen: 460 m meddővágatot kell kihajtani. Ennek kihajtása a tervezett biztosító szerkezetekkel - trapéz faácso-
lat - nem lát szik megoldhatónak.

A fentiek alapján a Déli mező további feltárását beszüntettük.

Az Északi mezőben létesülő új bányára megvalósításához gazdasági szempontból kifolyólag a Nehézipari Minisztérium nem járult hozzá. Így a továbbiakban a tanulmány csak a működő bányára terjed ki, minek élet-tartama előreláthatólag még 2 - 2,5 év.

3. SZ É N T E R M E L É S .

A bányauzem már 1946-ban termelt szenet. Ez a széntermelés a fővágatok kihajtása során került napszintre és beruházási szénként lett kezelve, külön kimutatva nem lett. Számbavett széntermelés csak 1950. július 1-től történt. A széntermelés alakulása napjainkig a tuloldali volt:

Év	Terv	Tény	%	Munka- napok száma	Napi átl.tonnaterm. terv	tény
1950.	20053	14307	71,3	155	129,4	92,3
1951.	65310	45615	69,8	306	213,4	149,1
1952.	219230	190875	87,1	305	718,8	625,8
1953.	247982	248430	100,3	306	810,4	811,9
1954.	275160	284470	103,4	309	890,5	920,6
1955.	302970	282454	93,2	308	983,7	917,-
1956.	305460	254036	83,2	307	995,-	827,5
1957.	234715	236152	100,6	306	767,-	771,7
1958.	276760	279486	101,-	306	904,4	913,4
1959.	244800	244835	100,-	306	800,-	800,1
1960.	282700	283548	100,3	308	917,9	920,6
1961.	288830	289754	100,3	306	943,9	946,9
1962.	280650	248158	88,4	305	920,2	813,6
1963.	219600	195487	89,-	310	708,4	630,6
1964.	186600	190788	102,2	309	600,-	617,6

/ A napi termelés alakulását a mellékelt 1.számú grafikon ábrázolja. /

1950-ben a termelés Hidason a lehető leg-
 mostohább körülmények között indult meg. Nem volt
 osztályozó, nem volt meg a szállítási lehetőség - kül-
 szinen - nem volt raktár, a bánya üzemzetőség iro-
 dája egy kis szobából állott. A fürdő is két kis
 helyiség volt, egy a nőknek, egy a férfiaknak. A bá-
 nyászok ruhája bent a fürdőben lógott, a környékbeli
 dolgozók kerékpárral, vagy gyalog jutottak a bányá-
 hoz egy olyan úton - köves út nem volt -, ahol a leg-
 kisebb eső esetén is jóval bokán felül ért a sár.
 A gépműhely egy fészker volt csupán. A kitermelt szenet
 a csilléből a földre döntötték, honnan egyrészt szekér,
 majd később teherautó és szekérfuvarral szállított-
 ták ki a 3 km-re lévő állomásra, másrészt kupacokba

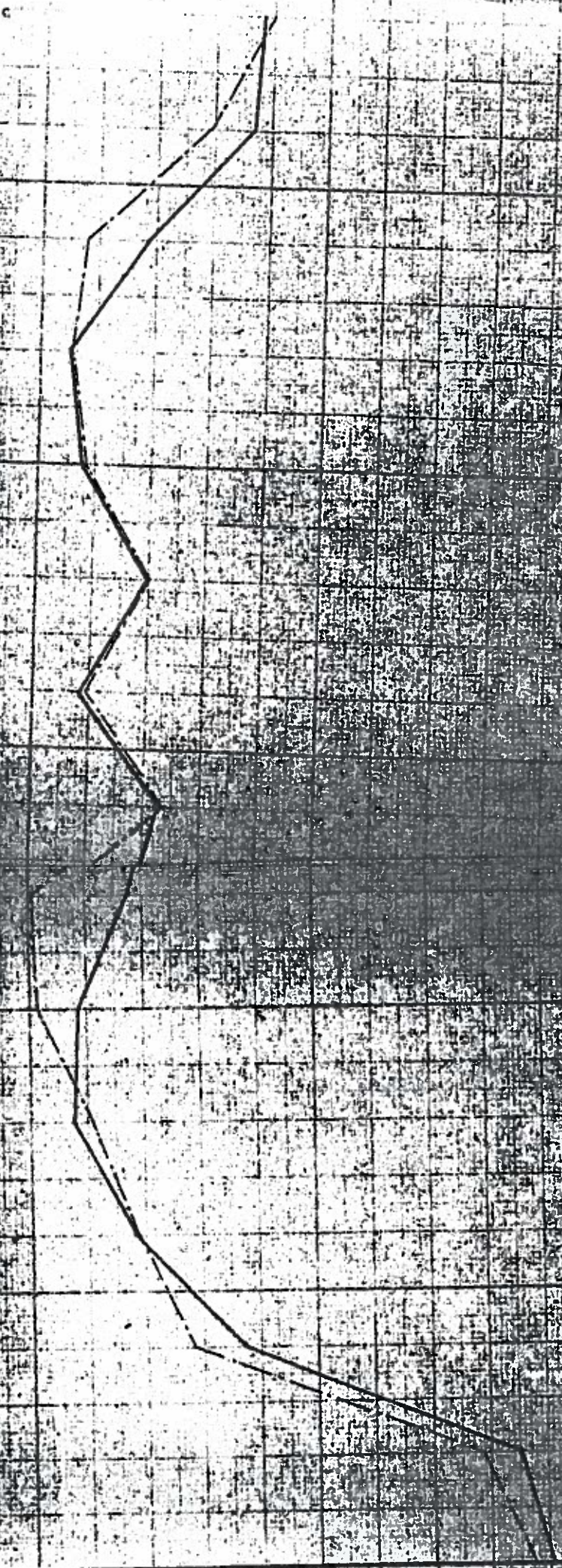
- 130/a -

Atlagos napi termelés alakulása 1950 július 1-től 1964 december 31-ig.

Térv
Térv

kg/nap

1000
900
800
700
600
500
400
300
200
100

1950 1951 1952 1953 1954 1955 1956 1957 1958 1959 1960 1961 1962 1963 1964

halmozták ahydralás végett. Hidason csak egy kis kézi-raktár lévén, az anyagokat először Nagymányokról az ottani anyagraktárból szekérfuvarral szállították át, / 6 km-es úton / majd később kocsifuvarral és teherautóval / 14 km/. Istálógazdaság akkor nem volt a bányának és a szénszállításhoz, valamint anyagszállítás-hoz szerződéses magánfuvarosok adták a járműveket. Ezeknek következménye meglétszik a termelésen is, miután a széntermelés 1950-ben a tervezettnél csupán 92,3 %-a volt.

1951. nyarán megépült a kisvaut a hidasi bányából a hidasi vasutállomásra. A kisvaut építésének tartama alatt a banya termelése majdnem nulla volt, miután a vasutépítéshez a munkásokat a banya adta. Ez idő alatt a bányában csak a főbb kihajtások mentek előre, s miután fejtés nem volt a tervet teljesíteni nem lehetett. Az 1951. évi 69,8 %-os tervteljesítésének ez volt a legnagyobb oka. De termelésescsökkenést váltott ki az is, hogy osztályozó hiányában a szenet a csillékből a vagonettekbe át kellett lapátolni és ugyanúgy át kellett lapátolni az állomáson is a vagonettekbe a MÁV vagonokba. Bányából a szén akkor csillékben jött ki. A munkásszállítás és tisztálkodás lehetősége még az volt, ami 1950-ben. Az üzemvezetőség irodahelyisége 1 szobával bővült, ami azonban a faluban volt a másik irodahelyiségtől kb. fél km. távolságra. Ide költözött a most már növekvő adminisztratív lét szám, s a régi irodában, a banya mellett a műszakiak dolgoztak. A két iroda között egy telefonvonal tartotta az összeköttetést. Raktárral az üzem még mindig nem rendelkezett, miként mülhellyel sem.

1952. évben felépült az osztályozó, megkezdődött a bekötőút építése. Megépült a banya és vasutállomás között a telefonvonal, és megkezdődött a bá-

nyászfürdő építése. Az előbb említett községi házban most már 3 szoba állott irodai célra rendelkezésünkre, a bánya melletti irodahelyiségben a raktár nyert elhelyezést, - még mindig alig nagyobb mértékben mint egy kézraktár - és megindult az új műhely építése is. 1952-ben a műhely átmenetileg az elvonult aknamélyítő vállalat felvonulási épületében helyezkedett el. Gépesítése azonban még teljesen kezdeti volt. A segédüzemek: a szállítás és osztályozás részbeni megvalósulása már a termelésnél is jelentkezik. Még mindig azonban a terv alatt maradt a termelés, de már 87,1 % volt a tervteljesítés.

1953-ban elkészült a bekötőút, az osztályozó. A bánya fejlődése már a külszínen is látható. A faluban az egész épületet megkapta a bánya, így az üzemvezetői iroda is odaköltözött. Az irodák száma a faluban 6 szoba lett és a bánya mellett is egy megürült lakást ugyancsak irodahelyiségekké alakítottak át. A termelés már meghaladja a tervet. Igaz, hogy ez csak úgy valósult meg, hogy a minisztérium az év folyamán a tervet kétszer is csökkentette. Az eredeti terv 1953-ban 385050 t. volt, napi átlagban 1260 t. termelést jelentett. Miután a minisztérium megállapította azt, hogy ezt a termelést a gépesítés nélküli fejtesek mellett a bánya hozni nem tudja - egy db. F4-es szélrelővájásban működő fejtőgépünk volt csupán -, 1953 júniusában ezen termelési tervünket 316720 tonnára csökkentette. Ez is napi 1035 t. átlagos termelést jelentett. Miután ezt a tervet is csupán 78,4 %-ra teljesítettük, a minisztérium - most már másodszor - visszamenőlegesen újabb tervmódosítással élt, s így végleges éves tervünk 247982 t. - ami napi 810 t-nak felel meg - s amit, végeredményben 100,3 %ban teljesítettünk.

1954-es esztendő volt az, amikor a bánya végre olyan tervet kapott, amit csökkentés nélkül, sőt tervemeléssel teljesíteni tudott. Az eredeti terv ugyanis - amit még akkor kapott az üzem, mikor a nagymányoki szénbánya vállalatához tartozott - 262650 t. volt. Ezt a tervet a Várpalotai Szénbánya Vállalat mint üzemünk új központja 275160 t-ra emelt meg. Ezt a tervet 103,4 %-ra teljesítettük.

1955. év újból nehéz esztendő volt a bányában. A 984 t. átlagos napi termelést hozni nem tudtuk. Az előző esztendők és tárgyi év minden áron való széntermelésre törekedése visszahatott oly mértékben, hogy a magas összüzemi teljesítmény és magas szénigény miatt a kihajtások elmaradása, a fenntartások elégedetlensége folytán a fejtésre előkészített munkahelyek hiánya és a bánya állapota a tervteljesítést lehetetlenné tette.

Az 1956. évi ellenforradalom következtében csak az első háromnegyed év terv és tényadatait vehetjük figyelembe, mert 1956. október 26-tól az év végéig Hidason nem volt termelés / novemberben semmit sem termelt és decemberben is csak 2620 tonnát, s ennek is a felét 1181 tonnát fenntartásból nyert. / Az I-III n. évi termelési terv 231540 t. volt és ténylegesen 231017 t. szenet termelt, tehát tervteljesítésünk a háromnegyedév alatt 99,8 %-os volt. Ezt az eredményt újból csak a kihajtások és fenntartások rovására értük el. Az ellenforradalom alatt a hidasi bányászság nagy része megértette, hogyha a bányát pusztulni hagyja, saját kenyerét, jövőjét dobja el és nem hallgatva a nagyszájúak üvöltésére, a bánya fenntartását, a szivattyúzást, a szellőztetést rendesen végezték. A dolgozók zömmel várták a sztrájk végét, várták mikor indul meg újból a rendes, tervszerű termelés. A munkás-

tanácsok utasítását a sztrájkra vonatkozólag ugyan végrehajtották oly módon, hogy termelés nem volt, de a bányát elpusztulni nem engedték.

1957. éves terv és különösen annak első negyedéve - mikor a termelési terv napi 518 t. volt - módot adott arra, hogy az ellenforradalom előtt és alatt tönkrement bánya újból olyan legyen, ami képes arra, hogy felsőbb szerveink elképzelését a termeléssel kapcsolatban megvalósíthassa. Az év során tervünket

100,6 %-ra, 1958-ban	101 %-ra,
1959-ben	100 "
1960-ban	100,3 "
1961-ben	100,3 " teljesítettük.

Ezen esztendőben a termelési terv - kivéve az 1958-as esztendőt - állandóan emelkedett. 1958-ban a terv visszaesésének oka az volt, hogy az üzem szénelhelyezési lehetősége csökkent. Az Inotai " November 7 " Erőműnek a várpalotai széntermelés növekedése folytán nem volt annyi hidasi szénre szüksége és a Hidasi Magasnyomású Brikettgyár még csak kísérleti termelést végzett és ezért rendszeres szén szolgáltatásra még szüksége nem volt. Sőt, 1958 II. felében a minisztérium rendelkezése értelmében, termelési tervünket csak 99,5 és 100 % között teljesíthettük.

1959-ben viszont, amikor a Magasnyomású Brikettgyárban megindult a tervszerű termelés, a terv újból emelkedett a brikettgyár szükségletének megfelelően és ez folytatódott 1960 és 1961 esztendőben is.

1962. esztendőben újból lemaradás volt. Az eredeti szakmai tervünk 280650 tonnát tett ki, amihez mérten tervteljesítésünk 88,4 %-os volt. A lemaradás oka az, hogy a működő bánya szénvagyonára teljes lefejtés előtt állott, így szénhiány állt elő, mert az

1952 és 1957 évben az új bányák megnyitására az üzemrészéről tett javaslat a minisztériumban elintézését nem nyert.

Ezért járult hozzá a minisztérium a II. negyedévtől a negyedéves operatív tervek készítéséhez. Ezek a tervek a szakmai tervnél kisebb széntermelést - éves szinten 265350 t. termelést - irtak elő. Az operatív tervekben feltüntetett szénmennyiség a magasnyomású brikettgyár szénigényét kielégítette.

A minisztérium, látva a bányák szénvagyonának helyzetét, elrendelte a -3-as szint feltárásának és a Déli bányamezők vágatokkal való megkutatásának megkezdését.

Azonban operatív tervünket is csak 93,5 %-ban teljesítettük. Ennek oka az volt, hogy a termelés a működő bányamezők legszélső határában történt, ahol a fejtések telepvastagsága lényegesen csökkent, a termelt szén szennyezettebb volt, a meddőbeágyazások sűrűsödtek és vastagodtak, a bányabeli meddőválogatás lényegesen több műszakot vett el a termeléstől, mint tervezték és nem utolsó sorban ugyancsak a szénmezők peremén történő bányászkodás folytán számtalan vető hátráltatta a termelést.

1963-ban a tervezés során arra számítottunk, hogy az első félévben a -3-as szint feltárása befejezésre nyer és a Déli mezők feltárása oly eredményt mutat, ami lehetővé teszi azt, hogy a II. negyedév végén már onnan is termelhetünk. Így széntermelésünket úgy terveztük meg, hogy az első negyedévben napi 720 tonnát, a II. n.évben 600 tonnát, a III. n.évben 750 tonnát és a IV. negyedévben 808 tonnát termelünk naponta. Elgondolásunk azonban csak részben valósult meg. A -3-as szint feltárása határidőre befejeződött, de

a Déli bányamezők kutatása oly eredményt mutatott, hogy ott további bányamunkáknak nincsen reális alapja. A széntelepek oly képet mutattak, hogy a minisztérium a Déli mezők további feltárását azonnali hatálylallyal beszüntette, az ottani fejtést leállította és tudomásul vette, hogy a -3-as szinttel megnőtt működő bányából a brikettgyár igényét a hidasi szénből kielégítő napi 600 tonnát termeljük. / A magasanomású brikettgyár a többi szükséges szenét Várpalotáról vásárolja. / A bánya szakmai tervét nem módosították, így a terv csupán 89 %-ban volt teljesíthető.

Ugyanakkor a minisztérium részéről történt részletes bányaszemle és az üzemvezetőség részéről 5 alternatívában beterjesztett tanulmány alapján a minisztérium műszaki főosztálya arra az elhatározásra jutott, hogy üzemünkénél minden további feltárást, beruházást beszüntet, jövőbeni termelésünket a brikettgyár minimális hidasi szénszükségletének megfelelően napi 600 tonnában határozta meg. Ezzel a széntermeléssel feltárt szénvagyonunk csupán 1964, 1965, 1966-os esztendőkre elegendő, úgyhogy 1967-ben már csupán 4 hónapig termelünk napi 400 tonnás termeléssel.

Az 1964. esztendői tervet már ezen elvek alapján készítettük el és azt 102,2 %-ra teljesítettük.

Ezzel az 1946-ban oly nagy reményekkel tele indulás után a bánya utolsó napjaihoz közeledik. 1965. évi minisztériumi dokumentáció - mint azt annak idején az üzemmel már közölték - napi termelési tervünk 600 tonnában lett megadva. Ezt a tervet az üzem előreláthatólag teljesíteni fogja, közben azonban folytatja a felhagyott vágatokból az anyagmentést és készül az üzem teljes beszüntetésére.

4. TERMELEÉS JÖVESZTÉS MÓDJA SZERINT ÉS A TERMELEÉS
ARÁNYÁNAK MEGOSZLÁSA.

év	front- fejtés	Kamra- fejt.	Össz. fejt.	Szén- előv.	Pro- duk- tiv	Fenn- tart.	Össze- sen.
----	------------------	-----------------	----------------	----------------	---------------------	----------------	----------------

a./ Termelés:

1950. VII.1- től	-	3390	3390	10917	14307	-	14307
1951.	-	25653	23653	21680	45333	282	45615
1952.	51224	68366	119590	59949	179539	11336	190875
1953.	63000	81596	144596	84241	228837	19593	248430
1954.	14150	198488	212638	63157	275795	8675	284470
1955.	6900	232033	238933	36009	274942	7512	282454
1956.	13282	213282	226564	21255	247815	6089	254036
1957.	20578	176934	197512	27819	225331	10821	236152
1958.	101063	157812	258877	17860	276737	2749	279486
1959.	120271	103726	223997	19840	243837	998	244835
1960.	199550	53847	253397	27404	280801	2749	283548
1961.	235643	23149	258792	28845	287637	2117	289754
1962.	220214	-	220214	25952	246166	1992	248158
1963.	167512	-	167512	25493	193005	2482	195487
1964.	142371	29804	172175	16617	188792	1916	190788

b./ Megoszlási arány:

1950.VII. 1-től	-	23,7	23,7	76,3	100.-	-	100.-
1951.	-	51,9	51,9	47,5	99,4	0,6	100.-
1952.	26,9	35,8	62,7	31,4	94,1	5,9	100.-
1953.	25,4	32,8	58,2	33,9	92,1	7,9	100.-
1954.	4,9	69,8	74,7	22,2	96,9	3,1	100.-
1955.	2,4	82,2	84,6	12,7	97,3	2,7	100.-
1956.	5,2	84.-	89,2	8,4	97,6	2,4	100.-
1957.	8,7	74,9	83,6	11,8	95,4	4,6	100.-
1958.	36,2	56,4	92,6	6,4	99.-	1.-	100.-

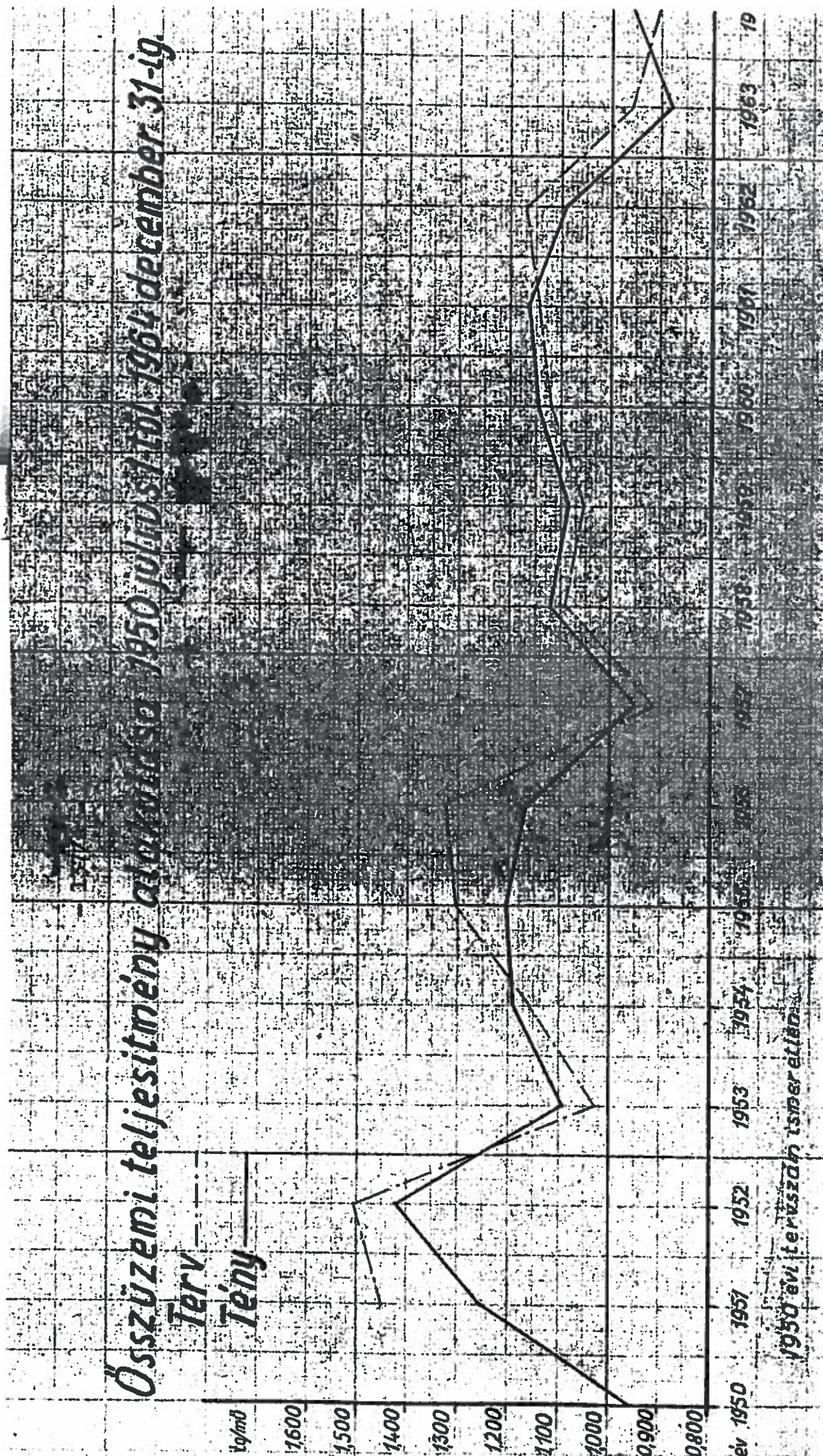
Összüzemi teljesítmény alakulása 1950 júliusától 1964 december 31-ig.

Terv ---
Tény —

kg/m³
1600
1500
1400
1300
1200
1100
1000
900
800

év 1950 1951 1952 1953 1954 1955 1957 1958 1959 1960 1961 1962 1963 19

1950 évi térszám ismeretlen

Év	Front- fejtés	Kamra- fejt.	Össz. fejt.	Szén- előv.	Produk- tiv.	Fenn- tart.	Össze- sen.
1959.	49,2	42,3	91,5	8,1	99,6	0,4	100.-
1960.	70,4	19.-	89,4	9,6	99.-	1.-	100.-
1961.	81,3	8.-	89,3	10.-	99,3	0,7	100.-
1962.	88,7	-	88,7	10,5	99,2	0,8	100.-
1963.	85,7	-	85,7	13.-	98,7	1,3	100.-
1964.	74,6	15,6	90,2	8,7	98,9	1,1	100.-

A bányában a termelés megkezdésekor és 1951-ben is nagyrészt szénelővájásból származott, miután ez időszak még csak fejtések előkészítését szolgálta. A fejtés is még nem a korszerű frontfejtés, hanem kamrafejtés volt. 1952-ben frontfejtés is megindult üzemünkönél, ami azonban még csak 1/4-ét tette a termelésnek. A fejtések előkészítését és a további feltárásokat szolgáló kihajtások növekedését az elővájásból származó termelésnövekedés igazolja. 1954-ben a frontfejtési termelés visszaesik és 1955-ben további csökkenést mutat. Magyarázata az, hogy a fejtett telepek elmeredekülése folytán a biztonságosabb termelés érdekében kamrafejtésekre térünk vissza. / Meredek fejtések jövővesztésének technológiáját hidasi viszonylatban 1956-ban dolgozták ki. / 1954 és 1955-ben rohamosan csökkent az elővájásból származó szén. Ennek oka - mint már szénvagyonnál is megemlítettük - az volt, hogy a teljesítmény növelése és a termelés fokozása érdekében a feltárt vágatok kihajtását a minimumra kellett csökkenteni, csupán fejtések előkészítésére kellett szorítkoznunk. 1956-ban csak az első 10 hónapban termelt a bánya, az ellenforradalom miatt. A frontfejtési szén csekély mértékben nő - a meredek fejtésű frontfejtések fejtési technológiája akkor állt kidolgozás alatt-, a szénelővájás termelés tovább csök-

kent ugyancsak a nagyobb teljesítmény érdekében. 1957. esztendőben a bánya állapotán kívántunk javítani. Ez látszik az elővájási és fenntartási szén növekedésén. A frontfejtésből származó szén - bár kis mértékben - de emelkedett. 1958-ból a meredek frontfejtések jövenztésére készített új technológia bevezetésével a frontfejtési termelés növekszik, ami magával hozza a kamrafejtés csökkenését. Ujból csökken azonban a szénelővájásból származó szén, miután a működő bányarészben a további feltárásra a lehetőség csökken. 1959, 1960 és 1961-ben a frontfejtésből termelt szén aránylag fokozott emelkedést, ezzel kapcsolatban a kamrafejtési szén aránya ugyanolyan méretű csökkenést mutat. Az elővájásból származó szén növekedésének magyarázata az újabb és újabb - rövid élettartamú - frontfejtések munkahelyének előkészítése végett. 1962-ben és 1963-ban kamrafejtéssel nem termeltünk. 1964-ben a fejtések egy része oly nagy mértékben meredekült el, hogy ott frontszerűleg fejteni nem tudtunk és a kamrafejtés újból megindult.

5. K I H A J T Á S O K .

Év	Összes kihajtás fm.	Ebből szénben	Ebből meddőben
1950 VII. 1-től	2379	2018	351
1951.	2863	2394	469
1952.	4000	2866	1134
1953.	11065	9573	1492
1954.	9558	8302	1256
1955.	5819	4907	912
1956.	3837	3508	329

Év	Összes kihajtás fm.	E b b ő l	
		szénben	meddőben
1957.	5670	4146	1524
1958.	4795	3115	1680
1959.	5129	3872	1757
1960.	7054	5315	1739
1961.	6288	4866	1422
1962.	6962	5282	1680
1963.	7239	5414	1825
1964.	4262	3363	899

E táblázat igazolja azt, hogy meddőkihajtásunk 1953 és 1956 között több mint egy negyed részére csökkent le a jobb és nagyobb teljesítmények és nagyobb széntermelés érdekében. 1957-ben és a következő esztendőben a szükséges feltérési munkák a meddőkihajtást újból az 1956 évinek 5 és 6-szorosára emelte meg. A szénelővájási kihajtás hullámozása az új fejtések elkészítésével van összefüggésben.

1954. december 31-én az összes nyitott vágathoz 6663 folyóméter. Ebből fővágat 4563 méter, segédvágat 2100 méter.

6. KORSZERŰEN BIZTOSÍTOTT VÁGATOK.

Üzemünknel korszerű biztosítás már 1950 előtt az I.sz. lejtakna építésénél megkezdődött. Ez a biztosító eszköz a téglá volt egyedül 1953-ig. 1953-ban - mikor a téglá már nem bírta a nagy nyomást - a téglá mellett betonidomkövel is kezdtük fővágatainkat biztosítani és átbiztosítottuk betonidomkövel az erős nyomásnak kitett fővágatokat is. Vasbiztosító szer-

kezetet - MOLL-vasat - először 1954-ben használtunk. 1957-től a betonidomkő és vas MOLL mellett TH-val, 1958-tól vasbetonszerkezetekkel, 1959-től vastrapézzal is végeztünk korszerű kihajtást, ill. biztosítottuk át a szükségnek megfelelően a már kihajtott és fával biztosított vágatainkat.

1964. december 31-én az összes nyitott vágat 6663 folyóméter. Ebből korszerűen biztosítva: TH-val 2882 fm, Moll-lal 284 fm., egyéb vasszerkezettel 65 fm., vasbetonszerkezettel 241 fm., betonidomkővel 1274 fm., téglával 259 fm., összesen: 5005 folyóméter. A korszerű vágathajtás aránya: 75,1 %.

7. ÁTLAGKALÓRIA ÉS ÁTLAGÁRA.

	átlagkalória			átlagár		
	terv	tény	%	terv	tény	%
1950 VII.hó						
1-től	1850	1850	100.-	46,40	46,40	100.-
1951.	1850	1850	100.-	46,40	46,40	100.-
1952.	1850	1904	102,9	46,40	46,40	100.-
1953.	1850	1929	104,3	46,40	46,40	100.-
1954.	1913	1918	100,3	29,30	35,44	130.-
1955.	2003	1846	92,1	29.-	27,78	95,8
1956.	1947	1897	97,4	30.-	28,89	96,3
1957.	1908	1969	103,2	29.-	30,33	104,6
1958.	1980	2004	101,2	30,75	30,88	100,4
1959.	2043	2038	99,8	173,46	167,18	96,4
1960.	2009	1934	96,3	154,12	144,63	93,8
1961.	1940	1928	99,4	142,59	146.-	102,4
1962.	1934	1874	96,9	145.-	136,70	94,3
1963.	1872	1866	99,7	135,74	127,31	93,8
1964.	1901	1970	103,7	130,68	140,23	107,3

Az átlagkalória alakulásánál 1953-ig a tervezett kalória az iránykalória volt és ugyanúgy a tervezett átlagár az irányárral volt azonos. A tényszámoknál 1953-tól a tényleges átlagkalória mellett azonban még a változatlan átlagárat tartotta nyilván a statisztika. 1954-től kezdve az átlagos kalória és átlagár terv és tényszáma a termelt kalória mennyiségétől függött. A hamuszázalék és fajlagos hamu, mint az átlagár egyik meghatározója csak 1959-től - a szénár újabb rendezésének idejétől - van figyelembe véve. Üzemünkénél a tényleges átlagkalória és tényleges átlagár ingadozása elsősorban a fejtett telepektől függött, mire az is kihatással volt, hogy a fejtett telep a bányüzem határvonalán, vagy a belsőbb területen feküdt.

8. TELJESÍTMÉNYEK tonna/műszak.

Év	Front-	Kamra-	Össz.	Elő- vájás	Pro- duktív	Föld- alatti	ü z e m i terv	tény	%
1950. VII.1- től	-	1,833	1,833	1,615	1,662	1,126	-	0,960	-
1951.	-	2,649	2,649	2,110	2,200	1,629	1,450	1,255	86,6
1952.	-	-	3,941	1,563	2,613	1,775	1,505	1,422	94,5
1953.	3,365	3,038	3,172	2,471	2,872	1,557	1,027	1,095	106,6
1954.	3,872	3,097	3,134	2,233	2,872	1,591	1,158	1,190	102,8
1955.	2,749	2,961	2,955	2,026	2,787	1,637	1,303	1,208	92,7
1956.	3,008	3,035	3,034	1,978	2,901	1,797	1,324	1,167	88,3
1957.	2,891	2,851	2,855	1,830	1,670	1,260	0,914	0,950	103,
1958.	3,433	3,133	3,244	1,980	3,116	1,469	1,092	1,121	102,
1959.	3,340	3,044	3,196	1,901	3,040	1,422	1,052	1,086	103,
1960.	3,500	3,115	3,410	1,933	3,174	1,509	1,120	1,144	102,
1961.	3,646	3,357	3,616	1,776	3,277	1,530	1,144	1,167	102,
1962.	3,277	-	3,277	1,776	2,923	1,434	1,170	1,092	93,
1963.	2,842	-	2,842	1,427	2,513	1,127	0,957	0,879	91,
1964.	2,895	2,897	2,895	1,284	2,607	1,221	0,900	0,958	106,

A teljesítmények alakulásánál csupán a földalatti és összüzemi teljesítmény alakulását kívánjuk pár szóval megmagyarázni. A front és kamrafejtési, valamint az elővájási teljesítményt úgy kell fogadnunk, mint ami a teleptől, annak vastagságától, dőlésétől szennyezettségétől, továbbá ezenkívül még az elővájásnál a szelvény méretétől és a biztosítás módjától függött. Ez hozza magával a fejtési és produktív teljesítmény alakulását. A földalatti teljesítménynél már figyelembe kell venni a fenntartás nagyságát, a szállítási hosszat és az egyéb földalatti munkák mennyiségét is. Ennek következménye az, első esztendőnk magas földalatti teljesítménye, mikor termelési szállítás hossza a földalatt csekély volt, a fenntartás csak a legszűkebbre korlátozódott és az egyéb földalatti - TMK - műszaki száma is elenyésző volt. Az összüzemi teljesítményél ugyan az a helyzet, - mert a teljesítmény romlásának egyik oka a földalatti teljesítmény romlása, a másik ok meg az, hogy fokozottabb termelést a külszíni munkahelyek felfejlesztése nélkül elérni nem lehetett.

9. TERMELÉSI ÉRTÉK.

Év	Szén- érték	Ipari szolg.	Ipari term.		Ép.ip.		Felj.term.érték		
			terv	tény	terv	tény	terv	tény	%
1950.									
VII.1.- től	-	-	-	-	-	-	-	1249	-
1951.	-	-	-	-	-	-	10879	5132	47,2
1952.	-	-	-	-	-	-	11030	11964	108,5
1953.	-	-	-	-	-	-	17744	14727	83,-
1954.	13133	518	13206	13651	3293	3051	16499	16702	101,8
1955.	7799	399	9346	8198	2804	2026	12150	10224	84,1
1956.	7288	408	9104	7696	517	1347	9621	9043	94,-
1957.	7075	902	7006	7977	891	1173	7897	9150	115,9
1958.	8535	519	8863	9104	2500	2301	11163	11405	102,2
1959.	40296	1148	42607	41444	4500	5980	47167	47424	105,-
1960.	40561	730	43859	21291	2788	3010	46647	44301	95,-
1961.	41858	1286	41249	43144	5377	6925	46626	50069	107,4
1962.	33507	1784	41861	35391	10398	10538	52259	45829	87,7
1963.	24496	2132	30575	26628	5511	8204	36086	34832	96,5
1964.	26317	1844	24800	28161	3900	1986	28700	30147	105,-

A fenti táblázat első 4 esztendei adatai hiányosak, miután akkor a hidasi üzem a Nagymányoki Szénbánya Vállalathoz tartozott és a könyvelési adatok a vállalat megszűnésekor a Komlói Szénbányászati Tröszthez kerültek, honnan ezek már be nem szerezhethők. Csupán a teljes termelési értékadatok szerepelnek üzemünk kimutatásaiban. Ezen időt teljes széntermelési terv és tényeszámája változatlan áron volt elszámolva. A további esztendőkből a táblázat összehasonlítására a szénár kevés lehetőséget nyújt az árak változása következtében. A kimutatás csak azt a célt szolgálja, hogy egyes években az ipari és építőipari termelési érték terv és tényeszámája között milyen eltérések mutatkoznak.

10. LÉTSZÁM ALAKULÁSA.
/ kimutatás a 145. oldalon./

1950. év tervadatai ismeretlenek. A bányauzem létszámát a tervek határozták meg, melytől az eltérést a plusz-minusz irányban eltérő termelés, terven kívüli egyéb ipari és építőipari tevékenység szabta meg.

A bányauzem első éveiben, mikor a Mecseki / nagymányoki / Szénbánya Vállalathoz tartozott a bánya, igen nagy volt a létszámvándorlás. Ennek oka az, hogy a liasz bányák - Komló, Szászvár - létszámhiánnyal küzdöttek, s ezt a létszámhiányt a Hidasi Bányauzem dolgozóival kívánták pótolni, miután itt a létszám elegendő volt. Még abban az esetben is elvették létszámunkat, ha ez a hidasi termelés rovására ment. Attól az időtől, mikor a Várpalotai Szénbányászati Tröszthez tartoztunk, a vándorlás Hidason elenyészővé vált, s az is ami volt, leginkább az üzem létszámcsökkenése hozta magával.

L é t s z á m a l a k u l á s a. BANYA

Év.	Ipari munkás		Ép. ip. munkás		Összes munkás		Alkalmaz.	
	Terv	Tény	Terv	Tény	Terv	Tény	Terv	Tény
1950.	-	75	30	120	-	195	-	12
1951.	290	114	49	78	359	192	32	24
1952.	485	533	94	16	546	627	59	65
1953.	836	821	39	80	875	901	68	73
1954.	833	844	86	81	919	925	124	125
1955.	831	846	54	49	885	895	110	107
1956.	829	863	13	51	842	914	-	-
1957.	959	945	25	40	985	985	105	104
1958.	919	937	70	52	989	989	109	109
1959.	847	850	66	63	913	913	109	108
1960.	938	926	47	40	985	966	120	120
1961.	939	939	76	69	1015	1008	124	122
1962.	912	864	89	121	1001	985	124	124
1963.	874	857	58	83	932	940	131	130
1964.	767	778	44 ^b	26	811	804	131	129

f o l y t a t á s.

Év.	Ipari tanuló		Fiatalkoru.		Diák		Összesen.	
	Terv	Tény	Terv	Tény	Terv	Tény	Terv	Tény
1950.	-	-	-	-	-	-	-	207
1951.	2	-	-	-	-	-	373	216
1952.	3	6	-	-	-	-	608	688
1953.	20	8	-	-	-	-	963	982
1954.	2	3	-	-	-	-	1045	1053
1955.	9	-	-	-	-	-	1004	1002
1956.	-	-	-	-	-	-	936	1008
1957.	5	7	-	-	-	-	1095	1096
1958.	-	-	-	-	-	-	1098	1098
1959.	7	6	-	-	-	-	1029	1027
1960.	15	14	3	8	-	2	1123	1109
1961.	9	6	10	9	-	4	1158	1149
1962.	3	3	10	7	-	4	1138	1123
1963.	2	2	10	9	-	2	1076	1083
1964.	1	2	10	9	-	3	953	947

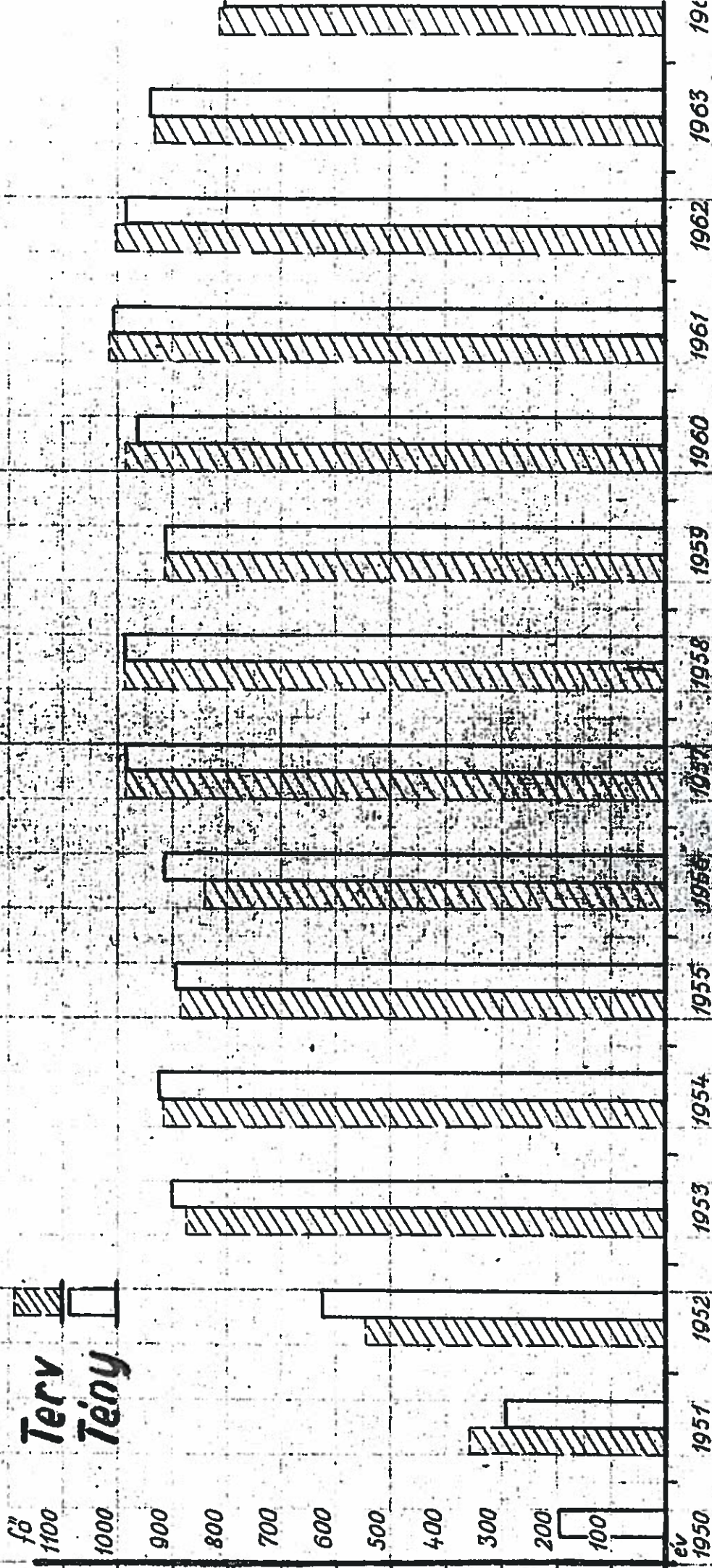
-145/a-

Munkások létszámának alakulása 1950 július 1-től 1964 december 31-ig.

fő

Terv

Tény

1950 évi tervszám ismeretlen.

11. HIDAS BÁNYAÜZEM DOLGOZÓINAK MEGOSZLÁSA LAKÓHELY SZERINT 1964. JUNIUS 1-I FELMÉRÉS ALAPJÁN.

/ Kimutatás a 147. oldalon /.

A táblázat munkakör és lakóhely szerint mutatja ki üzemünk összes dolgozóját. A kimutatás szemléltetően igazolja azt, hogy dolgozóinknak csupán 50 %-a a hidasi, a többi dolgozó más községből jár át Hidasra dolgozni. 1953. II. felétől a vidéki dolgozóink utaztatásáról az üzem gondoskodik. A vidéki dolgozók mintegy 95 %-át autóbuszokon szállítjuk, lakóhelyükről a munkába és vissza, 5 %-a a vidéki dolgozóknak az, aki vonaton jár be dolgozni. Ezek a vasúti állomásról ugyancsak autóbusszal jönnek a bányához. 1953. II. féléve előtt a vidéki dolgozók vonaton, gyalog, kerékpáron jártak be üzemünkhöz.

12. BALESETEK ALAKULÁSA.

	Üzemi baleset száma	Ebből 1-3 na- pos	halá- los	Összes ki- esett mun- kanapok száma	Balese- ti gya- korisági mutató.
1950. VII.1.- től	50	1	-	-	198,1
1951.	42	-	1	-	61,9
1952.	198	-	5	-	119,1
1953.	187	-	1	-	83,1
1954.	101	35	-	-	38,3
1955.	247	52	3	3063	79,-
1956.	231	69	-	2250	69,7
1957.	214	50	-	2416	61,8
1958.	236	45	1	3168	71,5
1959.	146	19	-	2051	47,4
1960.	257	54	-	4466	69,5
1961.	263	85	1	4883	58,7
1962.	258	94	-	2857	56,1
1963.	302	146	-	3234	55,5
1964.	283	147	-	2657	55,8

Hidas bányászati dolgozóinak megoszlása lakóhely szerint
1964. június 1.-i felmérés alapján.

Lakóhely	Munkás	Műszaki	Adminisztr.	Kisegítő	Együtt
Hidas	391	41	13	13	472
Aparhant	2	-	-	-	2
Baja	1	-	-	-	1
Bátaapáti	2	-	-	-	2
Bátaszék	4	-	-	-	4
Bogyiszló	1	-	-	-	1
Bonyhád	100	5	7	3	116
Cikó	117	3	1	-	122
Duzs	1	-	-	-	1
Kakasd	4	1	-	-	5
Kalaznó	4	-	-	-	4
Kismányok	35	1	-	4	39
Majos	17	-	-	2	19
Máza	2	-	-	-	2
Mórággy	1	-	-	-	1
Nepseknádasd	80	-	-	2	82
Nagymányok	22	4	3	3	32
Óbánya	9	-	-	-	9
Ófalu	12	1	-	-	13
Paks	1	-	-	-	1
Palatinóca	1	-	-	-	1
Szászvár	1	-	-	-	1
Szokszárd	1	-	-	-	1
Tevel	2	-	-	-	2
Váralja	8	2	-	-	8
Zomba	3	-	-	-	3

HALÁLOS BALESETEK:

Dátum	Név	Beoszt.	Baleset oka
1951. I.16.	Tatár András	s.vájár	szénomlás
1952.III.14.	Biró Vilmos	s.vájár	állomási rakodó körbukta- tó fejét össze- nyomta.
1952.III.31.	Schlitt Henrik	vájár	áramítás
1952.IX. 19.	Balogh Samu	csillés	lejtősaknában a csille visszaszaladt
1952. X. 13.	Gruber János	vájár	szénomlás
	Lócsér József	csillés	szénomlás
1953. VI. 1.	Heil Erzsébet	gépkezelő	kaparó össze- ugrott.
1955. II.12.	Illés Boldizsár	csillés	ereszkei fás- kocsi elfutott
1955.III. 8.	Müller Henrik XXI.	vájár	szénomlás
	Amrein Antal I.	vájár	szénomlás
1958.III.16.	Fazekas Lázár	csillés	csille a fe- jét össze- nyomta.
1961.VI. 19.	Müller György	vájár	áramítás.

Emlékük élni fog !

A megtört baleseti mutató 55. Ehhez viszonyítva - különösen az első években - a balesetek száma igen magas volt. Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy dolgozóink nagy részben a mezőgazdaságból jöttek a bányához és a bányafegyelem körükben, különösen az első időkben nehezen volt megvalósítható. Ez a mutató a baleseti oktatások rendszeres tartásával csökkent és az utolsó 4 évben közel járt a megtört balesetek mutatójához.

A halálos balesetek száma a bányá 14,5 éves működése alatt 12 fő volt. A legszomorubb évünk 1952-es esztendő volt, mikor a halálos balesetek száma 5-öt tett ki. A második sorban az 1955-ös esztendő, mikor 3 fő halt meg sérülés következtében üzemünkénél.

Ezenkívül volt még egy halálos szerencsétlenség E h r e t János vájárt műszakra menet közben a betonúton kerékpáron villám sújtotta agyon.

13. Ö N K Ö L T S É G .

Év	Terv	Tény	%	Jegyzet
1950 VII.1.-től	.	88,77	.	tervezám ismeretlen
1951.	66	82,97	125,7	
1952.	75,98	74,29	97,8	
1953.	100,44	99,74	99,3	
1954.	105,48	106,64	101,1	
1955.	119,15	119,78	100,4	
1956.	117,81	108,96	92,5	az ellenforradalom miatt csak a I-III.n.év adatai vannak figyelembe véve.
1957.	182,63	171,71	94,-	
1958.	153,19	146,72	96,3	
1959.	208,90	200,75	96,1	
1960.	201,84	202,60	100,4	
1961.	204,78	206,52	108,8	
1962.	206,68	225,74	109,2	
1963.	275,80	287,28	104,2	
1964.	292,51	286,63	98,-	

Az önköltség terv- és tényszámát figyelembe véve három időszakot találunk a táblázat vizsgálatakor.

Az első 1956-ban, a második 1958-ban fejeződött be és a harmadik időszak még tart. Az egyes időszakok között mutatkozó ugrások az anyag ára és bérköltsége / átlagbérek / növekedésével állnak összefüggésben. Kihatással van az önköltségre természetesen a termelés mennyiségének alakulása. A változó és változatlan költség alakulása a kihajtások és főleg a meddőbe kihajtott vágathossz szaporulata és a biztosítás módjának változása / korszerű fás biztosítás /, továbbá a földalatti szállítási hossz növekedése. Az 1963. és 1964. évi önköltség alakulásánál erősen meglátszik az anyagárak emelése.

1956-ban csak az első, harmadik negyedévi terv és tényönköltség szerepel táblázatunkon, miután a IV.n.évben termelés csak októberben volt, mivel szemben a költség - különösen bérköltség - ezidő alatt is jelentkezett. Így a terv és tényszám között irreális eltérés mutatkozna, ha a kimutatásban ezt az időszakot is figyelembe vennénk.

14. ÁTLAGBÉREK ALAKULÁSA.

1950-től 1964. év végéig az átlagbérek nagy változáson mentek át. Ennek oka egyrészt az első években az árak emelkedésével kapcsolatos béremelések voltak, a későbbi időszakokban az életszínvonal emelését szolgáló tervszerű bérfejlesztés hozta magával az átlagbérek növekedését. Miután az egymás mellé írt bérszámok semmit nem mutatnának a fejlődés tekintetében, ezért a kimutatás alkészítését mellőztük, mivel a bérfejlesztés százalékos növekedése csak akkor mutatna képet, ha az árak ez időszak alatti emelkedésének százalékát is figyelembe vennénk.

Tanulmányunk befejezéseként meg kell említeni az üzem munkásgárdáját,. Dolgozóinkat becsületes helytállásukért, szorgalmukért, fáradtságos munkájukért csak elismerés és megbecsülés illeti. Ők voltak a tervek megvalósítói, a haladás, a fejlődés valóraváltói, a műszaki vezetés elképzelésének megvalósítói.

A fizikai és szellemi dolgozók összefogása tudta csak valóra váltani a sok, nem várt akadály leküzdésével üzemünk feszített terveit, s ha ez többször nem is sikerült, nem az új hibájuk, felületességük, vagy gondatlanságuk okozta a lemaradást.

Fájó szívvel gondolnak arra, hogy Hidason végzett becsületes munkájuk végefelé közeleg és a bánya - mibe munkájukkal szívüket, lelküket ölték bele - 2 év múlva bezár.

Tudjuk azonban azt is, hogy hazánk, a szocialista Magyarország, a bánya bezáráskor nem hagyja magára a bánya dolgozóit. További megélhetésüket biztosítja és képességüknek megfelelő munkahelyen helyezi el őket, vagy a közeli bányákban, vagy az ipar más területén.

A fizikai dolgozók névsorát azok nagy száma miatt tanulmányunkba felvenni nem tudjuk. A szellemi dolgozók névsorát, műszaki és adminisztratív állománycsoportban 1964. december 31-i állapot szerint az alábbi kimutatásban örökitjük meg.

Sorszám	N é v	Beosztás

MŰSZAKI ÁLLOMÁNY:		
1.	Berger Béla	diszpécser
2.	Biszak Márton	lőmester
3.	Czeglédi Antal	lőmester

Sorszám	N é v	Beosztás
4.	Deák Ferenc	építés vezető
5.	Eibeck József	földalatti lakatos részlegvezető
6.	Fábián András	körletvezető
7.	Fessel Tibor	bányamérnök, üzemvezető
8.	Fritz József	földalatti felvigyázó
9.	Füzesi Pál	beruházási vezető
10.	Gergely Gellért	diszpócer
11.	Hartmann Béla	munkaügyi vez.
12.	Herendi Zoltán	légvez. felvigyázó
13.	János István	földalatti felvigyázó
14.	Jäger János	körletvezető
15.	Juhász János	földalatti felvigyázó
16.	Jung Konrád	lómester
17.	Kaiser Sándor	földalatti villamos részlegves.
18.	Kapeller Henrik	földalatti felvigyázó
19.	Kapos Ferenc	elektrómérnök gépészeti vezető
20.	Körösi Béla	lómester
21.	Kránicz Zoltán	bányamérnök, műsz. cs. v.
22.	Kulcsár István	balesetelh. megb.
23.	Küster Henrik	külszíni felvigyázó
24.	Lakatos Lajos	időelemző
25.	László József	időelemző
26.	Loósz János	aknász
27.	Lovász Béla	aknász
28.	Mátyás István	lómester
29.	Mischl René	földalatti felvigyázó
30.	Molnár Tibor	tervelőadó
31.	Móricz István	diszpócer
32.	Dr. Murányi Imre	terv stat. vez.
33.	Mühl Jákab	lómester
34.	Orosz Lajos	műszaki rajzoló

Sorszám	N é v	Beosztás
35.	Örményi Miklós	aknász
36.	Paplauer János	márnökség vezető
37.	Paul János	aknász
38.	Pártai Mihály	fatelepe vez.
39.	Pásztor Gyula	bányamérnök főmérnök
40.	Percz János	aknász
41.	Pék Imre	bányamérő
42.	Péter János	aknász
43.	Radics Péter	gép. főművezető
44.	Rudnyánszky László	állóeszk.nyilvántartó
45.	Sasvári Nándor	bányamester
46.	Sági Mihály	lómester
47.	Sáska László	vegyész, MEO. vezető
48.	Somogyi István	gép. művezető
49.	Schauermann Henrik	körletvezető
50.	Szabó Miklós	állóeszk.nyilvántartó
51.	Szöke József	aknász
52.	Takács Imre	aknász
53.	Till János	anyagszáll.felv.
54.	Tórau János	földalatti felvigyázó
55.	Weitner József	földalatti felvigyázó

ADMINISZTRATÍV ÁLLOMÁNY:

1.	Ács Ernő	számviteli főelőadó
2.	Berényi Lászlóné	üzemi belső ellenőr
3.	Berger Béláné	SZTK. ügyintéző
4.	Bék Ferencné	bérekszámoló
5.	Bék Mihály	oktatási felelős
6.	Földes József	számlaellenőr
7.	Füzesi Pálné	anyagkönyvelő
8.	özv. Gál Lajosné	bérekszámoló

Sorszám	N é v	Beosztás
9.	Glöckler Ferenc	anyaggazdálkodási vez.
10.	Guttyán Vilmos	béreلسzámolás vezető
11.	Klausz Lőrinc	vezetőkönyvelő
12.	Láng Erzsébet	titkárnő
13.	Lehel István	anyagátvevő
14.	Losoncz József	számviteli főelőadó
15.	Lovász Júlia	gépíró
16.	Iugosi László	aknairnok
17.	Máy Teréz	könyvelő
18.	Müller Anna	béreلسzámoló
19.	Olaj Ráfael	számlaellenőr
20.	Pitz Henrik	raktárvezető
21.	Rudnyánszky Lászlóné	munkakönyv nyilvánt.
22.	Rücz László	béreلسzámoló
23.	Sándor Szilvia	könyvelő
24.	Simó Ferencné	könyvelő
25.	Szabó Lajos	anyagbeszerző
26.	Szöke Gáborné	munkásellátási előadó
27.	Takács István	személyzeti vezető
28.	Váci Miklós	anyagkönyvelő

Párttitkár: Juhász Mihály

ÜB. elnök : Reisz István

B E F E J E Z É S .

" D o l g o z n i csak pontosan, szépen,
Ahogy' a csillag megy az égen
Ugy érdeemes. "

J E G Y Z E T.

1. Művelődési Tájékoztató 1965. januári szám 34. lap.
2. Eredeti példány a Széchenyi Könyvtár Kézirattárában Budapesten.
3. A cikk megjelent az 1929. évi Gotthold Kalendar-ben. Másolata a Hidasi Evangélikus Lelkészi Hivatal levéltárában és a Községi Tanács Irattárában.
4. Másolata a Hidasi Evangélikus Lelkészi Hivatal levéltárában és a Községi Tanács Irattárában.
5. Másolata a Hidasi Evangélikus Lelkészi Hivatal levéltárában és a Községi Tanács Irattárában.
6. Másolata a Községi Tanács Irattárában.
7. Másolata a Szerzőnél és a Községi Tanács Irattárában.
8. Másolata a Szerzőnél és a Községi Tanács Irattárában.
9. Schüll Lajos: idézett mű 1. lap.
10. Új Magyar Lexikon. 1. Kötet. Budapest 1961.
11. Múzeumi leltári jelzete 309. K. IV.
12. Várady Ferenc: Baranya múltja és jelene. 1896. II. kötet 175. lap. - A kőbaltát a Pécsi Állami Levéltárban őrzött "Krisztics Kartoték" és Wosinszky Már: Tolna vármegye az őskortól a honfoglalásig című könyve /184. lap/ is említi.
13. Krisztics Kartoték, Thiele J.C.: Das Königreich Ungarn című könyve alapján. Erről az országjáróról Fényes Elek: Magyarország mostani állapotáról című könyvében is ír. Mejjg. Pest 1836.
14. Dombay János: Kőrézkori és kora-vaskori település nyomai a Pécsvárad Aranyhegyen. Pécs, 1958.
15. Várady: idézett mű I. kötet 101. lap.
16. A Pallas Nagy Lexikona. 1895. 10. kötet 339. lap.
17. Szalágyi /Salagius/ István: De statu ecclesiae Pannonice, libri VII. Pécs 1777-1800.
18. Várady: idézett mű II. kötet 111. lap. Ezt az állítást Krisztics is átvette.
19. Vele való személyes beszélgetés alapján.
20. Magyar Nemzeti Múzeum 206. M. IV. jelű betétből.
21. Beck Gyulával való személyes beszélgetés alapján.
22. Schüll: idézett mű, első bekezdése.

23. Aizenpreis: idézett mű, első bekezdés.
24. Knábel-Kövecses Vilmostól.
25. Pápai tizedlajstrom, Ortway I. Zichy okmánytár IV. 439.
26. Haas Mihály: Baranya. Pécs 1845. Megenliti Németh Béla: Baranya vármegye helynevei című, a Pécsi Állami Levéltárban őrzött kéziratos munkája, Krisztics és Várady II. kötet 112. lapján is.
27. Németh Béla: idézett mű 1341. L 238. IV. kötet, Krisztics "császárhídnak" mondja.
28. Krisztics, Thiele alapján.
29. Várady: idézett mű I. kötet 102. lap.
30. Várady: idézett mű II. kötet 272-273. lap.
31. Krisztics: idézett mű. Ezt Várady jegyezte fel, idézett mű II. kötet 280. lap.
32. Németh Béla: idézett mű I. 238.
33. Németh Béla: idézett mű 3766. Zichy Codex IV. 437.
34. Németh Béla: idézett mű 3839. Zichy Codex V. 40.
35. Várady: idézett mű II. kötet 345. lap.
36. Németh Béla: idézett mű 2792. Koller V. 291 lap.
37. Várady: idézett mű II. kötet 409-410. lap.
38. Krisztics: idézett mű. Velics-Kammerer Magyarország török defterek című könyve alapján.
39. Krisztics: idézett mű. Koller: Hist. App. Quinquages. alapján.
40. Krisztics, Velics-Kammerer: idézett műve alapján.
41. Pesthy Frigyes: Helységnévtára 1865. alapján.
42. Németh Béla: idézett mű. Említi Krisztics és a Pesthy Helységnévtár is.
43. Művelődési Tájékoztató 1965. januári szám 67. lap.
44. Conscriptio 2. Pécsi Állami Levéltárban.
45. Krisztics. Országos Levéltár, Conscr. Dic. Tom. III. 1696.
46. Várady: idézett mű, II. kötet 562. lap.
47. Conscriptio 1752-ből. Pécsi Állami Levéltárban.
48. Kogutovicz: A Dunántul és Kisalföld című könyvében.
49. Statisztikai Tudósító. II. éf. 120. szám. 1934.V. 31.
50. Vörös Márton dr.: Pécs-Baranya részvétele az 1848-1849. évi szabadságharcban. Pécs, 1954.
51. Fényes Elek: Magyarország geográfiai szótár. Kriszticsnál is.

52. Törvényszéki Iratok. Pécsi Állami Levéltárban.
53. Népszámlálások hivatalos adatai.
54. Conscriptio 2. a Pécsi Állami Levéltárban.
55. Krisztics: idézett mű. Pesthy Frigyes: Helység Névtára.
- 55/a. Galambos Ferenc: A pécsi jezsuiták működése 1687-1728. Budapest 1942. című könyvéből.
56. Galambos: idézett mű.
57. Református Vegyes Anyakönyv. 1749.
58. Lombos Alfréd: A Magyarhidas Ref. Egyház története.
59. Lombos: idézett mű.
60. Németh Béla: idézett mű.
61. Lombos Alfréd: idézett mű.
62. Lombos Alfréd: idézett mű.
63. Földváry László: Adalékok a Dunamelléki Ev.-Ref. Egyházkerület történetéhez. Budapest, 1898. II. kötet 15-16. lap.
64. Várady: idézett mű II. kötet 559. lap.
65. Lombos Alfréd: idézett mű.
- 65/a. Református Ráday Levéltár, Archivum Agentiale Cobl. agentialis, variae M. kötet 19-20 folio.
66. Lombos Alfréd: idézett mű.
- 66/a. Református Egyházközségi Levéltár, Bonyhád.
67. Református Egyházközségi Levéltár, Bonyhád.
68. - 69. Ref. Egyház, Levéltár iktatott aktái, Bonyhád.
70. Jegyzőkönyvek a Ref. Egyház, Levéltárban, Bonyhádon.
71. Krisztics: idézett mű. Várady alapján II. kötet 289.
72. Református Egyházközség Levéltára Bonyhád.
73. Statisztikai Tudósító. II. évf. 120. szám. 1934.V.31.
74. Bonyhádi Református Gyülekezet Levéltára.
75. Gilicze Sándor ref. esperes leveleiből. Ráday Levéltár 2433/1934.
76. -78. Statisztikai Tudósító. II. évf. 120. sz. 1934.V.31.
79. Bonyhádi Református Gyülekezet Levéltára.
- 80.-83. A Református Ráday Levéltár aktaanyagából.
84. Dr. Gottlob Schuon: Die nordöstliche Schwäbische Türkei. Stuttgart, 1936. 75-77. lap.
85. H. Göttling: Aus Vergangenheit und Gegenwart des deutsch-ungarischen Volkes. Bp. 1930. 66-69. lap.
86. Schmidt János: Német telepések bevándorlása Hessenből Tolna-Bárczma-Somogyba a XVIII. század első felében. Győr, 1939. 58. lap.

87. Payr Sándor: Egyháztörténeti emlékek. 374. lap.
88. Ludwig Lagler: Gedenkschrift zur hundertjährigen Gedächtnisfeier des Gotteshauses der evang. Gemeinde Kis-Mányok am 11-ten Nov. 1888. Bonyhád 1889. 9-10. lap.
89. Németh Béla: i.m. Schöll Lajos: i.m. Weidlein János: Dülönév és településtörténet. 1936. Krisztics: idézett mű; Pesthy Helységnévtár.
90. Várady Ferenc: idézett mű. II. kötet 556. lap.
91. Schöll Lajos: idézett mű 1. lap.
92. Fináczy: idézett mű 382-383. lap.
93. Németh Béla: idézett mű.
94. Schöll Lajos: idézett mű; Németh Béla: idézett mű.
95. Németh Béla: idézett mű; Schöll Lajos: idézett mű; Pesthy Frigyes: Helységnévtár; Az 1959. évi evangélikus templontorony javításakor megta-
látlt iratokból.
96. Lagler: idézett mű: 21. lap.
97. Törvénytörvénykezési iratok a Hidasi Legközelelválasztási perről,
a Pécsi Állami Levéltárban.
98. Schöll Lajos: idézett mű.
99. Rettmann Farkas: idézett mű.
100. Lombos Alfréd: idézett mű.
101. Ref. Egyházközség Levéltára, Bonyhád.
102. Alkalmazottak díjlevelei. Ref. Egyház, Bonyhád.

F O R R Á S É S I R O D A L O M.

Levéltári kutatás:

1. Evangélikus Egyházközség Levéltára, Hidas.
2. Református Egyházközség Levéltára, Hidas.
3. Római Katolikus Egyház Levéltára, Hidas.
4. Református Egyházközség Levéltára, Bonyhád.
5. Római Katolikus Egyház Levéltára, Bonyhád.
6. Állami Levéltár, Pécs.
7. Állami Levéltár, Szekszárd.
8. Magyar Országos Levéltár, Budapest.
9. Evangélikus Egyház Országos Levéltára, Budapest.
10. Református Egyház központi Réday Levéltára, Budapest.

Könyvek:

1. A Pallas Nagy Lexikona, 1895.
2. Új Magyar Lexikon, Budapest, 1961.
3. Művelődési Tájékoztató füzetek.
4. Schöll Lajos: Die evangelische Kirchengemeinde, 1928.
5. Rettmann Farkas: Némethidas és Ráchidas egymáshoz való viszonya és a ráchidasi templomépítés tárgyában, 1954.
6. Aisenpreis Dezső: A Hidasai Evangélikus Egyházközség története, 1900-1949-ig, Hidas, 1950.
7. Kutnyánszky József: Adatok Hidas község történetéhez, 1958.
8. Müller Erzsébet: Hidas község múltjáról, néprajzáról, 1963.
9. Ruppert János: Az 1960. évi népszámlálás, 1963.
10. Várady Ferenc: Baranya múltja és jelene, 1896.
11. Dombay János: Kőrézkori és koravaskori település nyomai a Pécsváradi Aranyhegyen, 1958.
12. Janus Pannonius Múzeum évkönyvei, Pécs.
13. Thiele J.C: Das Königreich Ungarn.
14. Fényes Elek: Magyarország mostani állapota, 1836.
15. Szalágyi /Salagius/ István: De statu ecclesiae Pannonice, 1777.
16. Haas Mihály: Baranya, 1845.
17. Kogutovicz: A Dunántul és a Kisalföld.

18. Dr. Vörös Márton: Pécs-Baranya részvétele az 1848-1849. évi szabadságharcban, 1954.
19. Fényes Elek: Magyarország geográfiai szótára.
20. Galambos Ferenc: A pécsi jezsuiták működése 1687-1728. 1942.
21. Földváry László: Adalékok a Dunamelléki Ev.-Ref. Egyházkerület történetéhez. 1898.
22. Sztatistikai Tudósító.
23. Dr. Gottlob Schuon: Die nordöstliche Schwäbische Türkei, Stuttgart, 1936.
24. H. Göttling: Aus Vergangenheit und Gegenwart des deutsch-ungarischen Volkes, 1930.
25. Schmidt János: Német telepesek bevándorlása Hessenből Tolna-Baranya-Somogyba a XVIII. század első felében. 1939.
26. Payr Sándor: Egyháztörténeti emlékek.
27. Ludwig Lagler: Gedenkschrift zur hundertjährigen Gedächtnissfeier des Gotteshauses der evang. Gemeinde Kis-Mányok, am 11-ten Nov, 1888. Pécs 1898.
28. Kolta János: Baranya. 1958.
29. Brüstle József: Recensio universi cleri diocesis Quinque-Ecclésiensis.
30. Andreozky József: Adalékok Baranyamegye történetéhez a törökök kiűzése utáni időkben. /PME, 1911/.
31. Angyal Pál: Adatok Baranyavármegye társadalmi életéhez a XVIII. sz. elejéről /PME, 1908/.
32. Babics András: A pécsvidéki kőszénbányászat története. 1952.
33. Babics András: Baranya vármegye községei és egyéb lakott helyei. 1904.
34. Gulyás: Baranyavármegye Helységnevtára. 1904.
35. Baranyai Tivadar: Adatok a baranyamegyei rácok történetéhez. 1942.
36. Csánky Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában.
37. Genthon István: Magyarország művészeti emlékei. 1959.
38. Kolta János: Új gazdák Baranyában, 1948.
39. Wosinczky Mór: Tolnavármegye az őskortól a honfoglalásig. 1896.
40. Weidlein János: Elpusztult falvak Tolnában és Baranyában. 1934.
41. Buday D: Az egyke Baranya vármegyében, 1909.
42. Dr. Bodor Antal: Magyarország helyismereti könyvszer-
te, 1944.

43. Nagy Iván: Magyarország családai.
44. Dr. Payr Sándor: A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület története. 1706.-ig.
45. Dr. Božor Antal: A falukutatás vezérfonala, 1935.
46. Mályusz Elemér, dr.: A magyar történetírás új útjainban.
47. Mályusz Elemér, dr.: A helytörténeti kutatás feladatai, 1924.
48. Paplényi Ervin: A magyar nép története. 1954.
49. Hómann Bálint-Szegfü Gyula: A Magyar Nemzet Története.
50. Szántó Imre: A helytörténeti kutatások módszere és feladatai az oktató-nevelő munkában. Bp.1956.

T A R T A L O M J E G Y Z É K.

BEVEZETÉS.	1. oldal
HIDAS KÖZSÉG FEKVÉSE, FÖLDRAJZI MEGHATÁROZÁSA.	4.
KÖZSÉGÜNK LEGRÉGIBB MULTJA.	6.
A RÓMAIAK KORA.	8.
HIDAS KÖZSÉG NEVE, NEVÉNEK VÁLTOZATAI.	11.
A RÓMAI KTÓL A HONFOGLALÁSON KERESZTÜL A TÜRÖKIDÓKIG.	14.
HIDAS TÜRÖKHÓDOLTSÁG IDEJÉN.	16.
HIDAS UJRA VALÓ BENÉPESÜLÉSE A TÜRÖK UTÁN.	18.
A szerbek községünkben való megjelenése és élete.	29. ✓
Községünk szerb lakosságának elfogyása és utolsó nyomai.	21. ✓
Községünk magyar lakossága.	22.
A magyar lakosság a szabadságharc évszámában.	31.
A hidasi haranglopás.	37.
A hidasi magyar reformátusok megmaradt emlékei.	44.
Hidas község német lakossága.	46. ✓
Mikor telepedtek községünkbe németek?	48. ✓
Az evangélikus némettség.	50. ✓
A "Türeلمي Rendelettől" a két hidasi evangélikus gyülekezet önállóságáig.	52.
A két evangélikus gyülekezet önállóságától 1945-ig.	56.
Hidas evangélikus német tanítói 1900-ig.	62. ✓
1900-tól az iskolák államosításáig.	63.
Községünk német református lakossága.	64.
Hidas 1945 előtti német lakosságának jellemzése.	67. ✓
A hidasi némettség a második világháború előtt.	72. ✓
A német lakosság kitelepítése.	73. ✓

Falunk cigány lakossága	74.
Községünkben zsidók is laktak	75.
KÖZSÉGÜNK 1945 ELŐTTI GAZDASÁGI ÉLETE	76.
A HID/SI PÓSTA.	79.
Hidas 1945 előtti életével kapcsolatban írni kellene még.	81.
KÖZSÉGÜNK ÉLETE 1945-TÓL 1965-ig.	
Hidas felszabadulása.	82.
"Az én szülőföldem a bukovinai Istenegite".	84.
A HIDASI BRIKETTGYÁR.	107.
A HIDASI BÁNYA TÖRTÉNETE;	113.
A kapitalizmus kora.	117.
A szocializmus építésének kora.	123.
1. Szervezeti felépítés.	124.
2. Szényagyon.	126.
3. Széntermelés.	129.
4. Termelés jövesztés módja szerint és a termelés bányának megoszlása.	137.
5. Kihajtások.	139.
6. Koraszorúan biztosított vágatok	140.
7. Átlagkalória és átlagára.	141.
8. Fejlesztmények tonna/műszak.	142.
9. Termelési érték.	143.
10. Létszám alakulása.	144.
11. Hidas bányüzem dolgozóinak megoszlása lekóhely szerint 1964. június 1.-i felmérés alapján.	146.
12. Balesetek alakulása.	146.
13. Önköltség.	150.
14. Átlagbérek alakulása	151.
BEFEJEZÉS	156.
JEGYZET	157.
FORRÁS ÉS IRODALOM.	161.
TARTALOMJEGYZÉK.	164.

H 2138

K a r d o s K á l m á n
életrajza

Vászkai és Kardosfalvi Kardos Kálmán született 1839-ben Hidason, Baranya megyében, hol a család már évszázadok óta tekintélyes és fölkarolt birtokos. Atyja Baranyának közszeretetben álló alispánja volt, anyja Landgraf Sarolta bárónő, hírneves német birodalmi család sarja. A gyermek, ki nek már játszi kedvében is mutatkoztak kiemelkedő tehetségei, a gyengéd nevelés mellett lehető leggondosabban képeztetett a szakszerűen vettett meg tanulmányainak alapja, melyre ő később tevékenysége és szorgalma, kitartása és buzgalomával oly fényes tetőt helyezett. Tanulmányait a pécsi főgimnáziumban kezdette meg a Budapesten a kegyesrendieknel végezt be, hol már tizenöt éves korában fényes sikerrel tette le az éretteégi vizsgát. További kiképeztetése végett a bécsi egyetemre ment. Huszonkét éves korában ügyvédi diplomát nyert. Éppen az alkotmányos aera életbelépésével jutván diplomához, tér nyilott előtte a közigazgatási pályán s mint Baranyvármegye II. aljegyzője kezdte meg szereplését.

E tér azonban az év végén fölmerült politikai változások áramlata folytán ismét bezáródván, már mint I. aljegyző az egész tisztikarral együtt lemondott. Munkához szokott lelke s a nemes törekvésektől, buzgalomtól sarkalva, tudományos tapasztalatok gyűjtése végett Ausztriába, Németországba utazott. 1865-ben ismét hidasi birtokán találjuk s még mint alig nagykorú képviselő mandátumot nyert. A pécsváradi kerület országgyűlési képviselőjévé választotta. Kardos Kálmán, amikor az országházba lépett, szereplésével általános elismerést vivott ki. A kiegyezési viták alatt oly megragadó beszédeket tartott, hogy az elismerés babérját tőle senki el nem vitathatt. Büszke volt a kerület reá, mely őt s haza nagyjai közé küldve, saját fiának vallhatta. Szereplése Andrássy Gyula gróf figyelmét is fölkelte, ki elismerésül 1867-ben őt is azok közé emelte, kiket a koronázás alkalmával őfelsége aransarkantyas vitézekké ltött. 1868-ben Baranyvármegyében az összes kormánypárti képviselőjelöltek megbukván, Kardos Kálmán sem tarthatta meg mandátumát. Ekkor választották meg s mohácsi járás főszolgabírójává. Hogy itt rövid idő alatt mennyire megkedvelték, mutatja a körülmény, hogy 3 évi működése után, mind a mohácsi választókerület jelöltjéül kiáltotta ki. Kardos Kálmán a mohácsi mandátumot fogadta el. 1872-75-ben mint előadó, kitűnő szakavatottsággal működött a képviselőházban s mikor az ülészeket bevégezték, újra visszavonult hidasi birtokára, hogy gazdaságát vezesse.

1881-ben a pécsváradi választókerület kérésének engedve föllépett s ez alkalommal egyhangulag választották meg országgyűlési képviselővé. Nagy részt vett ekkor s különös tevékenysége fejtett ki a tanügyi bizottságban s oly meggyőző és mély értelemmel bíró beszédeket tartott, hogy a középiskolai törvényjavaslat sikere jelentékeny részben neki köszönhető. 1884-ben

ismét a parlamentben látjuk Kardost, ki most már a kormány előtt igen előnyösen ismert lévén, mohácsvidéki dunai töltések kormánybiztosává nevezetett ki. 1887 március 3-án Perocz Miklós után nyerte el Baranyavérmege és Pécs szabad királyi város főispáni székét. Általános öröm és lelkesedés várta és fogadta Kardost, akin szeretettel csüngött a vármegye népe s aki viszont minden tehetségével, igazságos lelkével s kitartó buzgalomával arra törekedett, hogy a kormányzásával bizott két törvényhatóság jólétét előmozdítsa, a vármegyét, a várost fölvirágoztassa.

Pécsre való bevonulása diadalut, beiktatása örömnép volt Pécsen. A vármegye egész területén, amerre a vonat haladt, melyen Pécsre érkezett, minden állomáson ezer és ezer ember fogadta. A pécsi vasuti állomáshoz vezető uton s az utcákon, amelyeken a menet bevonult, több mint tízezer ember foglalt helyet. A menet elején bandérium lovagolt, melyet Szeszenszky Lajos megyei árvaszéki ülnök, a jelenlegi elnök vezetett. Este fáklyás menet és kivilágítás volt. Másnap a vármegyeházán iktatták be nagy ünnepélyességgel, ezt jelképezi a kép, melyet a jelen kort tárgyaló rész bekezdő lapján fejlécül használtunk. Harmadnap a városházán iktatták be az új főispánt. Mind a két napon disztrakció volt a „Hattyu” nagytermében.

Kardos főispánsága alatt mind a két törvényhatóság maradandó beccsel bíró alkotásokkal gazdagodott. A vármegye árvaházat építtetett Pécsen s közkorházat Mohácson. Ez volt a vármegye milleniumi alkotása és azaaz olajfestmény, melyet Horváth Károlyval festetett s amely azt a kegyeletos jelenetet ábrázolja, amikor Perényiné a mohácsi csataterén összeszedeti az elesett hősokeket. A város megépíttette a szükséges iskolákat, laktanyákat, kir. tábla épületét, a színházat. Kardost mindenkori a legnagyobb elismerés illeti. Ófelsége, a király Szent István rendjének kis keresztjével a II. Vilmos német császár porosz-koronaranddel tüntette ki. Schaumburg Lippe György herceg házi rendjével ajándékozta meg. 1896-ban leköszönt állásáról s a pécsváradi választókerület polgárai Simonffay János ellenében óriási többséggel országgyűlési képviselőjüké választották.

A vármegye, valamint a város Kardos Kálmán érdemeit jegyzőkönyvbe foglalta emlékére életnagyságu olajfestményben örökitette meg. A bucsuzás olyan bensős, olyan megható volt és ünnepélyes, aminőt még Baranyában soha nem ért főispán.

A város közönsége pazar kivilágítást, a színházban disztrakciót, a Nemzeti Kaszinóban bucsulakomát rendezett tiszteletére. 1898-ban Berzeviczy Albert lemondása folytán a képviselőházban megüresedvén az elnöki szék, Kardos Kálmánt választották meg. Ezzel is beigazolást nyert a várokozás, hogy Kardos a főispáni méltóságról való lemondásával közéleti és politikai szereplése nem ért véget.

Kardos Kálmán után a főispáni szék hónapokon át üresen állott Kardos Kálmán meghalt 1916-ban. Eltemetve Hidason. Ugyanabban a sírboltban fekszik 3 testvére és Kardos Sándor 1879-1918.

A Kardos sir melletti sirban van eltemetve Nemes Berzeviczy Ignác gyermeke
Sirfelirata a következő:

Itt nyugszik Nemes Berzeviczy Ignác két esztendősen egyetlen egy Fiui
Magszatya. 1833 július

A nagy márvány /grénit/ sírkövön látható feliratokat én ujítottam fel és
egészítetttem ki, az 50-es évek elején. Kardos Kálmán volt képviselő, kép-
viselőházi alelnök, Baranya és Pécs alispánja stb.

Az alatta olvasható 3 női név atestvéreinek a neve.

Kardoss Sándor volt az apám, aki a spanyol járványban hunyt el. Kardoss
Kálmán agglégény volt. Az apámat gyermekkorától taníttatta és iskolái
elvégezése után örökbe fogadta. I. Ferenc József császár és király a magyar
nemességet is átruházta apémra. Az erről kiállított hivatalos irat „kutya-
bőr” a szekszárdi levéltárba lett letéve sok más irattal és egyébvel, 49-
50-ben. Én azóta nem néztem utána és nem is érdekel, mert vérszerinti utó-
dom nincsen.

A Kardoss név egy ill. két s-el történő írása külön kérvény alapján lett
az utóbbira változtatva, amikor a Tisza-kormányzása idején minden Kohn zsi-
dó, Kardosra magyarosíthatott.

Bezeviczy Alberttel kapcsolatban nem tudok semmit mondani. Ezen kívül nem
Kajdiak nyugosznak ott, hanem Kajdochyak. A nagy kastély a volt földekkel
együtt Kajdochy-vagyon volt. Ez a család kihalt és a Kardoss család örö-
költ mindent. Az utolsó Kajdochy egy pap volt és a kis templom is az
övék volt. Mi 1941-ben adtuk el a kastélyt községházának és a kápolna az
egyház tulajdonába került. A földeket 28-29-ben adtuk el és Somogy megyé-
be költöztünk.

A hidasi római kat. templom Falában elhelyezett fekete márvány tábla latin
szövegének magyar fordítása:

Kajdochy Antalnak Berenc magyar király és tanácsosai alatt ünnepélye-
sen építve és Baranya megye rendes követe számára felavatva. 38 évi nyil-
vános hivatalviselés után a tiszta vallásban, a király és haza iránti szep-
lőtlen hittel minden utódinak valamennyi javából gondot viselven gyásszal
kísérve meghalt az ő otthoni birtokán Krisztus 1811. életének 66. évében
július 19-én. A hidasi egyházban bőkezű adománnyal alapították az ő sirjá-
ul felesége és gyermekei ezt az emlékművet elhelyezték.

